ישראל שחק

הסטוריה יהודית, דת יהודית

משא של שלושת אלפים שנה

תרגום והערות: עפרה ישועה-ליית
אחרית דבר: אלי אמינוב

הוצאת ידידי פרופסור ישראל שחק

דת יהודית, הסטוריה יהודית

Jewish History, Jewish Religion

The Weight of Three Thousand Years

יצא באנגלית בהוצאת פלוטו פרס 1994
כל הזכויות בידי עזבון פרופסור ישראל שחק
המוציאים לפועל: אלי אמינוב ועמנואל פרג׳ון

תרגום זה יוצא באדיבות ידידי פרופסור ישראל שחק
תל אביב, יולי 2011
עיצוב: אביבה עין-גיל

התוכן

	הקדמת המבלבה״ד עמ׳	6
1.	אוטופיה סגורה?	7
2.	כזבים ודעות קדומות	22
3.	אורתודוכסיה ופרשנות	44
4.	משא ההסטוריה	69
5.	חוקי ההלכה כנגד לא-יהודים	102
6.	משמעויות פוליטיות	134
	אחרית דבר/אלי אמינוב	141

הקדמת המבלבה״ד

גירסתו האנגלית של הספר הנוכחי יצאה לאור באנגלית בשנת 1994 בהוצאת פלוטו בלונדון. פרופסור ישראל שחק לא הצליח למצוא מו״ל עברי, אך הספר זכה למהדורות רבות בחו״ל ותורגם למספר שפות. בישראל של שנות האלפיים הניתוח של שחק על השפעת הדת היהודית על הציונות ועל מהלכיה של מדינת ישראל נראה רלוונטיים מתמיד, ומצאנו לנכון להביא גירסה עברית זו לקורא הישראלי בן זמננו. מנהלי העזבון של פרופסור שחק אלי אמינוב ועמנואל פרג׳ון נתנו את ברכתם להוצאת התרגום העברי. ההקדמה של הסופר גור וידאל לגירסה האנגלית המקורית לא תורגמה אך ניתן למצוא אותה גם באתרי האינטרנט שפרסמו את הטקסט האנגלי במלואו.

כמו אז גם כיום לא נמצא מו״ל לגירסה העברית לספר זה והוא מודפס בסדרה מוגבלת על חשבון ידידיו של פרופסור שחק. הטקסט המלא יועמד לרשות הציבור באתר אינטרנט ייעודי www.worldpress/shahak

ממרחק של 20 שנה נוצר צורך להוסיף על הערות השוליים הרבות של המחבר. בכל מקום שהיתה התערבות כזאת היא מסומנת בכוכבית.

תודה לאביבה עין-גיל על עיצוב השער בהתנדבות. תודה מיוחדת לירון ידען על הסיוע באיתור מראי המקומות בעברית. מומחים אחרים שבהם נעזרנו ביקשו שלא להזכיר את שמם.

פרק 1

אוטופיה סגורה?

אני כותב כאן מה שאני חושב שהוא האמת, מפני שליוונים יש סיפורים רבים שלדעתי הם מגוחכים.
(הקאטוס ממילטוס, כפי שצוטט על ידי הרודוטוס)

Amicus Plato sed magis amica veritas
יקר לי אפלטון, אך האמת יקרה לי יותר.
(על פי "אתיקה" לאריסטו)

במדינה חופשית כל אדם יכול לחשוב מה שהוא רוצה ולומר מה שהוא חושב.
(שפינוזה)

ספר זה נכתב באנגלית ומיועד לקוראים מחוץ לתחומה של מדינת ישראל, אולם הוא מהווה במידה מסויימת המשך לפעילותי הפוליטית כיהודי ישראלי. פעילויות אלה החלו בשנת 1965-6 במחאה שגרמה לשערוריה משמעותית באותה תקופה: חוויתי באופן אישי מקרה שבו יהודי חרדי סירב לאפשר להשתמש בטלפון שלו בשבת כדי לקרוא לאמבולנס עבור לא-יהודי שבמקרה התמוטט בשכונתו בירושלים. במקום להסתפק בפרסום האירוע בעתון, ביקשתי פגישה עם בית הדין הרבני בירושלים, המורכב מרבנים הממונים על ידי מדינת ישראל. שאלתי אותם אם התנהגות כזאת עולה בקנה

אחד עם הפרשנות שלהם לדת היהודית. תשובתם היתה שהיהודי שבו מדובר התנהג באופן ראוי ואף חסוד, ואישרו את ההצהרה הזאת בכך שהפנו אותי לפיסקה המתאימה באחד מספרי הסיכומים המוסמכים לחוקי התלמוד, שנכתב במאה הזאת. דיווחתי על האירוע בעתון "הארץ" ופרסום הסיפור גרם לשערוריה תקשורתית[1].

לשערוריה הזאת לא היו כל תוצאות חיוביות. בעלי הסמכא הרבניים בישראל ובגולה לא פעלו כלל לשנות את הפסיקה שעל פיה ליהודי אסור לחלל את השבת על מנת להציל את חייו של גוי. גרוע מזה, הרבנים הוסיפו והערימו ברברת צדקנית עוד יותר שעל פיה, לשיטתם, במקרה שהתוצאה של החלטה שלא לחלל את השבת בנסיבות האלה עלולה לסכן את חייו של היהודי, כי אז דווקא מותר לחלל את השבת, כדי להגן על היהודים.

בשלב הזה התחלתי להבין עד כמה השפיעו ההלכות האלה על הציונות. הן היו מוכרות לי אמנם גם מבסיס הידע שרכשתי בנעורי, אך התעמקתי בהלכות התלמוד שעניינן יחסים שבין יהודים ולא יהודים, והגעתי למסקנה שבעצם אין להבין את הציונות - וזה כולל את החלקים הכבייכול חילוניים שלה - או את הפוליטיקה הישראלית מאז הקמת מדינת ישראל, או את המדיניות של תומכיה היהודיים של מדינת ישראל בגולה, בלי לקחת בחשבון את ההשפעות העמוקות של הלכות הדת היהודית על השקפת העולם המתבטאת בכל אלה. מהלכיה המדיניים של מדינת ישראל אחרי מלחמת ששת הימים, ובמיוחד האפרטהייד המאפיין את המשטר הישראלי בשטחים הכבושים; יחסם של רוב היהודים בישראל לשאלות הקשורות לזכויותיהם של הפלסטינים, בתיאוריה ובמעשה כאחד – כל אלה רק מחזקים ומאששים את התובנה הזאת.

באומרי זאת אינני מנסה להתעלם מהשיקולים הפוליטיים או האסטרטגיים שמן הסתם משפיעים על תהליך קבלת ההחלטות של השלטון בישראל. הפוליטיקה מהווה תמיד מפגש בין שיקולים ריאליסטיים (נכונים או שגויים, מוסריים או בלתי מוסריים ככל שיהיו לדעת אדם זה או אחר) לבין השפעות אידיאולוגיות. ואילו משקלן של ההשפעות האידיאולוגיות נוטה להתעצם כאשר אין מקיימים עליהן דיון ואין חושפים אותן לאור.

כל צורה של גזענות, אפליה ושנאת זרים הופכת עוצמתית יותר, והשפעתה הפוליטית רבה יותר, כאשר החברה שבה מקובלת גזענות ואפליה כזאת רואה אותה כמובנת מאליה. הדבר נכון בעיקר כאשר חל איסור על עצם

---

[1] *פנייתו של שחק פורסמה ב"הארץ" ב-10.2.1966. בעקבותיה החל פולמוס ער שכלל הצעת חוק (מטעם מפ"ם) לחייב הגשת סיוע רפואי לכל אדם במקרה של פיקוח נפש.

הדיון בנושא, בין באופן רשמי ובין בהסכמה שבשתיקה. כאשר גזענות, אפליה ושנאת זרים הניזונה ממניעים דתיים מכוונות כלפי יהודים, קוראים לתופעה זו אנטישמיות, ומתנהלים בגינה דיונים נרחבים בארץ ובעולם. אולם אין הבדל בין התופעה הזאת לבין גזענות, אפליה ושנאת זרים המכוונת כנגד לא יהודים, וניזונה ממניעים דתיים. למרות זאת, מהסוג הזה של גזענות, אפליה ושנאת זרים נהוג להתעלם, בישראל ומחוצה לה.

הגדרת המדינה היהודית

אי אפשר כלל להבין את הבעייתיות של עצם הרעיון של ישראל כ"מדינה יהודית", כפי שהמדינה מגדירה עצמה באופן רשמי, בלא לקיים דיון אודות הגישה היהודית הרווחת כלפי לא-יהודים. מכאן נובעת התפיסה המוטעית הנפוצה מאוד שעל פיה ישראל, או לפחות ישראל ללא משטר הכיבוש שלה בשטחים שכבשה בשנת 1967, הינה דמוקרטיה אמיתית. בתפיסה זו מגולם הסירוב להתמודד עם המשמעות של עצם המושג "מדינה יהודית" עבור לא יהודים.

האמת היא, היא שישראל כמדינה יהודית מהווה סכנה לא רק לעצמה ולתושביה, אלא גם לכל היהודים ולכל שאר העמים והמדינות במזרח התיכון ומעבר לו. יש בהחלט סכנה לשלום העולם גם מעצם העובדה שמדינות מזרח תיכוניות אחרות מגדירות עצמן כ"ערביות" או "מוסלמיות" - במקביל להגדרה העצמית הישראלית של ישראל כ"יהודית". אולם, על הסכנה הזאת דנים ומדווחים ללא הרף, ואילו על הסכנה המעוגנת באופי היהודי של מדינת ישראל אין מתקיים כל דיון.

עבור פוליטיקאים ישראלים, העקרון של ישראל כ"מדינה יהודית" היה בעל חשיבות עליונה מרגע הקמתה של המדינה. העקרון הזה הוטבע ומוטבע באוכלוסיה היהודית בכל הדרכים האפשריות. כאשר קם, בשנות השמונים המוקדמות, מיעוט זעיר של ישראלים יהודים שהתנגד לעיקרון הזה והציע הפרדה של הדת מהמדינה[1], החלה פעולת חקיקה של חוק יסוד (כלומר, חוק העומד מעל למה שנקבע בחוקים אחרים, ואין לשנותו אלא בהליך מיוחד). על פי החוק שהועבר בשנת 1985 ברוב עצום בכנסת, שום מפלגה שהמצע

[1] *הצעות להפרדה בין דת למדינה עלו בישראל תחילה בשנות החמישים מטעם הליגה נגד כפיה דתית, ואחר כך מטעם התנועה הישראלית החילונית. בתחילת שנות השמונים תמכו ברעיון זה בעיקר חברי הליגה לזכויות האדם והאזרח.

שלה מתנגד בגלוי לעקרון של "מדינה יהודית" או מציע לפעול לשינוי העקרון הזה בדרכים דמוקרטיות, אינה רשאית להשתתף בבחירות לכנסת[1].

אני אישית התנגדתי בתוקף לשינוי החוקתי הזה. על פי החוק הזה, למרות היותי אזרח במדינה, שוב אינני יכול להיות שייך לשום מפלגה שעקרונותיה מקובלים עלי ואשר מותר לה להתמודד על העקרונות האלה בבחירות דמוקרטיות. דוגמה זו לבדה מספיקה כדי להבהיר שמדינת ישראל אינה מדינה דמוקרטית, בהיותה מדינה המיישמת אידיאולוגיה יהודית המכוונת כנגד כל הלא-יהודים וכנגד כל היהודים המתנגדים לאידיאולוגיה הזאת.

אולם הסכנה שמייצגת האידיאולוגיה הדומיננטית הזאת אינה מוגבלת לענייני פנים. היא משפיעה גם על מדיניות החוץ של ישראל. הסכנה הזאת תמשיך להתפתח ולהתעצם, כל זמן ששני גורמים ממשיכים להתעצם ולהתפתח: הדגש על אופיה היהודי של ישראל, וחיזוק עוצמתה של המדינה, ובעיקר עוצמתה הגרעינית. גורם מדאיג אחר הוא התעצמותה של ההשפעה הישראלית על המימסד הפוליטי בארצות הברית. מכל הסיבות האלה, מידע מהימן אודות היהדות, ובעיקר אודות הדרך שבה היא משפיעה על יחסה של ישראל ללא-יהודים, אינו רק חשוב אלא אף חיוני.

נתחיל בהגדרה הישראלית הרשמית למונח "יהודי". היא מדגימה את ההבדל המכריע בין ישראל "כמדינה יהודית" לבין מדינות אחרות המאופיינות כמדינות לאום. הגדרה רשמית זו "משייכת" את ישראל לאנשים שהוגדרו על ידי הרשויות בישראל כ"יהודים" ולהם בלבד, ללא קשר לשאלה היכן הם מתגוררים. בו בזמן, ישראל אינה "שייכת" רשמית לאזרחיה הלא-יהודיים, אשר הסטטוס שלהם נחשב לנחות גם מבחינה רשמית. פירוש הדבר במישור המעשי הוא שאם בני שבט בפרו ממירים את דתם ליהדות, ועל כן ייחשבו מעתה ליהודים, הם זכאים להפוך באופן מיידי לאזרחי ישראל וליהנות מכ-70 אחוזים משטחי הגדה המערבית (וכ-92 אחוזים מהשטח של ישראל עצמה), המוגדרים באופן רשמי כמיועדים לשימושם של יהודים בלבד. על כל הלא-יהודים (לא רק פלסטינים) נאסר השימוש באדמות אלה. (האיסור חל גם על ערבים ישראלים אשר שירתו בצבא והגיעו לדרגות קצונה גבוהות) המקרה של גרים מפרו אכן התרחש לפני שנים אחדות. היהודים החדשים האלה יושבו בגדה המערבית, ליד שכם, על קרקע שיועדה ליהודים

[1] *על פי התיקון לחוק יסוד הבחירות לכנסת משנת תשמ"ה-1985 "לא יכולה להשתתף בבחירות מפלגה השוללת את קיומה של ישראל כמדינתו של העם היהודי"

בלבד. כל ממשלות ישראל נוטלות על עצמן סיכונים פוליטיים עצומים, כולל סיכוני מלחמה, כדי שהתנחלויות כאלה המורכבות באופן בלעדי מאנשים שהוגדרו כ״יהודים״ (ולא כ״ישראלים״ כפי שהתקשורת מתארת אותם בצייתנות) יישארו לתמיד תחת ריבונות ״יהודית״.

יש לשער שיהודים בארצות הברית ובריטניה יראו זאת כצעד אנטישמי אם ממשלות ארצות הברית או בריטניה יכריזו על ארצותיהם כ״מדינה נוצרית״, השייכת רק לאזרחים שבאופן רשמי הוגדרו כ״נוצרים״. במקרה כזה יהודים אשר ימירו את דתם לנצרות יהפכו לאזרחים שווי זכויות בגין המרת הדת. גם בעבר, כאשר נוצרים ומדינות מוסלמיות נהגו להפלות לרעה את כל התושבים שלא היו שייכים לדת המדינה, כולל יהודים, האפליה כנגד היהודים סולקה ברגע שהמירו את דתם. גם במדינת ישראל, לא-יהודים המופלים לרעה חדלים להיות מופלים ברגע שהם עוברים המרת דת. במילים אחרות הדרה שבעיני יהודים בתפוצות נחשבת לאנטישמיות, נחשבת בישראל כחלק מהיהדות. אולם בישראל ובתפוצות מי שמתנגד הן לאנטישמיות והן לשוביניזם יהודי נחשב כנגוע ב״שנאה עצמית״, מונח חסר הגיון בעיני.

משמעות המונח ״יהודי״ אינה כוללת אבחנה מדוייקת, לא בעברית ולא בתרגום ללשונות אחרות, ועל כן יש להגדיר את המונח הזה באופן רשמי.

על פי החוק הישראלי, אדם נחשב ״יהודי״ אם אמו, סבתו, או אם סבתו ואמה של אם סבתו היו יהודיות על פי הדת. לחילופין ייחשב אדם ליהודי אם עבר גיור ליהדות בדרך הממלאת אחר דרישות השלטון הישראלי, ובתנאי שאותו אדם לא המיר את דתו מיהדות לדת אחרת. מכל שלושת התנאים האלה, התנאי הראשון מייצג את ההגדרה התלמודית לשאלה ״מיהו יהודי״, ואשר בעקבותיה הולכת האורתודוכסיה היהודית. התלמוד וההלכה הפוסט תלמודית מכירים בגיורו של לא-יהודי ליהדות (כמו גם ברכישתו של עבד לא יהודי על ידי יהודי שבעקבותיה סוג אחר של גיור) כשיטה מקובלת להפיכתו של אדם ליהודי, בתנאי שהגיור מבוצע על ידי רבנים מוסמכים ובדרך הנאותה. כאשר מדובר באשה, ה״דרך הנאותה״ כוללת בין השאר בדיקתה בעירום על ידי שלושה רבנים כאשר היא טובלת במקווה טהרה.

להגדרת מיהו יהודי ומיהו אינו יהודי יש משמעות מעשית רצינית ביותר. מדינת ישראל מפלה באופן רשמי לטובת יהודים וכנגד לא יהודים בשורה של תחומי חיים. מתוך אלה שלושה הם החשובים ביותר לדעתי: הזכות למגורים, הזכות לעבוד, והשוויון בפני החוק.

האפליה בנושא המגורים מבוססת על העובדה שכ-92 אחוזים משטחה של ישראל שייכים למדינה ומנוהלים, באמצעות מנהל מקרקעי ישראל, בהתאם לתקנות שהוצאו על ידי הקרן הקיימת לישראל. קק"ל, שהיא גוף השייך לקונגרס הציוני העולמי, אוסרת בתקנותיה על מגורים, פתיחת עסק ולעיתים קרובות גם עבודה לכל מי שאינו יהודי על קרקעות אלה שהוגדרו כ"קרקעות הלאום". אין כל איסור מקביל על יהודים לגור או לפתוח עסק בכל מקום אחר במדינת ישראל.

אילו נחקק חוק כזה במדינה כלשהי כנגד יהודים, היתה הצדקה מלאה להאשים מדינה זו באנטישמיות בגין אפליה בוטה כזאת, שהיתה מעוררת ללא ספק מחאה ציבורית רחבה. אולם תקנות מפלות כאלה מיושמות בישראל בגלוי כחלק מה"אידיאולוגיה היהודית" של המדינה. ההתעלמות מהן היא גורפת, ובמקרים הנדירים שהן מוזכרות מועלים תילי תילים של נימוקים להצדקתן.

איסור הזכות לעבוד על פי תקנות קק"ל פירושו שלא-יהודים אינם מורשים לעבוד על אדמה שברשות מנהל מקרקעי ישראל. תקנות אלה אינן נאכפות בדרך כלל, מטעמי נוחות. היו מקרים של נסיונות להפעיל מערכת אכיפה. משרד החקלאות יצא מדי פעם כנגד "מגיפת קטיף פרי במטעים השייכים ליהודים על קרקע הלאום בידי פועלים ערבים[1]", אפילו כאשר הפועלים שבהם מדובר הם אזרחי ישראל. ישראל גם אוסרת במפורש על יהודים היושבים על "קרקע הלאום" להחכיר אדמות אלה בחכירת משנה לערבים, ולו לזמן קצר. אלה העושים כך צפויים לקנסות כבדים. אין שום איסור על לא-יהודים להחכיר את אדמתם ליהודים. במילים אחרות: בזכות היותי **יהודי** יש לי זכות לחכור מטע מיהודי אחר לצורך איסוף היבול, אולם לא-יהודי, בין אם הוא אזרח ישראל ובין אם לא, אין לו זכות כזאת.

לאזרחיה הלא-יהודים של ישראל אין זכות בסיסית לשוויון בפני החוק. בנושא זה קיימת שורה של חוקים ישראליים שאינם נוקבים במונחים המפורשים "יהודי" ו"לא יהודי" אלא במונח "מי שיש להם זכאות לאזרחות ישראלית על פי חוק השבות". "חוק השבות" הוא החוק הבסיסי שעל פיו אנשים המוכרים באופן רשמי כ"יהודים" זכאים באופן אוטומטי להכנס לישראל ולהתיישב בה. "זכאי חוק השבות" מקבלים באופן אוטומטי "תעודת עולה" המקנה להם עם הגיעם לישראל "אזרחות מכוח שיבתם

---

[1] * תלונות מסוג זה היו נפוצות בשנות השישים והשבעים. כיום הקונסנזוס בישראל הוא שרק פועלים ממדינות העולם השלישי מסוגלים לקיים את החקלאות בישראל, ולכן התאדתה מאליה הטענה שרק בני "הלאום" יכולים לעבוד את "קרקע הלאום".

למולדת היהודית". בנוסף זכאים ה"עולים" לשורה של הטבות פיננסיות המשתנות על פי הארץ שממנה היגרו לישראל. יהודים אשר היגרו לישראל ממדינות ברית המועצות לשעבר זכאים ל"מענק קליטה" של יותר מ-20 אלף דולר למשפחה[1] . כל המהגרים לישראל על פי חוק השבות מקבלים מיד זכות לבחור ולהבחר לכנסת – גם אם אינם מדברים עברית[2].

החוקים המפלים האחרים בישראל משתמשים במונחים "כל אדם הזכאי לעלות לישראל על פי חוק השבות" ו"כל אדם שאינו זכאי לעלות לישראל על פי חוק השבות". ההטבות מוענקות למי שעונה על הקטגוריה הראשונה ונמנעות ממי ששייך לקטגוריה השניה. האמצעי השגרתי לאכוף אפליה בחיי היומיום הוא תעודת הזהות, שבה נרשם ה"לאום" הרשמי של נושא התעודה, שיכול להיות "יהודי", "ערבי", "דרוזי" וכיו"ב, ותוך העדרות בולטת של לאום "ישראלי". נסיונות לכפות על משרד הפנים לאפשר לישראלים המבקשים זאת להיות מוגדרים כ"ישראלים" או אפילו כ"ישראלים יהודים" בתעודות הזהות שלהם נכשלו. אלו שניסו לעשות זאת קיבלו מכתב ממשרד הפנים ובו נאמר כ "הוחלט שלא להכיר בלאום הישראלי". המכתב לא הבהיר מבהיר מי היה המחליט ומתי.

בגין פסיקת בג"ץ בשנת 2002 שאילצה את המדינה לרשום כ"יהודים" גם מי שגוירו בחו"ל, וההתנגדות החריפה של המפלגות הדתיות לרישום זה, הרישום בתעודת הזהות שוב אינו חושף בגלוי את הלאום ה"יהודי" או האחר ובמקומו מופיעות כוכביות. עם זאת, פקידי המדינה, כולל שוטרים ואנשי כוחות הבטחון, יכולים לזהות בקלות מי הם בני הלאום ה"יהודי" על פי סימנים מזהים אחרים המופיעים בתעודת הזהות (בין השאר: תאריך לידה עברי ליהודים; רישום שם הסב אצל לא יהודים). במרשם התושבים המנוהל על ידי משרד הפנים מזוהה כל אזרח על פי ה"לאום" שאליו הוא שייך.[3]

---

[1] * "סל הקליטה" כולל הטבות במזומן המפורטות באתר משרד הקליטה, הוצאות נסיעה ושינוע תוספת קיצבאות, שכר לימוד חינם, סבסוד משכנתאות ושכר דירה ופטור ממיסים שונים].

[2] * ולמעשה, גם אם אינם יהודים. "חוק השבות" חל על לא יהודים אשר יש להם "זיקה" של דור שני או שלישי ליהדות על פי ההגדרות של חוק השבות.

[3] * פסקה אחרונה זו היא עידכון שנוסף למהדורה העברית. בעת הורדת הספר לדפוס תלויה ועומדת בבית המשפט העליון עתירתה של עמותת "אני ישראלי" www.ani-israeli.org שחבריה דורשים מהמדינה להכיר בלאום "ישראלי" שאינו מבוסס על מוצא אתני והשתייכות דתית. מדינת ישראל מנהלת מאבק משפטי נחרץ למניעת רישום כזה.

יש שפע של חוקים ותקנות בישראל המפלים לטובת אותם אנשים שהוגדרו כ״זכאים לעלות לישראל על פי חוק השבות״ והאפליה אינה מתמקדת רק בנושא האזרחות והמגורים. נביא כאן דוגמה שהיא כבייכול בנושא שולי (יחסית לזכות לאזרחות ומגורים) אך יש בה כדי לחשוף את הכוונות האמיתיות של המחוקק הישראלי. אזרחים ישראלים שעזבו את המדינה לזמן מה אולם מוגדרים כמי שזכאים לעלות לישראל בהתאם לחוק השבות״ זכאים עם שובם להקלות נדיבות במכס, לסבסוד של לימודי ילדיהם בבתי ספר תיכוניים, ולקבלת מענק או הלוואה בתנאים נוחים לצורך רכישת דירה, כמו גם הטבות שונות נוספות. אזרחים שאינם ״זכאים לעלות לפי חוק השבות״, ובמילים אחרות אזרחי ישראל שאינם יהודים, אינם זכאים להטבות כאלה עם שובם מחו״ל לאחר תקופת שהיה שם. האמצעים המפלים האלה נועדו בגלוי להקטין את מספר האזרחים הלא-יהודים של ישראל, בתקווה שכך תהיה ישראל מדינה יותר ״יהודית״[1].

האידיאולוגיה של ״גאולת״ אדמות

ישראל מרבה לפמפם לאזרחיה היהודים את האידיאולוגיה הבדלנית של ״גאולת אדמות״. תלמידי בתי הספר לומדים שרעיון זה קשור לכל מה שכלול במונח ״ארץ ישראל״ וזאת בעיקר החל משנת 1967. על פי האידיאולוגיה הציונית, האדמה ה״נגאלת״ היא אדמה שעוברת מידיים לא יהודיות לבעלותם של יהודים. הבעלות יכולה להיות פרטית, או להיות בידי קק״ל או בבעלות המדינה היהודית.

הקרקע השייכת ללא-יהודים, לעומת זאת, נחשבת לאדמה ״שלא נגאלה״. על פי ההגיון הזה, גם כאשר יהודי שביצע את הפשע המתועב ביותר שאפשר להעלות על הדעת רכש פיסת קרקע מלא-יהודי צדיק וישר דרך, הקרקע ה״לא גאולה״ הופכת לקרקע ״שנגאלה״ בעיסקה זו. לעומת זאת, אם לא-יהודי צדיק ירכוש קרקע מהיהודי הגרוע ביותר, הקרקע שהיתה טהורה ו״גאולה״ הופכת ל״לא גאולה״ (ואת זה יש למנוע בכל דרך כמובן). האידיאולוגיה הזאת מובילה למסקנה ההגיונית שיש הצדקה מלאה ל הגליה, או ״טרנספר״ של כל הלא-יהודים מהאזורים שיש ״לגאול״ אותם. בחזון

---

[1] * בשנת 2007 קיבעה הכנסת תקנות מפלות מפליגות נוספות בחוק האזרחות, כנגד אזרחיה הערבים של מדינת ישראל. התקנות מונעות איחוד משפחות ומטרתן המוצהרת למנוע הגדלת מספר האזרחים הלא יהודים של ישראל.

האוטופי של ה"אידיאולוגיה היהודית" שאומצה על ידי מדינת ישראל כאשר כל הארץ תהיה "גאולה" שום חלק ממנה לא יהיה בבעלותם של לא יהודים.

הרעיון הדוחה הזה במקורו אינו מבית מדרשם של יהודים דתיים. הסטורית ביטאו אותו בבהירות מירבית אישים נכבדים בצמרת תנועת העבודה הציונית. וולטר לקור, ציוני נאמן, מספר ב"הסטוריה של הציונות" כיצד אחד מאבותיה הרוחניים של הציונות, א.ד. גורדון, שמת בשנת 1919, ***"התנגד באופן עקרוני לאלימות והצדיק הגנה עצמית רק במקרים קיצוניים. אולם הוא וחבריו רצו שכל עץ וכל שיח במולדת היהודית יינטעו אך ורק על ידי חלוצים יהודים"***[1]. כלומר הם רצו שכל האחרים פשוט יילכו משם ויעזבו את האדמה כדי שתוכל "להגאל" על ידי יהודים. ממשיכיו של גורדון נקטו אלימות רבה שהוא מן הסתם לא התכוון לה, אולם העיקרון של "גאולה" ותוצאותיה נותר בעינו.

חשוב לציין שגם הקיבוץ, שנחשב מאז ומתמיד לנסיון ליצור חברת מופת אידיאלית, היה ונשאר חברת מופת בדלנית; גם כאשר כל החברים בקיבוץ הם אתיאיסטים גמורים, אין הם מקבלים לתוכם חברים ערבים כעיקרון ודורשים שמועמדים לחברות בני ארצות זרות יתגיירו לפני שיתקבלו לקיבוץ[2]. אין פלא שבני הקיבוץ נחשבים למגזר המיליטריסטי ביותר בחברה היהודית ישראלית[3].

האידיאולוגיה הבדלנית הזאת, ולא כל הטענות על "צרכים בטחוניים" העולות תדיר מן התעמולה הישראלית, היא שעומדת מאחורי ההשתלטות השיטתית על אדמות של לא- יהודים בישראל: דרך הנכבה של מלחמת 1948, במהלך שנות החמישים ושוב באמצע שנות הששים, ואחר כך בתהליך הנמשך עד היום בשטחים שנכבשו אחרי 1967 ובהצרת שטחי המחיה של הבדואים בנגב והתכניות הישראליות ל"ייהוד הגליל". בכל רחבי ישראל קק"ל, בתמיכתן הנמרצת של זרועות שונות של מדינת ישראל (ובעיקר השב"כ), מוציאה סכומי כסף גדולים מקופת הציבור כדי "לגאול" כל קרקע שלא-יהודים מסכימים למכור, ולמנוע כל נסיון של יהודי למכור את אדמתו ללא-יהודי תוך הצעת מחיר יותר גבוה.

---

[1] וולטר לקור, הסטוריה של הציונות, הוצאת שוקן, תל אביב 1974.

[2] * בשנת 2009, כמאה שנה אחרי הקמת הקיבוץ הראשון, התקבל לראשונה חבר ערבי לקיבוץ ישראלי].

[3] * הערה זו היתה נכונה בחמישים שנותיה הראשונות של ישראל. בשנים האחרונות המגזר הלאומי-דתי הפך לגורם הדומיננטי בצבא.

ההתפשטות הישראלית

הסכנה העיקרית שישראל, כ״מדינה יהודית״ מציבה לאזרחיה, ליהודי העולם ולשכנותיה, היא הרדיפה המתמדת אחרי התפשטות טריטוריאלית שתוצאותיה סדרה בלתי נמנעת של מלחמות. ככל שישראל נעשית יהודית יותר או, כפי שאומרים בעברית, ככל שהיא ״חוזרת אל היהדות״ (תהליך שהחל לפחות מאז 1967), כך פעולותיה הפוליטיות המעשיות מונחות יותר ויותר משיקולי אידיאולוגיה יהודית ופחות משיקולים רציונליים.

השימוש שלי במונח ״רציונלי״ אינו מתייחס כאן להערכה מוסרית של המדיניות הישראלית, או לצרכי ההגנה והבטחון המשוערים של ישראל- מה שבישראל אוהבים להגדיר כ״צורך ״בהשרדותה של ישראל״.אני רואה באימוצה של מדיניות המבוססת על ״אידיאולוגיה יהודית״ על כל גווניה כגרועה הרבה יותר ממדיניות אימפריאליסטית גרידא המבוססת על האינטרסים המשוערים של ישראל, ואף בלא להתחשב בשאלה אם יש משהו לקוי מוסרית או פגום פוליטית במדיניות אימפריאליסטית כזאת. האידיאולוגיה של ההתפשטות הישראלית מבוססת על אמונות הדת היהודית, ובמקרה של יהודים חילונים, על אמונה ב״זכויות ההסטוריות״ של היהודים שבסופו של דבר נובעות גם הן מהאמונה הדתית ומבטאות את אופיה הדוגמטי של היהדות.

לתובנה הזאת הגעתי בשנת 1956. הייתי אז, אני מודה, כמו רוב אזרחי ישראל, מעריץ גדול של דוד בן גוריון. בלעתי בשקיקה את כל הטיעונים המדיניים והבטחוניים של בן גוריון ליוזמתה של ישראל לפתוח במבצע סואץ (מבצע סיני) שהתרחש באותה שנה. ההתפכחות הגיעה כאשר בן גוריון – שהגדיר עצמו תמיד כאתיאיסט, והתגאה בכך שלא כיבד את מצוות הדת היהודית – הצהיר בכנסת ביום השלישי לאותה מלחמה שהסיבה האמיתית למבצע היא ״החזרה ליושנה של ממלכת דוד ושלמה״ על פי גבולותיה התנ״כיים.

בנקודה זו של הנאום, כמעט כל חברי הכנסת קמו כאיש אחד ופצחו בשירת ההמנון הישראלי. ככל הידוע לי, שום מדינאי ציוני לא הסתייג ולא הוקיע אי פעם את הצהרתו של בן גוריון, שעל פיה המדיניות הישראלית צריכה להיות מבוססת (במגבלות היכולת המעשית והצבאית) על הצורך ״להחזיר ליושנם״ את גבולותיה התנ״כיים של המדינה היהודית. בחינה מקרוב של האסטרטגיה הישראלית הכוללת ועקרונות מדיניות החוץ של

ישראל מבהירה מעל לכל ספק שאכן "אידיאולוגיה יהודית", יותר מכל גורם אחר, היא העומדת בבסיסה של המדיניות הישראלית.

חוסר היכולת להבין את היהדות כפי שהיא ואת ה"אידיאולוגיה היהודית" הבסיסית מביא לכך שמי שאינו יודע דבר על היהדות מעבר להסברים שטחיים, לא יוכל לעולם להבין את המדיניות הישראלית.

יש הבדל עקרוני בין האימפריאליזם הישראלי – מנופח ככל שיהיה, אך אך מן הסוג החילוני - לבין העקרונות של ה"אידיאולוגיה היהודית". על פי האידיאולוגיה היהודית, כל שטח שהיה תחת שלטון יהודי כלשהו בשלב כלשהו בעבר ובזמן העתיק; או שהובטח ליהודים על ידי אלוהים, על פי התנ"ך או על פי הפרשנות הרבנית של התנ"ך והתלמוד, צריך להיות שייך לישראל משום שישראל היא המדינה היהודית.

רבים מהיהודים המחזיקים בעמדה "יונית" סבורים שכיבושים מסוג זה צריכים להדחות לתקופה שבה ישראל תהיה חזקה יותר ממה שהיא כיום, או לתקופה שבה אפשר יהיה לקיים "כיבוש בדרכי שלום", כלומר, בתקווה ששליטים ערבים או עמיהם "ישוכנעו" לוותר על השטחים שבהם מדובר בתמורה לויתורים או הטבות שתתן להם המדינה היהודית.

אשר לשאלה, מה הם הגבולות של ישראל על פי התנ"ך, שאמורים להיות הגבולות האידיאליים של המדינה היהודית על פי הפרשנות הרבנית יש מספר גרסאות שונות. על פי הפרשנות הקיצונית ביותר ישראל אמורה לכלול את האזורים הבאים: כל חצי האי סיני בדרום וחלק מצפון מצרים, עד סביבות קהיר; במזרח, כל ממלכת ירדן וחלק גדול מערב הסעודית, כל כוויית וחלק מדרום עיראק מדרום לפרת; בצפון כל לבנון וסוריה ביחד עם חלק עצום מתורכיה (עד לאגם ואן); ובמערב, קפריסין.

בישראל מתקיימים דיונים מלומדים לאינספור בנושא הגבולות האלה, ומחקרים המתוארים ומפרסמים אותם גם באטלסים, ספרים, מאמרים ופרסומי תעמולה פופולריים יותר, לעיתים קרובות בסבסוד ישיר או עקיף של המדינה. אנשים כמו מאיר כהנא המנוח ותומכיו, וגופים רבי השפעה כמו גוש אמונים, ראו בכיבושם של השטחים האלה על ידי ישראל ציווי אלוהי, וגם היו משוכנעים ככל הנראה שאין ספק כי יעלה בהצלחה שכן האל יתמוך בו. אישים יהודים דתיים לא מעטים רואים בסירובה של ישראל לצאת למלחמת קודש כזאת, או גרוע מכך, להחזיר "שטחים משוחררים" כמו החזרת סיני למצרים, פירוק יישובים יהודיים בתהליך ההתנתקות מ"חבלי ארץ ישראל" בעזה ונכונות לחדול מהשתלטות על "שטחי הלאום" בגדה המערבית בבחינת חטא לאומי שצריך להביא עונש משמים.

אחד מהרבנים המשפיעים ביותר של גוש אמונים, דב ליאור, שהוא הרב של התנחלות קרית ארבע ושל חברון חזר והתבטא פעמים אחדות שהכשלון הישראלי במלחמת לבנון בשנים 1982 – 1985 היה עונש ראוי משמים על החטא של "מסירת חלק מארץ ישראל" – כלומר סיני – למצרים.

בחרתי להציג גירסה קיצונית במיוחד של הגבולות התנ"כיים לארץ ישראל אשר "שייכים" כבייכול ל"מדינה היהודית", מפני שגבולות אלה הם פופולריים למדי בחוגים דתיים לאומיים. יש גם גירסאות פחות קיצוניות של הגבולות התנ"כיים, הנקראים לפעמים גם "גבולות הסטוריים". בכל מקרה: בתוך ישראל ובקהילות של תומכיה היהודיים בתפוצות, התפיסה של גבולות תנ"כיים או גבולות הסטוריים כמסמנים את הגבולות של הארץ השייכת ליהודים מכוח "זכותם על הארץ הזאת" נחשבת לתקפה ואין עליה מחלוקת עקרונית, אלא מצד מיעוט זעיר המתנגד לעצם הרעיון של מדינה יהודית. ההתנגדות למימוש הגבולות האלה בדרך של כיבוש מלחמתי נובעת ממניעים פרגמטיים- מעשיים בלבד. מקובלת הטענה שישראל כיום חלשה מכדי לכבוש את כל השטח אשר "שייך" ליהודים, או שאובדן חיים יהודיים (אך לא חיים של ערבים) הכרוך במלחמת כיבוש במימדים כאלה אינו מוצדק.

במאי 1993 הציע אריאל שרון לוועידת הליכוד שישראל תאמץ את תפיסת ה"גבולות התנ"כיים" כמדיניותה הרשמית. ההתנגדויות הבודדות להצעה הזאת בליכוד או מחוצה לו התבססו כולן על טיעונים פרגמטיים. איש לא שאל את שרון היכן בעצם נמצאים הגבולות התנ"כיים שהוא קרא לישראל להשיג לעצמה.

מה שגורם לגיבושה של חשיבה טוטליטרית אינה האמונה עצמה, דוגמטית ככל שתהיה, אלא הסירוב לאפשר שאי פעם יוטל בה ספק, והחנקת כל דיון בעודו באיבו. ניתן לכן לומר שהחברה הישראלית-יהודית והאירגונים היהודיים בתפוצות המנהלים "חיים יהודיים" אימצו מרכיב חזק של טוטליטריות בכל הנוגע ל"זכותם" של יהודים על מחוזות שלמים במזרח התיכון.

יש לזכור כי במקביל ישראל אימצה גם אסטרטגיה כוללת, המבוססת על שיקולים אסטרטגיים או אימפריאליסטיים טהורים שאף הם התפתחו מאז הקמתה של המדינה, ואינם קשורים לאידיאולוגיה היהודית. תיאור מוסמך וברור של העקרונות השולטים באסטרטגיה כזאת נתן האלוף (במילואים) שלמה גזית, לשעבר מפקד אגף המודיעין בצבא. על פי גזית[1]:

---

[1] ידיעות אחרונות, 27 באפריל 1992.

"משימתה העיקרית של ישראל לא השתנתה כלל [מאז נפילת ברית המועצות] ונשארה בעלת חשיבות עליונה. המיקום הגיאוגרפי של ישראל בתוככי המזרח התיכון הערבי-מוסלמי קבע שגורלה של ישראל הוא להיות השומרת הנאמנה של היציבות של כל המדינות שמסביב לה. [תפקידה] להגן על המשטרים הקיימים: למנוע או לעצור את התהליכים של רדיקליזציה, ולבלום את התפשטותה של הקנאות הדתית הפנדמנטליסטית.

למטרה זו תמנע ישראל שינויים שיתרחשו מעבר לגבולותיה [אשר] ייתפסו כבלתי נסבלים, עד לנקודה שבה [עשויה ישראל] לחוש נאלצת להשתמש בכל כוחה הצבאי למטרת מניעה או עקירה של [שינויים כאלה]".

במילים אחרות, ישראל שואפת לכפות הגמוניה על מדינות אחרות במזרח התיכון. כמובן, על פי גזית, ישראל בסך הכל דואגת מתוך כוונה טובה ליציבותם של המשטרים הערבים. לדעתו של האלוף במילואים, בהגינה על המשטרים במזרח התיכון, ישראל מבצעת שירות חיוני ל"מדינות התעשיה המפותחות, שכולן דואגות לקיום היציבות במזרח התיכון". הוא טוען שללא ישראל, המשטרים הקיימים באיזור היו מתמוטטים מזמן והם נשארים על כנם רק הודות לאיומיה של ישראל.

אין צורך לומר שאני מתנגד בנחרצות גם לעיקרי המדיניות הלא-אידיאולוגיים של ישראל כפי שהוסברו בדייקנות ובהירות על ידי גזית. בו בזמן, הרעיונות המדיניים של בן גוריון או שרון, שמקורם ב"אידיאולוגיה יהודית", גרועים בעיני הרבה יותר משיקולי מדיניות אימפריאליסטית גרידא, פשיעתיים ככל שיהיו. מדיניותם של משטרים אחרים שאף הם הונעו ממניעים אידיאולוגיים גררה תמיד בעיות חמורות יותר ממדיניות המבוססת על אנוכיות גרידא.

הבסיס האידיאולוגי העמוק של המדיניות הישראלית מחייב כל מי שרוצה להבין את הפוליטיקה הישראלית להבין מהי האידיאולוגיה היהודית. זוהי אידיאולוגיה המושפעת באופן נחרץ מיחסה של היהדות ההסטורית ללא-יהודים. הספר הזה בא להסביר ולנתח את היחס הזה, שבהכרח משפיע עד מאוד על יהודים רבים וישראלים רבים, באופן מודע או תת מודע.

הדיון הציבורי עד כה לא עסק כלל בהשפעה של "אידיאולוגיה יהודית" על יהודים ועל ישראלים. פתיחתו של דיון כזה יכולה וצריכה לגרום לכך ששוביניזם יהודי ובוז יהודי ללא-יהודים, המוטמעים באידיאולוגיה היהודית

הרבנית הקלאסית ומשפיעים על יהודים בני זמננו, יגונה בציבור בדיוק באותה מידה שמקובל לגנות אנטישמיות, גזענות, וכל צורה אחרת של שנאת זרים.

בכל הנוגע לאנטישמיות מקובל וברור שרק חשיפה מלאה, הכוללת גם את השרשים ההסטוריים של התופעה הזאת, יכולה להיות בסיס למאבק יעיל בגילויים המכוערים שלה. בדיוק באותה צורה אני משוכנע שחשיפה מלאה של השוביניזם היהודי והקנאות הדתית המובילה יהודים לבוז ללא-יהודים, היא חיונית כבסיס למלחמה כנגד התופעות האלה. יש להדגיש כי כיום – בניגוד למצב ששרר במחצית הראשונה של המאה העשרים - לשוביניזם היהודי והקנאות הדתית היהודית יש השפעה גדולה בהרבה מהשפעתה של האנטישמיות. אולם זהו לא השיקול היחיד: אני מאמין באמונה שלמה שגם המלחמה באנטישמיות תהיה יעילה הרבה יותר כאשר לצידה יהיה מאבק גם בשוביניזם היהודי.

אוטופיה סגורה?

כאמור הסכנה הממשית של המדיניות הישראלית המבוססת על "אידיאולוגיה יהודית", גדולה יותר מהסכנה של מדיניות המבוססת על שיקולים אסטרטגיים טהורים. ההבדל בין שני סוגי המדיניות האלה בוטא יפה על ידי יו טרבר רופר במסה שלו "סר תומאס מור והאוטופיה[1]" שבה השתמש במושגים אפלטוניות ומקיאווליזם:

> "מקיאוולי לפחות התנצל על השיטות שבעיניו היו חיוניות להשגת היעדים הפוליטיים שלו. הוא הצטער על הצורך להשתמש בכוח ובמרמה ולא כינה אותם בשמות אחרים. אולם אפלטון ומור מקדשים את האמצעים האלה, בתנאי שהם משמשים לתחזוקת הרפובליקות האוטופיות שלהם".

כך גם מאמיניה המסורים של האוטופיה ששמה "מדינה יהודית" אשר ישאפו להגיע ל"גבולות התנ"כיים" מסוכנים יותר מחובבי האסטרטגיה מסוגו של גזית. זאת משום שהמהלכים הפוליטיים שלהם מקודשים מתוך עצם השימוש שהם עושים בדת או, גרוע מכך, השימוש בעקרונות דתיים שעברו חילון ועדיין מוחזקים כבעלי תוקף אבסולוטי. בעוד גזית לפחות רואה צורך להתווכח ולהסביר שהכוחנות הישראלית מועילה למשטרים

[1] Hugh Treror-Roper, Renaissance Essays, Fontana Press, London 1985

ערביים, בן גוריון אפילו לא העמיד פנים שהקמתה מחדש של מלכות דוד ושלמה תביא תועלת למישהו חוץ מאשר למדינה היהודית.

שימוש במושגים אפלטוניים כדי לנתח את המדיניות הישראלית המבוססת על "אידיאולוגיה יהודית" אינו צריך להתפס כמוזר. מספר מלומדים כבר עמדו על התופעה הזאת, הבולט ביניהם היה משה הדס, אשר טען שיסודות ה"יהדות הקלאסית" כלומר, היהדות שמקורה בחכמי התלמוד, מבוססים על השפעות אפלטוניות ובייחוד על הדימוי של ספרטה כפי שמופיע אצל אפלטון[1]. על פי הדס, תכונה חיונית של המערכת הפוליטית האפלטונית, שאותה אימצה היהדות כבר בימי המכבים (143-63 לפני הספירה) היתה ש"כל הבט של ההתנהגות האנושית צריך להיות כפוף למצוות הדת אשר למעשה נשלטות על ידי הריבון". לא יכולה להיות הגדרה טובה יותר ל"יהדות הקלאסית" ולדרכים שבה משתמשים בה הרבנים לצרכיהם באופן מניפולטיבי מאשר ההגדרה האפלטונית הזאת. במיוחד טוען הדס שהיהדות אימצה את מה ש"אפלטון עצמו סיכם כמטרת התכנית שלו" בפיסקה המפורסמת הבאה:

"הדבר העיקרי הוא ששום איש ושום אשה בל יותרו לעולם בלא מפקד, ובל תתרגל נפשו של מי שהוא לפעול כל פעולה על דעת עצמו ובנפרד, לא בתרגיל ולא בשעת מעשה; אלא בכל עת ושעה, בעת מלחמה ושלום, יביט כל אדם אל מפקדו ויכרוך את אורח חייו אחר הלה, בצייתו להוראותיו עד לפרטים הפעוטים שבפעוטים [...] ובקיצור עליו להרגיל את נפשו ששוב לא תדע ולא תבין כלל, כיצד אפשר לעשות דבר מה בנפרד מן האחרים, עד שהכל יחיו, במידה שניתן להגשים זאת, חיי גדוד משותפים ומלוכדים לחטיבה אחת" (חוקים, 942 ab)[2]"

אם מחליפים את המילה "רבי" במילה "מפקד" נקבל תמונה מושלמת של היהדות הקלאסית. זו האחרונה משפיעה עדיין באופן עמוק ביותר על החברה הישראלית-יהודית ובמידה רבה מעצבת את מדיניותה של ישראל.

הפיסקה לעיל היא זו שבחר קרל פופר בספרו "החברה הפתוחה ואויביה" כדי לתאר את מהותה של "חברה סגורה". היהדות ההסטורית ושתי ממשיכות דרכה, האורתודוכסיה היהודית והציונות, כולן אויבות מושבעות

---

[1] Moses Hadas, Hellenistic Culture, Fusion and diffusion, Columbia University Press, New York, 1959, בעיקר פרקים VII-ו XX .

[2] כתבי אפלטון, כרך רביעי בתרגום יוסף ליבס הוצאת שוקן תשל"ד

של מושג החברה הפתוחה. במה שקשור לישראל, מדינה יהודית, בין אם היא מבוססת על האידיאולוגיה היהודית הנוכחית או, אם היא הופכת אף יותר יהודית באופיה, בהתבסס על האורתודוכסיה היהודית, אינה יכולה לעולם להכיל חברה פתוחה.

בפני החברה הישראלית-יהודית עומדת בחירה פשוטה. היא יכולה להיות גטו מלחמתי סגור לחלוטין, ספרטה יהודית, שמסתייעת בעבודתם של ערבים נחותי דרגה, וקיומה נשמר הודות להשפעתה על הממסד הפוליטי האמריקני ובגין איומה להשתמש בנשק גרעיני; או שהיא יכולה לנסות ולהפוך לחברה פתוחה. הבחירה באופציה השניה תלויה ביכולת להתבונן ביושר בעבר היהודי, להודות בקיומם של בדלנות ושוביניזם יהודי, ולבחון ביושר את יחסה של היהדות אל הלא-יהודים.

פרק 2

כזבים ודעות קדומות

הקושי הראשון בכתיבה על הנושא הזה הוא בעצם ההגדרה של המונח "יהודי". ב-150 השנים האחרונות השתמשו במונח הזה עם שתי משמעויות שונות למדי. כדי להבין זאת, ננסה לחזור לשנת 1780. בזמן ההוא המשמעות המקובלת בעולם של המונח "יהודי" עלתה בקנה אחד עם מה שהיהודים עצמם הבינו כאבחנה של זהותם העצמית. הזהות הזאת היתה בראש וראשונה דתית, אבל מנהגי הדת שלטו גם בפרטי החיים של ההתנהגות היומיומית בכל הבטי החיים. ומדובר הן על החיים הפרטיים והן על חיי החברה, בין היהודים לבין עצמם וגם ביחסים בין היהודים ללא-יהודים.

אין לי כל רצון להכנס לוויכוחים מטפיזיים על מושגים גבוהים כמו "אומה" או "עם"[1]. אמת פשוטה היא שיהודי לא יכול היה אפילו לשתות כוס מים בביתו של לא-יהודי. החוקים הבסיסיים האלה ביחסם של יהודים אל לא יהודים היו בעלי תוקף במידה שווה בכל מקום בעולם, מתימן עד ניו יורק. יהיה אשר יהיה המונח שבו אפשר לתאר את היהודים של 1780 – ברור שכל הקהילות היהודיות באותו הזמן היו מופרדות מהחברות הלא-יהודיות שבקירבן הם חיו.

כל זה עבר שינוי באמצעות שני הליכים מקבילים – שהחלו בהולנד ובאנגליה, המשכם בצרפת המהפכנית ובמדינות שקיבלו את המודל שעוצב במהפכה הצרפתית, ובמונרכיות המודרניות של המאר ה-19: היהודים השיגו רמה משמעותית של זכויות פרט (במקרים מסויימים אף שוויון מלא בפני החוק), וסמכותה החוקית של הקהילה היהודית על חברי הקהילה נשחקה עד שנעלמה. יש להדגיש כי שתי ההתפתחויות אירעו במקביל. מרבים לדבר על

[1] היהודים עצמם באופן אוניברסלי הגדירו עצמם כקהילה דתית או ליתר דיוק כאומה דתית. "אין אומתנו אומה אלא בתורתה" – קביעה זו שהפכה מטבע לשון היא מפי אחת הסמכויות הרבניות הגבוהות ביותר, רבי סעדיה גאון שחי במאה העשירית.

ההשפעה הגדולה של האמנסיפציה, אך ההתפתחות השניה, העלמות סמכותה החוקית הקהילה, היתה למעשה משמעותית אף יותר.

לאורך ההסטוריה, החל מהתקופה האחרונה של האימפריה הרומית, היתה לקהילות יהודיות כמעט בכל התפוצות סמכות חוקית ניכרת על חברי הקהילה. אינני מדבר כאן על הכוח הנובע מלחץ חברתי והענות מרצון (למשל הסירוב ליצור קשר כלשהו עם יהודי שהוחרם על ידי הקהילה, ואפילו לעסוק בקבורת גופתו) אלא כוח רב להפעיל כפיה ישירה: להלקות, לאסור, או להגלות. לבית הדין הרבני היתה סמכות להפעיל את כל אלה כנגד יהודים בגין שורה שלמה של עבירות. במדינות רבות – ספרד ופולין הן דוגמאות בולטות – היה קיים אפילו עונש מוות חוקי, שלפעמים היה כרוך בשיטות אכזריות במיוחד כמו הלקאה עד מוות. כל זה לא היה בגדר רשות גרידא אלא התקיים בברכתם ובעידודם של שלטונות המדינה, במדינות נוצריות ומוסלמיות גם יחד.

האינטרס של השלטון, לצד שימור "חוק וסדר", היה במקרים מסויימים גם אינטרס כספי וכלכלי. כך למשל בארכיונים הספרדים מהמאות ה-13 וה-14 נשמרו רשומות אודות פקודות רבות שיצאו מטעם המלכים הקתולים האדוקים ביותר של קסטיליה וארגון, ובהם הוראה לפקידי השלטון האדוקים לא פחות, לשתף פעולה עם הרבנים באכיפת חוקי השבת על היהודים. הסיבה: בכל מקרה שיהודי נקנס על ידי בית הדין הרבני בגין חילול שבת, הרבנים היו חייבים להעביר תשע עשיריות מהקנס אל המלך – הסדר רווחי ויעיל ביותר.

דוגמה לחשיבות שייחסה המנהיגות היהודית לכוחה השלטוני ולעובדה שכוח זה התקיים עדיין אפילו במאה ה-19 אפשר לצטט מתוך ה"תשובה לשאילתא" שכתב הרב המפורסם משה סופר מפרסבורג (כיום ברטיסלבה) שהיתה אז חלק מהמלוכה ההונגרית העצמאית בתוך האימפריה האוסטרית והיא ממוענת לשואל בווינה, בתוך אוסטריה גופא, שבה כבר השיגו היהודים זכויות פרט משמעותיות[1]. בתשובה, שנכתבה זמן קצר לפני שנת 1832 מקונן הרב על כך שמאז איבדה הקהילה בווינה את סמכותה להעניש את העבריינים, החלו היהודים להתרשל בשמירת מצוות הדת, והוא ממליץ לנסות ולפנות אל "הקצין" המקומי כדי שיסייע באכיפה.[2]

---

[1] מהקיסר יוזף השני בשנת 1782.

[2] * שו"ת חתם סופר חלק א (או"ח) סימן א ד"ה

זה היה הגורם המשמעותי ביותר בקיום היהודי לפני עידן המדינה המודרנית: שמירת מצוות הדת היהודית, לצד השינון וההטמעה שלהן במערכת החינוך היהודית, נכפתה על היהודים תוך שימוש בענישה פיסית. הדרך היחידה להמלט מענישה זו היתה המרת דת והצטרפות לקבוצת הרוב. אולם המרה כזאת פירושה היה שבירה מוחלטת של המסגרות החברתיות, המשפחתיות והכלכליות, ובשל כך היה זה מהלך מאוד בלתי מעשי, למעט בתקופות של משברים דתיים[1].

עם עלייתה של המדינה המודרנית איבדה הקהילה היהודית את כוחה להעניש את חברי הקהילה או לאיים עליהם בעונשים. הכבלים שאיפשרו את קיומה של אחת ה"חברות הסגורות" ביותר, אחת החברות הטוטליטריות ביותר בהסטוריה האנושית, נחתכו באחת. פעולת שחרור זו בוצעה *מבחוץ*; למרות שהיו גם יהודים – מעטים ביחס - שתמכו במהלך מבפנים. למהלך השחרור היו תוצאות חמורות מאוד על עתידן של הקהילות היהודיות.

במקרה של גרמניה (על פי מחקריו המצויינים של א.ג'יי.פי. טיילור) קל מאוד לזהות את הריאקציה עם פטריוטיזם – משום שלמעשה זכויות פרט ושוויון לפני החוק הובאו לגרמניה על ידי הצבאות הפולשים של המהפכה הצרפתית ונפוליאון. כוחות הריאקציה יכלו במידה רבה של צדק לקרוא לליברליזם תנועה "בלתי גרמנית". כך בעצם קרה גם בין יהודים, והדבר בולט במיוחד במדינת ישראל. קל ויעיל לסמן את כל הרעיונות של הומניטריות ושלטון החוק (שלא לדבר על דמוקרטיה) כמשהו "בלתי יהודי" או אף "אנטי יהודי".

מבחינה הסטורית זה בהחלט נכון. עקרונות ההומניטריות ושלטון החוק מתקבלים בברכה כאשר הם משרתים את "האינטרס היהודי", אולם הם הופכים לרעיונות ריקים מתוכן כאשר הם נוגדים את ה"אינטרס היהודי"; למשל כאשר ערבים מנפנפים בעקרונות זהים ותובעים שוויון זכויות. הגישה הזאת מובילה - שוב, די בדומה למה שקרה בגרמניה ובשאר מדינות במרכז אירופה – גם להסטוריוגרפיה כוזבת, סנטימנטלית ורומנטית להפליא של תולדות היהדות, שממנה מסולקות בקפדנות כל העובדות הבלתי נוחות בעליל.

---

[1] בהסטוריוגרפיה היהודית הפופוליסטית משמיטים בדרך כלל את הדיון בעובדה זו, כדי שלא לפגוע במיתוס שעל פיו היהודים שמרו על דתם בדרך המהווה נס ייחודי או בכוחו של כוח מיסטי יוצא דופן.

כך למשל, לא תוכלו למצוא גם בכתביה המרובים של חנה ארנדט אודות טוטליטריות או אודות יהודים או אודות שניהם[1], ולו רמז דק אחד למה שהיה בקהילה היהודית בגרמניה במאה ה-18: שריפת ספרים, רדיפת סופרים, וויכוחים אודות כוחם המגי של קמעות, איסורים על החינוך ה״לא יהודי״ הבסיסי ביותר כמו לימוד גרמנית נכונה או אף גרמנית שנכתבת על פי האלפבית הלטיני[2]. ברוב ספרי ה״הסטוריה יהודית״ לא תמצאו את העובדות הבסיסיות ביותר אודות יחסה של המיסטיקה היהודית (שהיא כה פופולרית בעולם בימינו) כלפי לא-יהודים: במיסטיקה הזאת הלא יהודים נחשבים פשוטו כמשמעו כאבריו של שטן, ואותם יחידים לא-שטניים שביניהם (כלומר אלה שהמירו את דתם ליהדות) אינם למעשה אלא ״נשמות יהודיות״ שאבדו כאשר השטן ביצע אונס ביישות הנקבית הקדושה (השכינה או המטרונית, שהיא אחד המרכיבים הנשיים ביישות האלוהית, אחותו ורעייתו של האל הזכרי הצעיר על פי הקבלה). המלומדים בעלי הסמכות הגדולה בתחום, כמו גרשום שלום, העמידו את המוניטין שלהם לרשות מערכת של כזב ושיתפו פעולה בהסתרה של החלקים ה״רגישים״, ואילו הפרשנויות הפופולריות הן הכוזבות והמטעות ביותר.

התוצאות החברתיות של תהליך הליברליזציה והאמנציפציה היו מרחיקות לכת. בפעם הראשונה מאז שנת 200 לספירה[3], יהודי היה יכול להיות חופשי לפעול על פי רצונו, בגבולות החוק האזרחי, בלא שנאלץ לשלם על חופש זה בהמרת דתו לדת אחרת.

לראשונה ניתן ליהודים החופש ללמוד ולקרוא ספרים בלשונות מודרניות; החופש לקרוא ולכתוב ספרים בעברית ללא קבלת אישור מהרבנים (בעבר אישור כזה היה נחוץ לכל ספר בעברית או ביידיש); החופש לצרוך מזון לא כשר; החופש להתעלם מאינספור איסורי טאבו הקשורים בחיי המין; אפילו החופש לחשוב – שכן ״מחשבות אסורות״ היו בין החטאים החמורים ביותר – כל אלה הוענקו ליהודי אירופה (ובהמשך גם

[1] למשל יסודות הטוטליטריות מאת חנה ארנדט. חלק גדול מהספר מוקדש ליהודים. [* יצא בתרגומה של עדית זרטל בהוצאת הקיבוץ המאוחד סדרת קו אדום, 2010.]

[2] לפני סוף המאה ה-18, יהודים גרמנים הורשו לכתוב מכתבים בגרמנית רק באותיות עבריות. העונש על חריגה מנוהל זה היה יכול להיות חרם או מלקות.

[3] בשנה זו נעשתה עיסקה בין האימפריה הרומית לבין המנהיגות היהודית (שושלת הנשיאים) שעל פיו כל היהודים באימפריה היו נתונים לסמכותה של המנהיגות הזאת ובתי הדין הרבניים בענייני ממון מיסוי ומשמעת

ליהודים במקומות אחרים) על ידי המשטרים המודרניים וגם על ידי המונרכיות האבסולוטיות של אירופה, למרות שהמשטרים האבסולוטיים לעיתים קרובות היו אנטישמיים ודכאנים.

הצאר ניקולאי הראשון ברוסיה היה אנטישמי מוצהר וחוקק אנטי-יהודיים רבים מטעם המדינה. אולם הוא גם חיזק את כוחות ה"חוק והסדר" ברוסיה – לא רק כוחות המשטרה החשאית אלא גם כוחות המשטרה הרגילה והז'נדרמריה. התוצאה היתה שקשה היה לרצוח יהודים בפקודת הרבנים. ההסטוריה היהודית ה"רשמית" מוקיעה את ניקולאי הראשון בגין *שני* המהלכים האלה.

קשה להאמין, אך בסוף שנות השלושים של המאה ה-19 "צדיק" יהודי בעיירה קטנה באוקראינה הורה על הוצאתו להורג של יהודי כופר בהשלכתו למים הרותחים במקווה העירוני. במקורות יהודיים מהתקופה נרשם בזעזוע ובתדהמה שהשוחד "שוב לא הועיל" ובשל כך לא רק מי שביצעו את המעשה אלא גם האיש הקדוש עצמו נענשו בחומרה.

תחת שלטונו של מטרניך באוסטריה שלפני 1848 היתה אוסטריה ריאקציונרית להחריד ועויינת ליהודים אולם המשטר לא איפשר להרעיל שום אדם, אפילו לא רבנים יהודים ליברלים. במהלך שנת 1848, כאשר כוחו של השלטון הוחלש זמנית, הדבר הראשון שעשו מנהיגי הקהילה היהודית בעיר למברג אשר בגליציה (לבוב כיום) עם חופש הפעולה שהוחזר לידיהם היה להרעיל את הרב הליברלי של העיר, שהוזמן לבוא לשם מגרמניה על ידי קבוצה קטנה של יהודים לא-אדוקים בני המקום[1]. אחד מחטאי הכפירה החמורים ביותר של הרב הזה, אגב, היתה הנהגת טקס בר המצווה שהומצא סמוך לאותה תקופה.

שחרור מחוץ

כך קיבל המונח "יהודי" משמעות כפולה לפני כ-150 שנה. הדבר גורם למבוכה רבה אצל אנשים בעלי כוונות טובות, בעיקר במדינות דוברות

[1] * פרשה עלומה זו זכתה לאחרונה לתיעוד ספרותי-הסטורי: "רצח בלבוב" מאת מרדכי סטניסלבסקי, הוצאת מרכז זלמן שזר, 2010.

אנגלית. רבים מאלה מניחים שאותם אנשים שאיתם יש להם קשרים חברתיים הם "ייצוגיים" גם לגבי יהודים "באופן כללי".

במדינות מזרח אירופה כמו גם בעולם הערבי, היהודים שוחררו מעריצות דתם וקהילתם על ידי *כוחות מבחוץ*, לעיתים מאוחר מדי, ובנסיבות שלא היו נוחות לשינוי חברתי אמיתי מבפנים. ברוב המקרים, ובעיקר בישראל, השתמרו התפיסות הישנות של חברה והאידיאולוגיה – בעיקר בצורה במה שנוגע ליחס אל לא-יהודים – והראיה הכוזבת של ההסטוריה. הן השתמרו אפילו אצל חלק מאותם יהודים שהצטרפו לקבוצות "מתקדמות" או תנועות שמאל.

בחינה של מפלגות רדיקליות, סוציאליסטיות וקומוניסטיות, תגלה שלא מעט לאומנים וגזענים יהודים סמויים הצטרפו למפלגות אלה מתוך "עניין יהודי". בישראל אנשים אלה תומכים באפליה נגד ה"גויים". מספיק לבדוק כמה "סוציאליסטים" יהודים הצליחו לכתוב אודות הקיבוץ והשגיו בלא לטרוח כלל להזכיר שמדובר במוסד גזעני שממנו מודרים אזרחים לא-יהודים של מדינת ישראל, כדי לגלות שהתופעה שאנו מדברים עליה כלל איננה נדירה[1].

המילה "יהדות" וכל מה שקשור לה מתארת למעשה שתי קבוצות חברתיות שונות ואף מנוגדות זו לזו. בגין מדיניותה של מדינת ישראל הפער בין שתי הקבוצות הולך ונעלם במהירות. מצד אחד קיימת המשמעות המסורתית הטוטליטרית שהוזכרה לעיל – חברה סגורה לכל צורך ועניין; מצד שני יש מי שהם יהודים בשל מוצאם אשר הפנימו את המבנה הרעיוני המורכב שקרל פופר מכנה אותו "החברה הפתוחה" (או שלא ממש הפנימו את הרעיונות האלה אך מקפידים על מראית עין של קבלתם).

חשוב לציין שכל התכונות הנחשבות "יהודיות" בפולקלור העממי והאינטלקטואלי הן תכונות מודרניות, שלא היו ידועות כלל במהלך רוב ההסטוריה היהודית, והחלו להופיע רק כאשר הקהילה היהודית הטוטליטרית החלה לאבד מכוחה.

---

[1] אני עצמי איני סוציאליסט, אך יש לי כבוד גם לאנשים שאינני מסכים עם דעותיהם, כל זמן שהם עושים מאמץ כנה להיות נאמנים לעקרונות שלהם. אולם אין בעיני דבר בזוי יותר משימוש בלתי הוגן בעקרונות אוניברסליים – יהיו נכונים או שגויים – לטובת אינטרסים אנוכיים של הפרט או, אף גרוע מכך, של קבוצה.

קחו, לדוגמה, את **חוש ההומור היהודי** המפורסם. האמת היא שהומור הוא תופעה נדירה מאוד בספרות היהודית לפני המאה התשע עשרה (ניתן למצוא הומור רק במדינות שבהן המעמד העליון היהודי היה חופשי באופן יחסי מעולם של הרבנים, כמו באיטליה שבין המאות ה-14 וה-17 או בספרד המוסלמית. ולא זו בלבד, אלא שחל איסור קפדני על הומור ובדיחות על הדת היהודית – אם כי מותרות בדיחות כנגד דתות אחרות. סאטירה כנגד רבנים ומנהיגים בקהילה מעולם לא התפתחה ביהדות, אף לא בשוליים, כמו שהתרחש למשל בנצרות הלטינית. לא היו קומדיות יהודיות, ממש כשם שלא היו קומדיות בספרטה, וזאת מאותן סיבות ממש[1].

תכונה יהודית אחרת אמורה להיות **אהבת הלימוד**. חוץ מאשר לימודים דתיים, שהיו ברמה נמוכה ומנוונות למדי, עד שנת 1780 יהודי אירופה (ובמידה פחותה במקצת גם יהודים במדינות ערביות) גילו עויינות ובוז לכל סוגי הלימוד (להוציא את לימודי התלמוד והמיסטיקה היהודית), ואין מדובר חלילה בלימודים של "גויים". חלקים גדולים של התנ"ך, כל השירה העברית הלא-פולחנית, ורוב הספרים של הפילוסופיה היהודית לא נקראו ושמותיהם היו מחוץ לתחום ושמותיהם הוזכרו רק לדיראון. לימוד שפות היה אסור בהחלט, וכך גם לימוד המתמטיקה והמדעים. גיאוגרפיה[2], הסטוריה – אפילו הסטוריה יהודית – לא היו ידועים כלל.

הנטיה הביקורתית, הנחשבת כיום אופיינית כל כך ליהודים, נעדרה לחלוטין. שום דבר לא היה אסור כל כך, מאיים - ועל כן גם נרדף - כמו נסיונות לחדשנות, ולו צנועה ביותר, או הביקורת התמימה ביותר.

היה זה עולם שקוע לחלוטין באמונות טפלות מן הסוג הנחות ביותר, בקנאות ובבורות. הספר הראשון על גיאוגרפיה בעברית (פורסם ברוסיה בשנת 1803) חשף טפח מהעולם הזה – בספר כלולה תלונה על כך שרבנים גדולים וחשובים מאוד עדיין מכחישים את קיומה של יבשת אמריקה וטוענים שהיא בבחינת "בלתי אפשרי".

בין העולם ההוא ומה שמקובל כיום במערב לראות כתכונות "יהודיות" הקשר היחיד הוא השם "יהודי".

---

1 כאמור הבטים רבים מאוד של היהדות האורתודוכסית מבוססים למעשה על העקרונות של ספרטה, וזאת ככל הנראה בהשפעתם השלילית של כתבי אפלטון. בנושא הזה כדאי לחזור ולקרוא את הערותיו של משה הדס (ר' הערה בפרק קודם).

2 עד כמה היה מועט העניין אפילו במיקומה הגיאוגרפי של ארץ הקודש אפשר לזהות מהמיקום של ארון הקודש בכל בתי הכנסת של פולין ורוסיה. יהודים אמורים להתפלל כשפניהם אל ירושלים; אולם יהודי אירופה, שהיה להם מושג קלוש ביותר על מיקומה של העיר, התפללו תמיד אל כותל המזרח גם כאשר ירושלים שכנה מדרום להם או מדרום מערב.

למרות כל אלה, יהודים רבים מאוד במערב ובישראל חשים נוסטלגיה עמוקה לאותו עולם, שבו הם רואים את גן העדן האבוד שלהם, החברה הסגורה הנוחה שמתוכה הם לא ממש השתחררו אלא גורשו. חלק גדול מהתנועה הציונית תמיד ייחל להחזיר "עטרה ליושנה" – וזה גם החלק שידו היתה על העליונה. מוטיבים מרכזיים רבים בפוליטיקה הישראלית, שכה מבלבלים את "ידידי ישראל" במערב, ניתנים בקלות להסבר ברגע שמבינים שמדובר בריאקציה לכל דבר: חזרה מאולצת וכוחנית, ובמידה רבה גם אשלייתית, אל החברה הסגורה של העבר היהודי.

חסימות על רכישת ידע

לחברה סגורה אין כל עניין לתאר ולנתח את עצמה. כל תיאור כזה יוביל בהכרח לסוג של ניתוח ביקורתי ועלול לעודד "מחשבות אסורות" ביקורתיות. ככל שהחברה נעשית פתוחה יותר, היא מתחילה להיות יותר מעוניינת בהתבוננות עצמית, תחילה באופן תיאורי בלבד ואחר כך גם בצורה ביקורתית. חברה כזאת תמצא עצמה בוחנת את הדרך שבה היא פועלת בהווה וגם את עברה. אולם מה קורה כאשר קבוצה של אינטלקטואלים שואפת לגרור חברה שכבר נפתחה במידה ניכרת, בחזרה אל מצבה הקודם, הסגור והטוטליטרי? במצב זה האמצעים שסייעו להתקדמות – פילוסופיה, מדעים, הסטוריה ובמיוחד סוציולוגיה – הופכים לכלים היעילים ביותר של "בגידת האינטלקטואלים". הם עוברים עיוות על מנת שיוכלו לשמש כאמצעים של מרמה, והתהליך גורם גם לניוונם.

ליהדות הקלאסית[1] יש עניין מועט מאוד בתיאור או הסבר עצמי שלה לבני הקהילה, בין אם מדובר על לומדי התלמוד או מי שלא למדו[2]. יש משמעות לעובדה שכתיבה אודות הסטוריה יהודית, ולו בסגנון היבש והענייני המתמקד באירועים בלבד, נעלמה לחלוטין מאז זמנו של יוספוס פלאביוס (בסוף המאה הראשונה) ועד תקופת הרנסאנס, אז הופיעה לתקופה קצרה באיטליה וארצות

---

[1] בפרק זה אשתמש במונח "יהדות קלאסית" או "יהדות רבנית קלאסית" כדי לתאר את היהדות הרבנית כפי שהתפתחה בעיקר אחרי המאה השמינית לספירה ושרדה עד סוף המאה ה-18.

[2] יוצאי הדופן בתחום זה הם יהודים הלניסטיים כמו פילון האלכסנדרוני. הם פעלו לפני שהיהדות הקלאסית השיגה עמדה של הגמוניה בלעדית. בהמשך אכן כתביהם נעלמו כליל מארון הספרים היהודי ושרדו רק הודות לנזירים הנוצרים שמצאו בהם עניין.

אחרות שבהן היהודים נהנו מהשפעה איטלקית חזקה[1]. כמה טיפוסי שהרבנים חששו מהסטוריה יהודית אף יותר מאשר מהסטוריה כללית. ספר ההסטוריה המודרני הראשון שפורסם בעברית (במאה ה-16) נקרא "ההסטוריה של מלכי צרפת והמלכים העותומניים". בעקבותיו הגיעו עוד כתבים הסטוריים מסויימים שעסקו רק ברדיפות שהיהודים סבלו מהם. הספר הראשון אודות הסטוריה יהודית ממש[2] הוכרז מיד כאסור והפצתו נבלמה על ידי הסמכויות הרבניות הגבוהות ביותר. הוא נגאל משכחה רק במאה ה-19.

הרשויות הרבניות של מזרח אירופה הרחיקו וקבעו שכל הלימודים הלא-תלמודיים ייאסרו, אפילו כאשר לא נמצא בהם שום דבר ספציפי שצריך היה לנדות ולהוקיע. הסיבה - הם מכלים את הזמן שצריך להיות מוקדש ללימוד התלמוד או לעיסוקים מכניסי כספים – שאותם יש להקדיש לתמיכה בלומדי התלמוד. נותר רק זמן פנוי מסוג אחד, והוא הזמן שבו אפילו היהודי האדוק ביותר מחוייב לבלות בשירותים. במקום בלתי נקי זה אסור ללמוד לימודי קודש, ועל כן מותר לקרוא שם הסטוריה, בתנאי שהיא כתובה בעברית ועוסקת רק בנושאים חילוניים, מה שאומר שעליה להיות אך ורק על נושאים בלתי יהודיים. (נראה שאותם יהודים מעטים באותה תקופה שהתעניינו בכלל בהסטוריה של המלכים הצרפתים – מן הסתם השטן השיא אותם לכך – נאלצו לטעון שהם סובלים מעצירות מתמדת...).

כתוצאה מכל זה, לפני מאתיים שנה רוב רובם של היהודים חיו בבורות מוחלטת לא רק במה שנוגע לקיומה של אמריקה אלא גם אודות ההסטוריה היהודית ומצבם הנוכחי של היהודים בעולם; ונראה שהם היו מרוצים למדי מהמצב הזה.

הסטוריה טוטליטרית

היה בכל זאת תחום אחד שבו לא יכלו היהודים להשאר מסוגרים ללא מגע עם העולם החיצון – וזה קשור להתקפות ותלונות מצד נוצרים כנגד אותם קטעים בתלמוד ובספרות התלמודית שהם במפורש אנטי-נוצריים או באופן כללי יותר נגד כל ה"גויים". חשוב לציין התופעה הזאת החלה להתפתח בשלב מאוחר יחסי

---

[1] במהלך כל התקופה משנת 100 ועד 1500 לספירה נכתבו בסך הכל שני ספרי מסעות וספר הסטוריה אחד אודות לימודי התלמוד – ספרון קצר, בלתי מדוייק ומשעמם, שנכתב על ידי פילוסוף בלתי אהוד (אברהם בן דוד, ספרד 1170 בקירוב).

[2] מאור עיניים", מאת עזריה בן רוסי [* עזריה בן משה מן האדומים] מפרארה, איטליה, 1574.

של יחסי נוצרים-יהודים – רק מן המאה ה-13 ואילך. לפני התקופה הזאת, הממסד הדתי הנוצרי תקף את היהדות על סמך נימוקים שנלקחו מהתנ״ך אך ככל הנראה לא היה לו שום ידע על תוכנו של התלמוד. המערכה הנוצרית כנגד התלמוד מקורה ככל הנראה בהמרתם לנצרות של יהודים בעלי ידע מעמיק בתלמוד. כמה מאלה נמשכו אל הפילוסופיה הנוצרית, שהכילה יסודות חזקים של פילוסופיה אריסטוטלית (ועל כן אוניברסלית)[1].

יאמר מיד שהתלמוד והספרות התלמודית אכן מכילים הצהרות מעליבות ותוקפניות המכוונות באופן ספציפי כנגד הנצרות. כל זה ללא קשר לעוינות כלפי הגויים, בכלל שעוברת בהם כחוט השני, ואודותיה נדון בהרחבה בפרק 5. כך, למשל, בנוסף לסידרה של סיפורים על מעשי תועבה מיניים שביצע כביכול ישו, התלמוד מצהיר שעונשו בגיהנום הוא להיות שקוע בדוד רותח של צואה – הכרזה שלא בדיוק אמורה להפוך את התלמוד ליקירם של מאמינים נוצרים[2]. יש גם קטע שבו נדרשים יהודים לשרוף – רצוי באופן פומבי – כל עותק של הברית החדשה שנופל לידיהם. (הוראה זו לא בלבד שהיא עדיין בתוקף בימינו אלא למעשה עדיין מתבצעת; כך ב-23 במרס בשנת 1980 נשרפו מאות עותקים של הברית החדשה בטקס פומבי בירושלים בניצוחה של אגודת יד לאחים, ארגון יהודי שמקבל תמיכה ממשרד הדתות הישראלי)[3].

כאמור באירופה של המאה ה-13 התארגנה התקפה של מלומדים נוצרים כנגד היהדות התלמודית. אין הכוונה להאשמות שווא נבערות ועלילות דם שהפיצו נזירים חשוכים בערים קטנות ונידחות, אלא לוויכוחים כבדי ראש שהתנהלו באוניברסיטות אירופיות חשובות באותה תקופה והתנהלו בדרך כלל באופן ההוגן ככל שזה היה אפשרי בתנאים של ימי הביניים[4].

וכיצד התמודדו היהודים – או, נכון יותר, הרבנים – עם ההאשמות האלה? הדרך הקלה ביותר היתה שימוש בשיטה הבדוקה של שוחד והפעלת אישי

---

[1] המקרים הידועים ביותר היו בספרד. למשל (השמות הנוצריים אומצו אחרי ההמרה) מאסטר אלפוסו מואלאדוליד, שהמיר את דתו ב-1320, ופאול מסנטה מאריה, שהמיר את דתו ב-1390 ומונה לבישוף בורגוס בשנת 1415. אולם היו מקרים רבים דומים ברחבי אירופה המערבית.

[2] בגמ` גיטין (נז א).

[3] * הנוהג ממשיך להתקיים גם בשנות האלפיים. במאי 2008 בוצעה שריפת ספרים פומבית כזאת באור יהודה בניצוחו של סגן ראש העיריה לקראת ל״ג בעומר http://www.nrg.co.il/online/1/ART1/735/879.html

[4] ללא ספק הטון וגם התוצאות של הוויכחים האלה היו עדיפים על מה שאירע בוויכוחים שבהם נוצרים נאשמו בכפירה – למשל הויכוחים שהביאו לנידויו של פייר אבלר או להוקעתם של הנזירים הפרנציסקנים.

שלטון רמי דרג. ברוב מדינות אירופה, במשך רוב התקופה ההיא, היה ניתן להשיג כל דבר בעזרת שוחד לשלטון. העיקרון היה נכון במיוחד ברומא של אפיפיורי הרנסאנס. הספר המכונן של קוד ההלכה התלמודית, "משנה תורה" של הרמב"ם – ובו שפע אמירות מעליבות ביותר כנגד כל הגויים וגם כולל התקפות מפורשות על הנצרות ועל ישו (שאחרי כל איזכור של שמו הסופר לא שוכח לציין "יימח שם שמו וזכרו") – פורסם ללא כל השמטות ברומא בשנת 1480 תחת שלטונו של סיקסטוס הרביעי, אפיפיור פוליטי מאוד ורב פעילות שתמיד היה זקוק לכסף[1]. גם האפיפיור אלכסנדר הששי לבית בורג'ה היה ליברלי מאוד בנושאים האלה.

עם הרפורמציה ומלחמות הדת שבאו בעקבותיה הפכו גם המתקפות על התלמוד רחבות ועקביות יותר. בתקופה זו עלתה רמת הידע הכללי וגם שופר הידע בעברית של מלומדים נוצרים. החל מהמאה ה-16 כל הספרות התלמודית, וכן התלמוד עצמו, כבר היו תחת צנזורה נוצרית במדינות שונות. ברוסיה נשמרה הצנזורה הזאת עד 1917. היו צנזורים מקלים, כמו בהולנד, והיו אחרים שהחמירו יותר; בפקודתם, הקטעים הפוגעניים נמחקו או שונו.

לימודי היהדות המודרנית, בעיקר אצל יהודים, הושפעו עמוקות מהסכסוכים האלה. כמעט כל מה שנקרא "לימודים יהודיים" כחלק מלימודי "יהדות" הפך לסוג של ויכוח כנגד אוייב חיצוני ולא ויכוח פנימי. בהתאמה, הלימודים האלה ספגו מידה גדושה נטיה לכזב, להתנצלויות, לווכחנות עויינת, אדישות לאמת או אף איבה פעילה לכל נסיון לחשוף אותה.

חשוב לציין שבכל זה אין שום דבר יהודי ספציפי. מגמות כאלה אופייניות לתקופות הראשונות של רוב החברות המוכרות לנו[2]. כך נהגו גם ההסטוריונים הקתוליים המוקדמים כמו גם הפרוטסטנטים, שניהלו ויכוחים אלה כנגד אלה. גם ההסטוריונים הלאומיים המוקדמים באירופה היו ספוגים בלאומנות בוטה ביותר שכללה בוז ואיבה לכל האומות השכנות. אולם במוקדם או במאוחר מגיע היום שבו נעשה מאמץ אמיתי להבין את אויבינו או מתנגדינו הדתיים ובו בזמן למתוח ביקורת על הבטים מרכזיים ורבי חשיבות בהסטוריה של הקבוצה שלנו. אלה הן שתי התפתחויות המשלימות זו את זו ומבשרות על בגרות אינטלקטואלית.

---

[1] בתקופתו פורסמה ברומא גם הגירסה העתיקה היחידה של "אתון הזהב" מאת אפוליוס, ספר עלילתי קומי הכולל התקפה אלימה על הנצרות.

[2] למעט יוון העתיקה, שההסטוריונים הליברליים המוקדמים שלה הותקפו על ידי הסופיסטים על שלא היו די פטריוטים!

רק כאשר ההסטוריוגרפיה הופכת – כהגדרתו המצויינת של פייטר גייל [1] - "לדיון שאינו משרת מטרה מסויימת", במקום לנהל רצף של מאבקים מלחמתיים באמצעים הסטוריוגרפיים, כי אז יש סיכוי להסטוריוגרפיה הומנית השואפת להיות הגונה ומדוייקת גם יחד. הסטוריה ברמה הזאת מהווה אחד הכלים העוצמתיים ביותר לחינוך ולהומניזם.

זוהי בדיוק הסיבה שכל המשטרים הטוטליטריים המודרניים כותבים מחדש את ההסטוריה שלהם - או מענישים את ההסטוריונים[2]. כאשר חברה שלמה מנסה לחזור לטוטליטריות, נכתבת הסטוריה טוטליטרית. לא משום שיש לכך לחץ מלמעלה אלא בגין לחץ מלמטה, שהוא הרבה יותר אפקטיבי. זה מה שקרה בהסטוריה היהודית, וכך נבנה המכשול הראשון שעלינו להתגבר עליו.

מנגנוני הגנה

איזה מנגנונים (חוץ משוחד) שמשו את הקהילות היהודיות כדי לבלום את ההתקפות על התלמוד ועל ספרות דתית אחרת? אפשר להבחין במספר שיטות, שלכל אחת מהן יש השלכות פוליטיות חשובות המשתקפות בפוליטיקה הישראלית בת זמננו. אני משוכנע שקוראים המכירים את פרטי הפוליטיקה המזרח תיכונית יוכלו להבחין בעצמם בנקודות הדמיון לשיטות של הימין הלאומני או של הציונות הסוציאליסטית.

המנגנון הראשון הוא "**התרסה במחבואים, במראית עין של ציות**". כפי שהוסבר לעיל, היה צורך לשנות טקסטים תלמודיים שהכילו אמירות נגד הנצרות או נגד לא-יהודים[3] – הלחץ לעשות זאת היה חזק מדי. וזה מה שנעשה: חלק מן הקטעים הפוגעניים ביותר הוסרו פיזית מכל ההוצאות

---

[1] Pieter Geyl הסטוריון הולנדי 1887 - 1966

[2] הדוגמאות של המשטר הסטליניסטי והמשטר בסין של מאו ידועות למדי בתחום הזה. כדאי לזכור שבגרמניה, רדיפתם של הסטוריונים הגונים החלה בשלב מוקדם מאוד. ב-1874 נאסר פרופסור ה. אוואלד מאוניברסיטת גטינגן בגין השמעת "דעות בלתי נכונות" אודות הכיבושים של פרדריק השני, מאה שנים קודם לכן. המצב בישראל בר השוואה: ההתקפות החמורות ביותר כנגדי לא היו תוצאה של גינויים חריפים שהשמעתי כנגד דיכויים של פלסטינים אלא על מאמר שכתבתי לפני כן על תפקידם של היהודים בסחר העבדים, שהתייחס לתקופה שלפני 1870. מאמר זה פורסם לפני מלחמת 1967 ; כיום אין כלל אפשרות לפרסם בישראל מאמר בנושא זה.

[3] בחלק מן המקרים הוסרו גם קטעים שגם מבחינה תיאולוגית נראו אבסורדיים לחלוטין (למשל קטעים שבהם תואר אלוהים כמתפלל לעצמו או מבצע פעולות אישיות) או קטעים שבהם תוארו בחופשיות רבה מדי ההשגים המיניים של רבנים מהזמן העתיק.

שהודפסו באירופה אחרי אמצע המאה ה-16. בכל הקטעים האחרים, הביטויים ״גוי״ ״אינו יהודי״ ו״נוכרי״ — המופיעים בכל כתבי היד המוקדמים וההדפסות וכן בכל המהדורות שפורסמו במדינות האיסלם — הוחלפו במונחים ״עובד אלילים״, ״כופר״ או אף ״כנעני״ או ״שומרוני״ - מונחים שקורא יהודי ידע לזהות אותם כלשון נקיה לשמות הקודמים.

ככל שגברו ההתקפות, כך נעשתה ההתרסה החשאית מתוחכמת יותר, ולעיתים היו לה תוצאות מוזרות. בתקופות מסויימות נעשתה הצנזורה ברוסיה הצארית קשוחה יותר, ולאחר שזוהו הביטויים החליפיים שהוזכרו לעיל במשמעותם הנכונה נאסר להשתמש גם בהם. בשלב הזה בחרו הרבנים להשתמש בביטוי החליפי ״ישמעאלי״ שפירושו ערבי או מוסלמי, או לעיתים ב״מצרי״, בהנחה שהשלטון הצארי לא יתנגד לגידופים בכיוון הזה. במקביל, הופצו רשימות בכתבי יד של ״השמטות תלמודיות״, שבהן הוסברו כל המונחים החדשים וצויינו כל ההשמטות. בהוצאות מסויימות הודפסה הבהרה לפני עמוד השער של כל כרך מהספרות התלמודית, ובה הוצהר, לעיתים תחת שבועה, שכל הביטויים העויינים בכרך זה מכוונים אך ורק כלפי עכו״ם (עובדי כוכבים ומזלות) מן הזמן העתיק, או אף כנגד הכנענים שעברו מן העולם לפני עידן ועידנים, ולא כנגד ״בני העם שבתוכו אנו גרים״. אחרי שבריטניה השתלטה על הודו, רבנים מסויימים מצאו תחבולה חדשה והחלו לטעון שכל הביטויים המבזים במיוחד שהם משתמשים בהם מכוונים בעצם אך ורק כנגד ההודים. במקרים מסויימים נבחרו האבוריג׳ינים של אוסטרליה לשמש כשק החבטות.

למותר לציין, שכל הדברים האלה היו שקרים גמורים; עם כינונה של מדינת ישראל, למן הרגע שבו חשו הרבנים שיש להם בטחון מלא, הוחזרו ושוחזרו כל הביטויים והקטעים הפוגעניים ללא כל היסוס בכל ההוצאות החדשות. (בגין ההוצאות העצומות שחייבה כל מהדורה, חלק גדול מהספרות התלמודית, כולל התלמוד עצמו, עדיין מודפס על פי ההוצאות הישנות. כדי לתקן זאת, ה״השמטות התלמודיות״ שהוזכרו לעיל הודפסו בישראל בגירסת דפוס זולה יותר תחת הכותרת ״חסרונות ש״ס״.) כך שעכשיו יכול כל אדם לקרוא ולחנך את ילדיו על קטעים בלתי מצונזרים כמו זה המצווה על כל יהודי, בכל עת שהוא עובר ליד בית קברות, להגיד ברכה אם מדובר בבית קברות יהודי, אך לקלל את אמהותיהם של המתים אם מדובר בלא-יהודי [**על קברי ישראל מברך אשרי יצר אתכם בדין. על קברי נכרים ״בושה אמכם״**

וכו׳][1]. במהדורות הישנות הושמטה הקללה, או שהשתמשו באחד מביטויי הלשון הנקיה ל״גויים״. אולם במהדורה הישראלית החדשה של הרב עדין שטיינזלץ (הכוללת הסברים ופירושים בעברית לחלקים בארמית, כדי שלתלמידים בבתי הספר לא תהיה שום בעיה להבין מה שנאמר שם), הביטויים המפורשים ״גויים״ ו״נוכרים״ הוחזרו למקומם.

כך הסירו הרבנים או שינו קטעים מסויימים באופן כוזב תחת לחץ חיצוני – בלא להביא לשינוי כלשהו בהתנהגות המוכתבת על ידם. זוהי עובדה שיש לזכור אותה, וקודם כל חשוב שיהודים יזכרו אותה: במשך מאות שנים טיפחה החברה הטוטליטרית שלנו מנהגים ברבריים ובלתי אנושיים כדי להרעיל את תודעתם של חברי הקהילה, והיא עדיין ממשיכה לעשות זאת עד היום. אין שום אפשרות להסביר ולהצדיק את המנהגים הבלתי אנושיים האלה כתגובה לאנטישמיות או לרדיפות היהודים, מפני שמדובר במעשים ברבריים רצוניים המכוונים כנגד כל בן אנוש באשר הוא. יהודי אדוק המגיע בפעם הראשונה לאוסטרליה, למשל, ועובר במקרה ליד בית קברות אבוריג׳יני, חייב – על פי המצווה שהיא חלק בלתי נפרד מחובותיו הדתיות – לקלל את אמותיהם של כל המתים הקבורים שם! כל זמן שאנו נמנעים מהתמודדות עם המציאות החברתית הזאת כולנו הופכים שותפים למירמה ומשתפי פעולה עם המשך הרעלת הדורות הבאים, על כל התוצאות הבלתי נמנעות מהתהליך הזה.

כזב באקדמיה

מלומדים בני זמננו המתמחים ביהדות לא זו בלבד שהמשיכו את המירמה, אלא אף שיפרו את תכסיסיהם הישנים של הרבנים, הן במה שנוגע לעזות המצח והן בחוסר היושר. אשמיט כאן את כל ההסטוריות השונות הנוגעות לאנטישמיות, שאינן ראויות לעיון רציני, ואתן רק שלוש דוגמאות ספציפיות ודוגמה כללית אחת של כזבים ״אקדמיים״ בני זמננו.

בשנת 1962, חלק ממשנת הרמב״ם שהוזכרה לעיל, הנקרא ״יורה דעה״ המכיל את רוב הכללים הבסיסיים של הדת היהודית והמנהגים היהודיים, נדפס בירושלים בהוצאה דו לשונית, שבה התרגום לאנגלית מוצב לצד

---

[1] מסכת ברכות, נ״ח עמ׳ ב. הקללה לפי הפסוק בירמיהו פרק נ׳ פסוק 12: בּוֹשָׁה אִמְּכֶם מְאֹד, חָפְרָה יוֹלַדְתְּכֶם; הִנֵּה אַחֲרִית גּוֹיִם, מִדְבָּר צִיָּה וַעֲרָבָה.

הטקסט העברי[1]. הטקסט העברי הוחזר בהוצאה זו לנוסח המקורי והנקי. הציווי להשמיד את הכופרים ביהדות נדפס במלואו: "חובה להשמידם במו ידיו" ובתרגום האנגלי הוראה זו מרוככת במקצת ונכתב "חובה לנקוט באמצעים פעילים להרוס אותם". אולם כאשר הטקסט העברי ממשיך ומפרט את הדוגמה המרכזית של אותם "כופרים" שמצווה להשמידם, "כמו ישו מנצרת ותלמידיו, צדוק וביתוס ותלמידיהם, יימח שם רשעים[2]" אף לא מילה אחת מכל זה מופיעה בנוסח האנגלי בדף שממול (ע"ח עמ' א). חמור מכך: למרות התפוצה הנרחבת של הספר הזה בין מלומדים במדינות דוברות אנגלית, למיטב ידיעתי אף לא אחד מהם מחה על ההונאה הברורה הזאת בתרגום.

הדוגמה השניה מגיעה מארצות הברית, שוב בתרגום לאנגלית של ספר מאת הרמב"ם. לצד עבודתו על הפירוש לתלמוד, היה הרמב"ם גם פילוסוף. "מורה נבוכים" פרי עטו נחשב בצדק לאחת היצירות הגדולות ביותר של הפילוסופיה היהודית ועד היום קוראים בו ומשתמשים בו בחוגים רחבים. למרבה הצער הרמב"ם, בנוסף לעוינותו העמוקה כלפי לא-יהודים בכלל ונוצרים בפרט, גילה גם גזענות ביחס לשחורים. לקראת סיום ה"מורה" בפרק מרכזי (ספר שלישי, פרק נ"א) הוא דן בשאלה כיצד סוגים שונים של בני אדם יכולים להגיע לערך הדתי העליון, לעבוד את האלוהים באמונה שלמה.

> **כגון נידחי התורכים הנחותים בצפון, והכושים הנחותים בדרום וכל הדומים להם מאלה שאצלנו באקלימים הללו, ודין אלה כדין החי הבלתי הוגה ואין אלה לדעתי בדרגת האדם, והם מן דרגות הנמצאות למטה מדרגת האדם ומעל לדרגת הקופים, כיון שכבר הושג להם תיאר האדם ותבניתו והבחנה למעלה מהבחנת הקוף, בין אלה שאינם מסוגלים אפילו להגיע למדרגה כזאת.**

ובכן, מה עושים עם קטע כזה ביצירה כה חשובה וכה שימושית ביהדות? להתמודד עם האמת ועם התוצאות? חס וחלילה! להודות (כמו שעשו למשל מלומדים נוצרים רבים מאוד בנסיבות דומות), שסמכות יהודית חשובה מאוד באה מאדם שהיה נגוע גם בדעות גזעניות בוטות כלפי שחורים, להתנער מהדעות האלה ולעשות מאמץ לחינוך עצמי לקראת הומניות אמיתית? לא יעלה על הדעת.

---

[1] בהוצאת Boys Town Jerusalem ובעריכתו של משה הימזון, אחד המלומדים החשובים בבריטניה בתחום היהדות.

[2] מדובר על מי שיסדו לפי המסורת את מפלגת הצדוקים.

אני יכול כמעט לדמיין את המלומדים היהודים בארצות הברית מתייעצים בינם לבין עצמם: "מה יש לעשות?" – מפני שהיה צורך לתרגם את הספר, לאור מיעוטם של דוברי עברית בין היהודים האמריקאיים. בין אם היה זה בהתייעצות ובין בהשראה של יחיד, נמצא "פתרון" משמח: בתרגום האמריקאי הפופולרי של "מורה נבוכים" על ידי אדם ששמו פרידלנדר, שפורסם עוד בשנת 1925, ומאז עבר הדפסות חדשות במהדורות רבות, ביניהן גם מהדורות בכריכה רכה, המילה העברית "כושים" שפירושה שחורים, עברה תיעתוק ל Kushites – מילה שאין לה שום משמעות למי שאינו דובר עברית, או למי שלא יקבל הסבר בעל פה מרב המוכן לעשות זאת[1]. במהלך כל אותן שנים, לא הושמעה ולו מילה אחת כדי להסביר את ההטעייה המקורית או את העובדות החברתיות שהסתתרו מאחורי המשך השימוש בו – וזאת במהלך התקופה המרגשת שבה התנהלו המאבקים של מרטין לותר קינג, בתמיכתם של אישים יהודיים ובהם רבנים רבים, שלא יכלו שלא להיות ערים להתייחסות הגזענית נגד השחורים המהווה חלק מהמורשת היהודית שלהם[2].

כל זה עשוי לעלות את ההשערה שחלק לא קטן מתומכיו הרבניים של מרטין לותר קינג היו בעצמם גזענים שתמכו בו למטרות טקטיות מתוך "אינטרס יהודי" (רצון לזכות בתמיכתם של השחורים עבור היהדות האמריקאית ועבור מדיניותה של ישראל). לחילופין הם היו צריכים להיות צבועים מושלמים, עד כדי פיצול אישיות, שאיפשר להם לעבור במהירות משותפות מלאה לגזענות בוטה אל הכרזה בדבר דביקותם במאבק האנטי-גזעני – ובחזרה – וחוזר חלילה.

[1] אני שמח לבשר שבתרגום חדש שיצא לאחרונה (שיקאגו יוניברסיטי פרס) המילה "שחורים" אכן מופיעה. עם זאת מדובר בהוצאה יקרה מאוד ובספר כבד שכיום אין סיכוי שינחת ב"ידיים הלא נכונות". באופן דומה גם בראשית המאה התשע עשרה ספרים חדשניים באנגליה (כמו כתביו של ויליאם גודווין, שתקף את הכנסיה ואת ההסדרים המעמדיים) ניתן היה להדפיס בתנאי שהם ייצאו בהוצאות יקרות ואקסקלוסיביות.

[2] יש עוד עובדה שחשוב לציין בהקשר הזה. לא היתה שום בעיה ואפילו נחשב מכובד כאשר ברנרד לואיס, מלומד יהודי שהתמחה באיסלם, פרסם מאמר ב"אנקאונטר" ובו ציין וחשף קטעים בספרות המוסלמית שלדעתו מהווים פגיעה בגזע השחור. אולם אף אחד מהציטוטים האלה לא התקרב אפילו בחומרתו למה שצוטט לעיל ממקורות יהודיים. בשלושים השנים האחרונות לא יעלה כלל על הדעת שכתב עת אמריקאי מכובד יעז לחשוף ציטוטים גזעניים כלפי שחורים מתוך הספרות התלמודית. אולם כל זמן שהביקורת אינה נמתחת על כל הצדדים, ההתקפות על האיסלם צריכות להיות מוגדרות כהשמצות חסרות בסיס.

הדוגמה השלישית מקורה בספר שכוונתו הרבה פחות מלומדת – אך בשל כך הוא הרבה יותר פופולרי: "הנאות היידיש" מאת ליאו רוסטן[1]. ספר קליל זה – שפורסם בארה"ב לראשונה ב-1968, והודפס במהדורות רבות אחר כך, בין השאר גם בהוצאת פינגווין בכריכה רכה – הוא מעין מילון של מילים ביידיש הנפוצות בין יהודים וגם בין לא-יהודים במדינות הדוברות אנגלית. בנוסף להגדרה המפורטת של כל ערך ואנקדוטות משעשעות פחות או יותר המדגימות את השימוש בו, יש גם ניתוח אטימולוגי (בדרך כלל מדוייק למדי) המזהה את השפה שממנה הגיעה המילה ליידיש, ומשמעותה באותה שפה.

וכאן יש יוצא דופן אחד: הביטוי שייגעץ - שפירושו "גוי צעיר, או נער". כאן האטימולוגיה מציינת באופן סתום "מקור עברי" בלי לתת את הצורה או המשמעות של המילה העברית המקורית. תחת ההגדרה "שיקצה" – הצורה הנקבית של השייגעץ – המחבר מביא את המילה העברית המקורית שקץ (בתיעתוק שלו: sheques), ומגדיר את המשמעות בעברית כ"פגם". זהו שקר גמור, כפי שיודע כל דובר עברית. מילון מגידו עברי אנגלי שפורסם בישראל מגדיר שקץ בדייקנות: "חיה לא טהורה, יצור נתעב, תועבה (בלשון העם שייגעץ), צעיר פרוע ודוחה; גוי צעיר"

הדוגמה האחרונה והכללית שלי היא המדהימה מכולן. היא קשורה ליחס של התנועה החסידית אל הלא-יהודים. החסידות היא תנועה השואבת את מקורותיה (בצורה המונית ונמוכה) את המיסטיקה היהודית, וכידוע זוהי תנועה פעילה מאוד, עם מאות אלפי מאמינים הנאמנים באופן קנאי לל"רבנים הקדושים" שלהם. כמה מאותם רבנים נמצאים בעמדות השפעה משמעותיות ביותר בישראל, ומקורבים הן למנהיגי חלק מהמפלגות והן לקצינים בדרגות הגבוהות ביותר בצבא.

כיצד רואה התנועה הזאת את היחס הרצוי ללא-יהודים? כדוגמה, ניקח את "ספר התניא" המפורסם, שהוא הספר הבסיסי של תנועת חב"ד, אחד הפלגים החשובים ביותר של החסידות. על פי הספר הזה, כל הלא-יהודים הם באופן מוחלט יצורים שטניים[2].

---

1 Leo Rosten The Joys of Yiddish*

2 * לדוגמא, התניא פרק ל"ו: "ובפרט בארצות עו"ג שאוירם טמא ומלא קליפות וס"א ואין שמחה לפניו ית' כאורה ושמחה ביתרון אור הבא מן החשך דייקא. וז"ש ישמח ישראל בעושיו פי' **שכל מי שהוא מזרע ישראל יש לו לשמוח בשמחת ה'** אשר שש ושמח בדירתו בתחתוני' שהם בחי' עשיה גשמיית ממש. וז"ש בעושיו לשון רבים שהוא עו"הז הגשמי המלא קליפות"...

"ספר התניא" מופץ באינסוף מהדורות, ורעיונותיו מופצים באינספור "דיונים" של המנהיג הנוכחי, תפקיד שעובר בירושה מדור לדור. הרבי מלובביץ' מ.מ. שניאורסון המנהיג את האירגון העל-כולמי החזק הזה ממוצב הפיקוד שלו בניו יורק. בישראל הרעיונות האלה מופצים בציבור הרחב, וגם בבתי הספר ובצבא. (לפי עדותה של חברת הכנסת שולמית אלוני, תעמולת חב"ד התגברה במיוחד לפני הפלישה הישראלית ללבנון במרס 1978, כדי לגרום לרופאים צבאיים ולחובשים להמנע ממתן עזרה רפואית ל"גויים פצועים". הטפה זו, המזכירה את הנאצים, לא התייחסה ישירות לערבים או לפלסטינים, אלא ל"גויים" בכלל.)

נשיא מדינת ישראל בשנים 1963 עד 1973 זלמן שז"ר היה מעריץ מושבע של חב"ד. פוליטיקאים ישראלים ואמריקאים רבים – ובראשם ראש הממשלה מנחם בגין – חיזרו אחרי התנועה ותמכו בה. זאת, למרות שבישראל נמתחה תמיד ביקורת רבה על הרבי מלובביץ' על שום שסירב לבוא לארץ הקודש ולו לביקור, והסתגר לו בניו יורק מסיבות משיחיות עלומות. עמדותיו הגזעניות כנגד שחורים היו ידועות לשמצה.

את הצלחתה לקבל תמיכה ציבורית רחבה מכל כך הרבה דמויות פוליטיות, למרות חילוקי הדעות הפרגמטיים הגלויים, חייבת תנועת חב"ד בעיקר לטיפול המטעה וחסר היושרה שזכתה לו כמעט מכל המלומדים שכתבו אודות החסידות ואודות הפלג החב"די שלה. הדברים מתייחסים במיוחד למי שכתבו וכותבים על חב"ד באנגלית. כותבים אלה היסוו ועמעמו את הראיות הברורות כשמש בטקסטים החסידיים העתיקים כמו את ההשלכות הפוליטיות המאוחרות שנבעו מהן. ראיות אלה מזדקרות לעיני כל קורא אגבי של העתונות העברית, שמעל דפיה הרבי מלובביץ' בשעתו ואחריו אישים חסידיים אחרים מפרסמים שוב ושוב הצהרות זעם ותוכחה צמאות דם להחריד כנגד כל הערבים באשר הם.

אחד המובילים במקרה זה היה מרטין בובר. בכתביו הרבים הילל בובר ושיבח בובר את התנועה החסידית (כולל חב"ד), ולא מצא לנכון אף לא פעם אחת לרמוז מה הדוקטרינות האמיתיות של החסידות לגבי לא-יהודים. הכזב חמור במיוחד לאור העובדה ששבחיו של בובר לחסידות פורסמו לראשונה בגרמנית בתקופת עלית הלאומנות הגרמנית ועלית הנאצים לשלטון. תוך שהוא נאבק בנאציזם, בובר הילל ושיבח תנועה שהאידיאולוגיה והחינוך שהעניקה בכל הנוגע ללא-יהודים לא היו שונים במיוחד מהאידיאולוגיה של הנאצים בנוגע ליהודים.

אפשר אמנם לטעון שהיהודים החסידים לפני שבעים או חמישים שנה היו הקרבנות, ו"שקר לבן" שמטרתו לתת העדפה לקרבן ניתן להצדקה. אולם התוצאות של הכזב הזה היו מעבר למה שניתן היה לשער מראש. כתביו של בובר תורגמו לעברית, והפכו למרכיב חשוב בחינוך העברי בישראל. הם העצימו את כוחם של מנהיגים חסידיים גזענים וכך הפכו לגורם מרכזי בעלייתה של הלאומנות הישראלית והפצת שנאה לכל הלא-יהודים. אם נחשוב על בני האנוש שמתו מפצעיהם משום שחובשים ישראלים, תחת הסתה של של תעמולה חסידית, סירבו לטפל בהם, כי אז האחריות לדמם השפוך מוטלת גם על כתפיו של מרטין בובר.

כמובן יש מלומדים יהודים רבים שביטויי ההערצה שלהם לחסידים הם מעל ומעבר למה שכתב בובר. מדובר בעיקר בכותבים בעברית (או קודם לכן ביידיש) אך גם כותבים בשפות אירופיות שקהל היעד שלהם יהודי ברובו. ביקורת רבה ומוצדקת הושמעה ומושמעת כנגד התנועה החסידית בכל הנוגע לעניינים פנים-יהודיים. הם מטפחים שנאת נשים (קיצונית הרבה מעבר למה שמקובל בכל האורתודוכסיה היהודית), התמכרות לאלכוהול, ופולחן קנאי סביב שושלות ה"רבנים הקדושים" המוציאים מהם כספים רבים. אינספור אמונות טפלות אופייניות להם, ועל אלה ועוד על תכונות שליליות רבות נמתחה ביקורת לא פעם. אולם הגישה הסנטימנטלית והרומנטיקה הכוזבת של בובר ניצחה, בעיקר בארצות הברית ובישראל, מפני שעלתה בקנה אחד עם ההערצה הטוטלית לכל דבר שהוא "יהודי מקורי" ומשום שחוגי "שמאל" יהודים מסויימים, שהושפעו עמוקות מבובר, אימצו את גישתו החיובית לחסידות.

בין מי שאימצו את גישתו של בובר יש למנות גם את הסוציולוג וחוקר התנ"ך יחזקאל קאופמן, מי שהטיף לרצח עם על פי המודל של ספר יהושע[1], הפילוסוף האידיאליסט שמואל הוגו ברגמן, אשר כבר בשנים 1914-15 הטיף לגירושם של כל הפלסטינים לעיראק, ורבים אחרים. כל אלה נחשבו כלפי חוץ ל"יונים" פוליטיות, אולם יצרו ניסוחים שניתן היה להתאים אותן לביטויים הקיצוניים ביותר כנגד ערבים; לכולם היו נטיות למיסטיקה דתית שעודדה אותם להפצת הכזבים, וכולם נראו אנשים עדיני נפש אשר נראו כמי

---

[1] * מורשתו של חוקר התנ"ך וראש החוג למקרא באוניברסיטה העברית פרופסור יחזקאל קויפמן כוללת בין השאר את "הסיפור המקראי על כיבוש הארץ" (אנגלית ועברית), "ספר יהושע" (1959).

שאינם מסוגלים לפגוע בזבוב, בעוד הם מטיפים להגליה, גזענות ורצח עם. בדיוק מסיבה זו, השפעת ההטעייה שהפיצו היתה רבה כל כך.

השקרנים הפטריוטים

חובה היא להתקומם כנגד ההאדרה הזאת של חוסר אנושיות, שעליה הצהירו לא רק הרבנים אלא גם אלה שהיו אמורים להיות המלומדים הגדולים ובוודאי המשפיעים ביותר בתחום היהדות. כנגד אותם ממשיכים מודרניים של נביאי השקר וכוהני המירמה ראוי לחזור על אזהרתו של לוקרציוס מפני ויתור על השיפוט האישי שלנו לטובת הקביעות הנחרצות של מנהיגים דתיים. Tantum religio potuit suadere maorum ״רק הדת מסוגלת להניע [בני אדם] לשיא העוולות״. דת איננה חייבת להיות תמיד אופיום להמונים, כפי שטען מרקס. אולם היא ממלאה תפקיד זה לעיתים קרובות, וכאשר משתמשים בה תוך אמירת חצאי אמיתות, ומסווים במירמה את טיבה האמיתי, שיתוף הפעולה של מלומדים ואינטלקטואלים הופך אותם לספקים של האופיום הזה.

יש עוד מסקנה כללית העולה מתוך הניתוח הזה, והיא קשורה לאמצעים היעילים והאיומים ביותר של יצירת הדחף לבצע מעשי עוולה, מירמה וכזב, להשחתת עמים שלמים והפיכתם להיות מדכאים ורוצחים, וכל זאת תוך שמירה על ידיים נקיות מכל אלימות. רוב בני האדם מניחים שכדי להגיע למצב של טוטליטריות חמורה יש להשתמש באמצעי אכיפה פיזיים. ב״1984״ הציג ג׳ורג׳ אורוול משטר כזה כמודל. אולם נראה לי שדעה נפוצה זו היא שגויה מאוד. האינטואיציה של איזק אסימוב, שבספרי המדע הבדיוני שלו הצורך בדיכוי החברתי נובע מהפנמה של ערכי הדיכוי, מייצגת נכון הרבה יותר את סכנתו של הטבע האנושי.

שוב אי אפשר עוד להטיל ספק בכך שמעשי הדיכוי החמורים ביותר בשטחים הכבושים מבוצעים בהשראתה של קנאות דתית יהודית. בניגוד לאינטלקטואלים המאולפים של סטלין, הרבנים, ואיתם המלומדים שתקפתי כאן , ביחד עם אספסוף שלם ומשתף פעולה של מעצבי דעת קהל - כמו סופרים, עתונאים, ואישי ציבור, המשקרים ומכזבים עוד יותר – אינם צריכים לחשוש, בישראל, מפני סכנה של גזר דין מוות או מחנה ריכוז, אלא רק מלחץ חברתי. הם משקרים מתוך פטריוטיות, מפני שהם מאמינים שזוהי חובתם לשקר עבור מה שבעיניהם משרת את האינטרס היהודי; הם ״**שקרנים**

פטריוטיים" וזהו בדיוק סוג הפטריוטיזם שמביא אותם לשתוק כאשר הם רואים לנגד עיניהם את הדיכוי והאפליה של הפלסטינים.

סוציאליסטים למען גזענות יהודית

ויש במקרה הנוכחי עוד סוג של נאמנות קבוצתית, והפעם זוהי נאמנות שמגיעה מחוץ לקבוצה, ולעיתים קרובות מזיקה אף יותר. לא-יהודים רבים (בהם אנשי כמורה נוצרים, חברי קהילות דתיות, וכן מרקסיסטים שונים מכל גווני הקשת המרקסיסטית) אימצו את הרעיון המוזר שהדרך היחידה "לכפר" על רדיפת היהודים בעבר היא להמנע ממחאה על עוולות שמבצעים יהודים כיום, ומוכנים להשתתף ב"שקרים לבנים" בכל הנוגע לעוולות האלה. כנגד כל מי שמוחה על אפליית הפלסטינים או שמצביע על עובדות כלשהן הקשורות בדת היהודית או בעבר היהודי שעומדות בסתירה ל"גירסה המאושרת", מוטחת מיד ההאשמה הבוטה ב"אנטישמיות" (או, במקרה שמדובר ביהודים, ב"שנאה עצמית"). האשמות אלה מושמעות משום מה ביתר איבה ועוצמה מפי "ידידי היהודים" הלא-יהודים מאשר מפי יהודים! קיומה והשפעתה הרבה של קבוצה גדולה זו בכל מדינות המערב, הוא שמאפשר לרבנים ולמלומדי היהדות להפיץ את השקרים שלהם - לא רק ללא כל התנגדות אלא אף תוך קבלת סיוע משמעותי.

התופעה הזאת של תמיכה עיוורת, בנוסח סטליניסטי לחלוטין, בכל צורה של רוע, כל זמן שמדובר במשהו "יהודי", התחזקה במיוחד אחרי 1945, כאשר נודעה האמת על השמדת יהודי אירופה. אולם תהיה זו טעות להניח שאז רק החלה התופעה הזאת. ההיפך הוא הנכון. שורשיה בימים רחוקים הרבה יותר, בייחוד במעגלים סוציאל-דמוקרטים.

אחד מחבריו המוקדמים של מרקס, משה הס, מי שידוע ומכובד כאחד הסוציאליסטים הראשונים של גרמניה, חשף עצמו בהמשך כגזען יהודי קיצוני, שדעותיו אודות ה"גזע היהודי הטהור" כפי שפורסמו בשנת 1858, לא היו שונות מהזבל שנכתב אודות ה"גזע הארי הטהור"[1]. אולם הסוציאליסטים הגרמנים, שנאבקו בגזענות הגרמנית, שתקו בכל הקשור לגזענות היהודית של אחד מהם.

---

[1] * "רומי וירושלים" מאת משה הס. ראה גם ניתוח של פרופסור א. הראל פיש משנת 1970
http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/niv/moshe-2.htm

בשנת 1944, בעצם ימי המאבק כנגד היטלר, אישרה מפלגת הלייבור הבריטית **תכנית לגירושם של הפלסטינים מפלסטין**, שהיתה זהה לתכניות המוקדמות (עד 1941) של היטלר לגירושם של היהודים מאירופה. התכנית הזאת אושרה תחת לחץ של החברים היהודים במפלגה, שרבים מהם הפגינו יותר נאמנות שבטית לכל מדיניות ישראלית באשר היא מאשר חברי המפלגה השמרנית הפגינו אי פעם כלפי איאן סמית[1]. עקרונות ה"טאבו" הסטליניסטיים חזקים בשמאל הבריטי יותר מאשר העקרונות המקבילים בימין, ולא היה למעשה שום דיון רציני גם כאשר הלייבור הבריטי תמך בממשלתו של מנחם בגין.

בארצות הברית שורר כיום מצב דומה. שוב, רבים מהליברלים האמריקאיים הם הגרועים ביותר בין תומכי הציונות. עובדה היא כי במאבקנו כנגד הגזענות והקנאות של הדת היהודית, נמצא בין אויבינו הגדולים ביותר גם לא-יהודים שיצא להם שם – כוזב לדעתי – של "פרוגרסיבים".

---

1 סמית היה ראש ממשלת רודזיה (כיום זימבאבווה) בתקופה שמדינה גזענית-לבנה זו באפריקה נהנתה מתמיכתה של בריטניה ועד להדחתו ועלייתו לשלטון של רוברט מוגאבה ב-1980.

פרק 3

אורתודוכסיה ופרשנות

פרק זה מוקדש לתיאור מפורט יותר של המבנה החוקי-תיאולוגי של היהדות הרבנית הקלאסית[1]. בשלב הראשון, לפני שאפנה לדון בנושאים הלכתיים, אני מבקש להצביע על כמה מהתפיסות המוטעות הקשורות ליהדות, ובעיקר אלה הנפוצות בין יהודים חילונים ובין לא יהודים. תפיסות אלה מביאות לשימוש האופנתי בביטויים מקובלים כיום כמו ״המסורת היודיאו-נוצרית״ או ה״ערכים המשותפים של הדתות המונותיאיסטיות״.

היריעה קצרה מכדי לטפל בכל התפיסות המוטעות האלה בפירוט, ולכן בחרתי להתמקד בראש ובראשונה באשליה הפופולרית שנראית לי בסיסית ביותר: האשליה שהדת היהודית הינה, והיתה תמיד, דת מונותיאיסטית. כפי שיודעים רבים מחוקרי התנ״ך, וכפי שאפשר לגלות בנקל מקריאה זהירה בספר החשוב הזה, זוהי דעה א-היסטורית ושגויה ביותר. ברבים מספרי התנ״ך יש הכרה בקיומם וגם בכוחם של ״אלים אחרים״, אולם יהווה, שהוא האל החזק ביותר[2], הוא גם אל קנאי ליריביו ואוסר על העם לעבוד אותם[3]. רק מאוחר מאוד בתנ״ך, בנביאים אחרונים, מוכחש מכל וכל קיומם של אלים אחרים פרט ליהווה[4].

---

[1] בפרק 2 השתמשתי במונח ״יהדות רבנית קלאסית״ כדי להתייחס ליהדות הרבנית בתקופה שבין שנת 800 לספירה ועד סוף המאה ה-18. תקופה זו מקבילה פחות או יותר לימי הביניים של היהודים, משום שעבור רוב היהודים, התנאים של ימי הביניים נמשכו זמן רב יותר מאשר עבור האוכלוסיה הכללית באירופה המערבית. המהפכה הצרפתית מהווה את נקודת הסיום של התקופה. כלומר במונח ״יהדות קלאסית״ כוונתי ליהדות של ימי הביניים.

[2] שמות פרק ט״ו, 11: מִי-כָמֹכָה בָּאֵלִם יְהוָה, מִי כָּמֹכָה נֶאְדָּר בַּקֹּדֶשׁ

[3] הדיבר הראשון, שמות פרק כ׳ ,5-2: לֹא-יִהְיֶה לְךָ אֱלֹהִים אֲחֵרִים, עַל-פָּנָי לֹא-תַעֲשֶׂה לְךָ פֶסֶל, וְכָל-תְּמוּנָה, אֲשֶׁר בַּשָּׁמַיִם מִמַּעַל, וַאֲשֶׁר בָּאָרֶץ מִתָּחַת--וַאֲשֶׁר בַּמַּיִם, מִתַּחַת לָאָרֶץ לֹא-תִשְׁתַּחֲוֶה לָהֶם, וְלֹא תָעָבְדֵם: כִּי אָנֹכִי יְהוָה אֱלֹהֶיךָ, אֵל קַנָּא--פֹּקֵד עֲוֺן אָבֹת עַל-בָּנִים עַל-שִׁלֵּשִׁים וְעַל-רִבֵּעִים, לְשֹׂנְאָי. וְעֹשֶׂה חֶסֶד, לַאֲלָפִים--לְאֹהֲבַי, וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֺתָי.

[4] ירמיה פרק י, 3: כִּי-חֻקּוֹת הָעַמִּים, הֶבֶל הוּא: כִּי-עֵץ מִיַּעַר כְּרָתוֹ, מַעֲשֵׂה יְדֵי-חָרָשׁ בַּמַּעֲצָד בְּכֶסֶף וּבְזָהָב, יְיַפֵּהוּ; בְּמַסְמְרוֹת וּבְמַקָּבוֹת יְחַזְּקוּם, וְלוֹא יָפִיק. כְּתֹמֶר מִקְשָׁה הֵמָּה וְלֹא יְדַבֵּרוּ, נָשׂוֹא יִנָּשׂוּא כִּי לֹא יִצְעָדוּ; אַל-תִּירְאוּ מֵהֶם כִּי-לֹא יָרֵעוּ, וְגַם-הֵיטֵיב אֵין אוֹתָם. על כך חוזר גם ישעיהו השני בפרק 44, 6: אֲנִי רִאשׁוֹן וַאֲנִי אַחֲרוֹן, וּמִבַּלְעָדַי אֵין אֱלֹהִים.

מה שצריך לעניין אותנו, מכל מקום, אינו היהדות התנ"כית אלא היהדות הקלאסית; וברור לחלוטין, אם כי לא כל כך מוכר, שיהדות זו, במהלך מאות השנים האחרונות לקיומה, היתה ברובה הגדול רחוקה ממונותואיזם טהור. לכך יש השפעה עמוקה על הדוקטרינות הדומיננטיות האמיתיות ביהדות האורתודוכסית בת זמננו, המהוות המשך ישיר ליהדות הרבנית הקלאסית.

שקיעתו של המונותיאיזם החלה עם התפשטות המיסטיקה היהודית (הקבלה), שהתפתחה במאות ה-12 וה-13. בסוף המאה ה-16 גברה המיסטיקה באופן מוחלט והפכה לנורמה השלטת בכל מרכזי היהדות. תנועת ההשכלה היהודית, שקמה מתך המשבר של היהדות הרבנית הקלאסית, נאלצה ללחום בתופעה הזאת ובהשפעותיה יותר מאשר כנגד כל דבר אחר. אולם באורתודוכסיה היהודית המאוחרת, ובעיקר בין הרבנים, נותרה השפעת הקבלה גורם מרכזי ורב כוח עד עצם היום הזה[1].

חשוב לכן להבין ולדעת מהם אותם רעיונות, וזאת משתי סיבות. קודם כל, בלי להכיר את המיסטיקה היהודית אי אפשר להבין את האמונות האמיתיות של היהדות בסוף התקופה הקלאסית שלה. שנית, רעיונות אלה ממלאים תפקיד פוליטי חשוב בימינו אלה, בהיותם חלק מהמערכת הגלויה והמפורשת של אמונות של פוליטיקאים דתיים רבים. תנועת גוש אמונים שיש לה השפעה קריטית על כל מפעל הכיבוש וההתנחלויות מושפעת במידה רבה מרעיונות קבליים. אולם רעיונות אלה משפיעים ישירות או בעקיפין על מנהיגים ציונים רבים מכל המפלגות, כולל השמאל הציוני.

אלוהות זכרית ונקבית

על פי הקבלה, ביקום שולט לא אל אחד אלא מספר יישויות אלוהיות, בעלות אופי שונה והשפעות שונות, שכולן נובעות מ"גורם ראשון" עלום ורחוק. בלי להכנס לפרטים מיותרים אפשר לסכם את המערכת באופן הבא: מה"גורם הראשון" האינסוף נאצל קודם כל אל זכרי ששמו "חוכמה" או "אב", ואזי נוצרה או נולדה אלה נקבה ששמה "בינה" או "אם". מייחודם של

[1] הקבלה היא כמובן תורה ייחודית המיועדת רק ל"יודעי סוד". באירופה, ובעיקר אחרי 1750, ננקטו אמצעים קיצוניים על מנת להבטיח שלימוד הקבלה ייאסר ורק תלמידי חכמים בוגרים ומתקדמים יוכלו לעסוק בה תחת פיקוח קפדני. להמונים היהודים הנבערים של אירופה המזרחית לא היה כל ידע בתורת הקבלה; אולם רעיונותיה טופטפו אליהם בצורת אמונות טפלות וסיפורים על מעשי כשפים.

שני אלה נאצל זוג של אלים צעירים יותר: **הבן**, אף הוא בעל שמות רבים, בהם "זעיר אנפין", "קלסתר קטן" או "הקדוש ברוך הוא"; ובת, ששמה גם "מטרונית" (שם שמקורו בלטינית), "שכינה", "המלכה" וכן הלאה. אלים צעירים אלה אמורים להתאחד, אולם איחודם נמנע בגין תחבולותיו של שטן (הידוע גם כאשמדאי, או סיטרא-אחרא), שבמערך הזה הוא אישיות חשובה מאוד ועצמאית. **הבריאה** הוצאה לפועל על ידי ה"גורם הראשון" כדי לאפשר להם להתאחד, אולם בגין הנפילה הם הפכו מופרדים יותר מאשר אי פעם, ואכן שטן הצליח להגיע קרוב מאוד אל הבת השמיימית ואף לאנוס אותה (בפועל או למראית עין – על כך חלוקות הדעות).

העם היהודי נוצר על מנת לתקן את השבר שנגרם על ידי אדם וחווה, ובמעמד הר סיני מטרה זו הושגה לרגע קט: הבן האל הזכר, **שהתגלם בדמותו של משה**, אוחד עם השכינה האלוהית. לרוע המזל חטא עגל הזהב שוב גרם לפירוד בין האלוהויות. אולם החזרה בתשובה של העם היהודי תיקנה את העניינים במידה מסויימת.

באורח זהה, כל אירוע בהסטוריה היהודית התנ"כית קשור, על פי האמונה, לאיחוד או לפירוד של הזוג השמיימי. כיבוש ארץ כנען מידי הכנענים ובנית בית המקדש הראשון והשני היטיבו מאוד עם **האיחוד**, אולם חורבן בתי המקדש וגלות היהודים מארץ הקודש הם סימנים חיצוניים לא רק **לפירוד האלוהי** אלא גם ל"זנות אחרי אלוהים אחרים": הבת נופלת ומתקרבת לתחום שליטתו של שטן, ואילו הבן נוטל בינתיים שורה של יצורים שטניים למיטתו, במקום את רעייתו האמיתית.

ליהודים יראי שמים יש חובה לסייע, בתפילות וקיום מצוות קלות כחמורות, בשיקום האיחוד האלוהי המושלם שהינו אקט מיני בין האלוהות הזכרית והנקבית[1]. על כן לפני כל מעשה פולחני שכל יהודי אדוק חייב לבצע מספר רב של פעמים בכל יום, עליו לדקלם את הנוסחה הקבלית הבאה: "לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה"[2]. תפילת הבוקר היהודית מאורגנת

---

[1] מיסטיקנים יהודים רבים בני זמננו מאמינים שאת המטרה הנעלה הזאת אפשר להשיג מהר יותר באמצעות מלחמה נגד הערבים, בהגלייתם מן הארץ של הפלסטינים, וגם בהקמת מספר רב ככל האפשר של התנחלויות יהודיות בגדה המערבית. גם התנועה לבנייתו מחדש של בית המקדש השלישי (כמובן לאחר שייהרסו המסגדים הבנויים כיום על הר הבית) מבוססת על רעיונות כאלה.

[2] * **"ובתרגום לעברית: לשם איחוד, היינו זיווג, של הקדוש ברוך הוא ושכינתו. האיחוד, להסיר ספק, הוא זיווג מיני. מטרתו של מעשה זה היא להחזיר את ההרמוניה לעולם, מאחר שהאיחוד המקורי הופר מחמת חטאי עם ישראל, תחבולותיו של הסטרא אחרא וחוויית הגלות"**. הסבר זה לקוח ממאמרו של מגן ברושי "בין מונותואיזם טהור לאשתו של אלוהים", "הארץ" ספרים **29/01/08**, סקירה על הספר Did God have a Wife מאת וויליאם ג'. דיוור.

אף היא לצורך קידום האיחוד המיני הזה, ולו באופן זמני. חלקים עוקבים של התפילה מקבילים באופן מיסטי לשלבים העוקבים של האיחוד: בשלב מסויים האלה מתקרבת עם בנות לווייתה, בשלב הבא האל שם את זרועותיו סביב צווארה ומלטף את שדיה, ובסופו של דבר האקט המיני אמור להתקיים.

תפילות אחרות או מצוות כוונתן, על פי הקבלה, להונות מלאכים מסויימים (הנחשבים לאלוהויות פחותות אך עם מידה של עצמאות) או לרצות את הסיטרא אחרא. בשלב מסויים בתפילת הבוקר, יש להגיד פסוקים מסויימים בארמית (וזה יוצא דופן כי התפילה ברובה בעברית)[1]. זה אמור לבלבל את המלאכים המפעילים את השערים שדרכם נכנסות התפילות לרקיע, ויש בכוחם לבלום את תפילותיהם של הצדיקים. המלאכים מבינים רק עברית, והפסוקים בארמית מבלבלים אותם; בהיותם רפי שכל במקצת (בכל מקרה הרבה פחות פקחים מחכמי הקבלה) הם פותחים את השערים, וכל התפילות, כולל התפילות בעברית, מצליחות לחדור פנימה.

או דוגמה אחרת: הן לפני הארוחה והן אחריה, יהודי אדוק חייב ליטול את ידיו תוך אמירת ברכה מיוחדת. באחת משתי הזדמנויות אלה הוא מתפלל לאלוהים, ומקדם את הייחוד הקדוש בין הבן לבין הבת; אולם בנטילה האחרת הוא עובד את השטן, שכל כך אוהב תפילות יהודיות וקיום מצוות יהודיות, עד שכאשר הן מזדמנות לו הדבר מעסיק אותו במשך זמן מה והוא שוכח להציק לבת האלוהית. אגב חכמי קבלה מאמינים שחלק מן הזבחים שהועלו לעולה בבית המקדש היו מיועדים לשטן. כך למשל, שבעים הפרים שהוקרבו במשך שבעת ימי חג הסוכות היו ככל הנראה מיועדים לאשמדאי בתפקידו כמושל כל הגויים[2], על מנת שיהיה עסוק מדי ולא יתערב ביום השמיני, שבו מקריבים קרבנות לאלוהים. אפשר להביא עוד דוגמאות רבות מסוג זה.

---

[1] מה שמכונה "קידוש שלישית", קטע בתוך התפילה "ובא לציון" לקראת סיום סדר תפילת הבוקר.

[2] כוחו של הסיטרא-אחרא והקשר שלו עם הגויים מודגם במנהג נפוץ שמקורו בהשפעה קבלית בקהילות יהודיות רבות במאה ה-17. אשה יהודיה החוזרת מטבילת הטהרה החודשית במקווה בתום המחזור החודשי (לאחר הטבילה קיום יחסי מין עם בעלה הוא חובה מומלצת) חייבת להזהר שלא תפגוש אחד מגלגוליו של אשמדאי – גוי, חזיר, כלב או חמור. אם פגשה בטעות אחד מיצורים אלה עליה לחזור על עקבותיה ולטבול שוב במקווה. המלצה לנוהג זה כלולה (בין השאר) בספר **שבט מוסר**, ספר שכולו הוראות להתנהגות יהודית נאותה שפורסם לראשונה ב-1712. ספר זה היה אחד הפופולריים ביותר בין יהודים במזרח אירופה ובארצות האיסלם גם יחד עד לראשית המאה העשרים, ועדיין נמצא בתפוצה רחבה בקהילות החרדיות.

לכל המערכת הזאת יש חשיבות להבנה נכונה של היהדות, הן בתקופתה הקלאסית והן במה שנוגע למעורבותה הנוכחית בפוליטיקה הציונית המעשית. הדגש על מספר נקודות:

- אפשר לומר הרבה דברים על המערכת הקבלית, אבל **אי אפשר לקרוא לה אמונה מונותיאיסטית**, אלא אם באותה מידה גם ההינדואיזם, הדת היוונית-רומית בשלביה המאוחרים, או אף הדת ששלטה במצרים העתיקה ייחשבו ל"דתות של אל אחד".
- האמונה באלוהים ואמונות בכלל (למעט אמונות לאומיות) ממלאות תפקיד פעוט מאוד ביהדות הרבנית הקלאסית. החשיבות העליונה היא על **מעשה הפולחן ושמירת המצוות**, ולא על המשמעות שיש למצוות האלה או לאמונות הקשורות בהן. היו תמיד קבוצות מיעוט של יהודים דתיים שסרבו לקבל עליהן את הקבלה (וזה קורה גם היום). וכך אפשר היה תמיד לראות יהודים בודדים המבצעים מצוות מסויימות תוך שהם מאמינים שהם עובדים בכך את אלוהים; בו בזמן יהודים אחרים מבצעים בדיוק את אותן מצוות אך כוונתם לגרום נחת או להסיח את דעתו של שטן. כל זמן שמדובר באותה מצווה או תפילה עצמה יכולים אלה ואלה להתפלל ביחד ולהשאר חברים באותה קהילה, גם אם הם מתעבים אלה את אלה. אולם אם במקום ה"כוונה" של מצוות נטילת ידיים יעז מישהו להציע חדשנות **באופן** שבו נוטלים את הידיים[1], כי אז שסע מהותי ייווצר מיד. דברים דומים ניתן לומר על כל המצוות הקדושות של היהדות. כל זמן שאין מתרחש שינוי כלשהו בצורה ובביצוע, המשמעות היא לכל היותר בעלת חשיבות משנית. ניקח למשל את אחת המצוות היהודיות החשובות ביותר, הפסוק "שמע ישראל, אדוני אלוהינו אדוני אחד". כל יהודי אדוק חוזר על הפסוק הזה מספר פעמים ביום, ובימינו אלה ניתן לפרש אותו בשתי משמעויות מנוגדות. הוא יכול

[1] אופן קיום המצוות מוכתב בדייקנות ובפרטי פרטים. בנושא נטילת הידיים הפולחנית – אין לבצע אותה תחת מים זורמים מברז; כל יד חייבת להרחץ בנפרד, במים ששופכים מספל (גודלו המינימלי מוגדר) שאוחזים בו ביד השניה. כאשר הידיים מלוכלכות באמת, לא ניתן לשטוף אותן בדרך זאת, אולם להבט המעשי הזה אין שום רלוונטיות. ביהדות הקלאסית יש מספר רב מאוד של הנחיות פולחניות כאלה, והקבלה מייחסת לכל ההוראות האלה משמעות מיסטית עמוקה. כך למשל יש חוקים ברורים מאוד לגבי התנהגות בבית השימוש. יהודי המתפנה בשטח פתוח אסור לפנות לצד צפון מפני שצד צפון מזוהה עם הסיטרא אחרא. *[חוקים נוספים: אין לקנח את הגוף ביד ימין המשמשת לקריאה בתורה ואין לשתף את אצבע האמה של יד שמאל בקינוח. פרטים נוספים באתר "דעת אמת" www.daatemet.org.il].

להיות עדות לכך שאלוהים הוא באמת אחד ויחיד; אבל אפשרי גם להבין אותו שבשלב מסויים הייחוד של הזכר והנקבה האלוהיים הושג, או שהחזרה על הפסוק הזה תקדם אותו. מה שבטוח: כאשר יהודים בקהילה רפורמית חוזרים על הנוסח הזה בכל שפה אחרת שאיננה עברית, הדבר מכעיס עד מאוד את כל הרבנים האורתודוכסיים, בין אם הם מאמינים ביחידותו של האל או בייחוד המיני האלוהי.

- לכל הדברים האלה יש חשיבות מרובה בישראל (ובמרכזים יהודיים אחרים) אפילו בימינו. משמעות עצומה מיוחסת לכל מילה בניסוחים (כמו בחוק ירושלים); הרעיונות והמוטיבציות של גוש אמונים; תחושת הדחיפות שמאחורי השנאה ללא-יהודים החיים כיום בפלסטין; הגישה שאינה נותנת סיכוי לשום יוזמות השלום מצד מדינות ערביות – כל אלה ועוד תופעות אחרות בפוליטיקה הציונית מתמיהות הרבה אנשים בעלי כוונות טובות שהמושגים שלהם אודות היהדות הרבנית הקלאסית שגויים. התופעות האלה הופכות מובנות יותר כאשר מתברר הרקע הדתי והמיסטי העומד מאחוריהן. כאן המקום להזהיר שאין ליפול למלכודת הקיצוניות ההפוכה ולנסות להסביר את **כל** הפוליטיקה הציונית על פי הרקע הזה. להשפעה הדתית היו דגשים שונים בתקופות שונות. דוד בן גוריון ידע יפה לנצל את המוטיבים הדתיים באופן מבוקר למטרות מסויימות, ותחת מנחם בגין היתה לעבר השפעה רבה יותר על ההווה מאשר אצל קודמיו. בכל מקרה אסור להתעלם מן העבר והשפעותיו, מפני שרק בהבנת כוחו של העבר הזה נוכל להתגבר על הכוחות העיוורים שהוא משחרר.

פרשנות התנ״ך

אחת התפיסות המוטעות אודות היהדות קשורה לרעיון שמדובר ב״דת תנ״כית״, שבה התנ״ך תופס מקום מרכזי. בנצרות, למשל, הברית החדשה ולצידה התנ״ך אכן מהווים מקור סמכות הלכתי בכנסיה הפרוטסטנטית ואפילו בכנסיה הקתולית.

ראינו כבר שבענייני אמונה יש ביהדות מרחב פעולה רחב למדי. אולם בכל הכרוך לפירוש ההלכתי של הטקסטים המקודשים, אין מרחב כזה, ההיפך הוא הנכון. הפרשנות היהודית מקובעת באופן חד משמעי על ידי

התלמוד ולא מתוך התנ"ך עצמו[1]. רוב הפסוקים התנ"כיים העוסקים במצוות ובחובות דתיים קיבלו משמעויות ופרשנויות ביהדות הרבנית הקלאסית ובאורתודוכסיה היהודית בת זמננו שהן לעיתים קרובות שונות מאוד ולפעמים אף מנוגדות למשמעויות המילוליות שנוצרים וקוראים אחרים יכולים להסיק מהטקסטים המקוריים של הברית הישנה. באותה צורה, יש הבדל רב בישראל של היום בין הבנתם של מי שחונכו בבתי הספר הדתיים לבין מי שלמדו בבתי הספר העבריים ה"חילוניים", שבהם מלמדים בעיקר את המשמעות של התנ"ך כפשוטו[2].

סניגוריה של היהדות טוענים שפרשנות התנ"ך, שהחלו בה הפְּרוּשִׁים והתקבעה בתלמוד, היא תמיד ליברלית יותר מהטקסט המילולי של הספר העתיק. להלן כמה דוגמאות המוכיחות שלעיתים קרובות זה נראה אחרת לגמרי.

1. נתחיל בעשרת הדיברות עצמן. הדיבר השמיני, "לא תגנוב" (שמות כ', 15) מתפרש [בתלמוד] כאיסור על גנבה (ובעצם חטיפה) של *אדם יהודי*. הסיבה לכך היא שעל פי התלמוד, כל המעשים האסורים בעשרת הדיברות הם פשעים בני מוות. גניבת רכוש אינה פשע שדינו מוות (ואילו חטיפה של גויים על ידי יהודים מותרת על פי חוקי התלמוד) – ומכאן הפרשנות. פסוק זהה בדיוק - "לא תגנוב" (ויקרא,יט,11) – מותר לפרש בצורה מילולית.
2. הפסוק המפורסם " עַיִן תַּחַת עַיִן, שֵׁן תַּחַת שֵׁן" וכ' (שמות, כ"א,24) מפורש כ"דמי עין תמורת עין", כלומר, לפי הפרשנות (שבמקרה הזה היא כמובן מקילה והומנית יותר מהמקור התנ"כי) מדובר בתשלום קנס ולא בנקמה גופנית.
3. והנה מקרה ידוע לשמצה של הפיכת המשמעות על פניה. הטקסט התנ"כי מזהיר באופן ברור מפני הצטרפות לקבוצה המבצעת מעשה לא צודק: " לֹא-תִהְיֶה אַחֲרֵי-רַבִּים, לְרָעֹת; וְלֹא-תַעֲנֶה עַל-רִב, לִנְטֹת אַחֲרֵי רַבִּים- לְהַטֹּת. (שמות, כ"ג, 2) המילים האחרונות במשפט הזה

[1] "פרשנות" היא מונח שאני משתמש בו, אך ההשקפה היהודית הקלאסית (והחרדית בת זמננו) היא שהמשמעות התלמודית היא המשמעות הנכונה <u>גם כאשר היא עומדת בניגוד לטקסט המילולי של המקור התנ"כי.</u>

[2] * יוזמות חקיקה בשנת 2010 אכן קוראות ל"חיזוק לימודי היהדות" בבתי הספר החילוניים. בוגרי בתי ספר אלה עדיין ממשיכים להגיב בזעזוע ואף בתדהמה על כמה מהעקרונות הלאומניים והגזעניים המעוגנים ביהדות הקלאסית, וטוענים שהם "מנוגדים לרוח היהדות".

–(לא) "אחרי רבים להטות " – הוצאו מהקשרן ומתפרשות כדרישה לציית לדבר הרוב!

4. המשפט " לֹא-תְבַשֵּׁל גְּדִי, בַּחֲלֵב אִמּוֹ. (שמות, כ"ג, 19) מתפרש כאיסור על עירוב כל סוג של בשר עם כל סוג של חלב או מוצרי חלב. מאחר שפסוק זהה חוזר בשני מקומות נוספים בחומש, עצם החזרה נחשבת כאילו יש כאן איסור משולש מדאורייתא, שעל פיו אסור ליהודי 1. לאכול תערובת כלשהי מסוג זה 2. לבשל בשר וחלב למטרה כלשהי 3. ליהנות ולהפיק תועלת מתבשיל כזה בכל דרך שהיא[1].

5. במספר רב של מקרים למונחים כלליים כמו "רעך" ""גר" או אפילו "אדם" יש משמעות לאומנית בדלנית. הפסוק המפורסם: " וְאָהַבְתָּ לְרֵעֲךָ כָּמוֹךָ" (ויקרא, י"ט, 18) פירושו ביהדות הרבנית הקלאסית (ובאורתודוכסיה בת זמננו) כקריאה **לאהוב את היהודי בן עמך**, ולא כל בן אנוש. באופן דומה, הפסוק " לֹא תַעֲמֹד עַל-דַּם רֵעֶךָ" (שם, 16), מתפרש כהוראה שאין לעמוד בחיבוק ידיים כאשר חייו (דמו) של יהודי הם בסכנה; אולם, כפי שיודגם בפרק 5, יהודי באופן כללי אינו מורשה להציל את חייו של גוי - משום שהוא "אינו **רעך**". גם הקריאה הנדיבה להשאיר "לקט שכחה ופאה" בשדה ובכרם עבור העני והגר (שם, פסוקים 9 ו-10) מתפרשת כמתייחסת באופן בלעדי לעניים היהודים ולמי שהתגיירו ליהדות. חוקי הטאבו המתייחסים לגווית המת מתחילים בפסוק " זֹאת, הַתּוֹרָה, אָדָם, כִּי-יָמוּת בְּאֹהֶל: כָּל-הַבָּא אֶל-הָאֹהֶל וְכָל-אֲשֶׁר בָּאֹהֶל, יִטְמָא שִׁבְעַת יָמִים. "(במדבר, י"ט,14). אולם המילה "אדם" מובנת כ"אדם יהודי" כך שרק גופת המת היהודי היא בבחינת טאבו (כלומר, טמאה ומקודשת בו בעת). על בסיס הפרשנות הזאת, יהודים אדוקים מייחסים קדושה מגית אדירה לגופות של יהודים ולבתי קברות של יהודים. אולם אין הם מגלים שום כבוד לגופות של לא יהודים ולבתי הקברות שלהם. כך נהרסו מאות בתי קברות של מוסלמים ברחבי ישראל (במקרה אחד, על מנת לפנות את המגרש שעליו נבנה מלון הילטון התל אביבי). אולם זעקה גדולה ומרה עלתה בגין הנזק שנגרם לבית הקברות

[1] בדיחה יהודית מהמאה ה-19 מספרת על כופר יהודי ששם לב לעובדה שהמשפט "לא תנאף" חוזר רק פעמיים, והעיר "כלומר את הניאוף אסור לאכול ואסור לבשל אך מותר ליהנות ממנו".

היהודי על הר הזיתים בתקופת השלטון הירדני. מספר הדוגמאות שאפשר להביא בתחום הזה רב מכדי שאפשר יהיה להביאן כאן[1]. כמה מהתוצאות הבלתי אנושיות של סוג הפרשנות הזה יידונו בהרחבה בפרק 5.

6. ולבסוף, נעיין באחד מקטעי הנבואה היפים ביותר בתנ״ך, כתב האישום המפואר של הנביא ישעיהו כנגד הצביעות והפולחנים הריקים מתוכן, תוך קריאה להגינות בסיסית. כך אומר הנביא (ישעיהו, א׳, 15): ״וּבְפָרִשְׂכֶם כַּפֵּיכֶם, אַעְלִים עֵינַי מִכֶּם--גַּם כִּי-תַרְבּוּ תְפִלָּה, אֵינֶנִּי שֹׁמֵעַ, יְדֵיכֶם, דָּמִים מָלֵאוּ״. מאחר שכהנים פורשים את ידיהם אל הקהל בזמן התפילה, הפרשנות היא שכהן אשר הרג אדם בטעות (!) פסול מ״פרישת הידיים״ בברכת כהנים (גם אם הביע חרטה) מפני שהידיים ״דמים מלאו״.

די בדוגמאות האלה כדי להבין שכאשר יהודים דתיים אורתודוכסים כיום (או כל היהודים לפני 1780) קוראים בתנ״ך, הם קוראים ספר שונה לגמרי, עם משמעות שונה לגמרי, מהתנ״ך שאותו קורא מי שאינו יהודי שאינו דתי-אורתודוכסי. הנסיון שנצבר בעיקר מאז 1967 מאשר זאת שוב ושוב. יהודים רבים בישראל (ומחוצה לה), שאינם דתיים אורתודוכסיים, והידע שלהם בכל הנוגע לדת היהודית הוא מועט למדי, מנסים מדי פעם להקים קול מחאה על התנהגותם של יהודים דתיים בישראל (ושל אנשי הימין הפוליטי המושפעים מאוד מן הדת). כדי להוכיח אותם על גישתם הבלתי אנושית כלפי הפלסטינים, מנסים חילונים יהודים לבייש את אחיהם הדתיים בטענה שהתנהגותם אינה ״יהודית״, ותוך ציטוט פסוקי התנ״ך במשמעותם ההומניסטית המילולית. תמיד מתברר, עם זאת, שהטיעונים האלה אינם משפיעים כהוא-זה על מי שחיים על פי היהדות הרבנית הקלאסית. הם באמת כלל אינם מבינים מה הטיעון כנגדם, מפני שעבורם הטקסט התנ״כי אומר דברים שונים לחלוטין ממה שמבינים כל שאר הקוראים[2].

---

[1] * השערוריה הקולנית האחרונה בנושא זה היתה סביב חדר המיון בבית החולים באשקלון, 2010. חוגים חרדים תבעו לבנות את אגף המיון בנפרד מבית החולים כדי שלא ייחפר מגרש החניה שבו נמצאו שלדים עתיקים שלא זוהו. ההתעקשות שהביאה למשבר ממשלתי ופרישת מנכ״ל משרד הבריאות התפרשה גם כנסיון לאכוף ביטול של תכנית הבניה לטובת הקמת בית חולים באשדוד, שבה אוכלוסיה חרדית גדולה.

[2] * בסוף שנת 2010 פורסמו, בזה אחר זה, שלושה טקסטים המהווים הוכחה מוחצת לטענתו זו של פרופסור שחק: הספר ״תורת המלך״ מאת הרבנים שפירא ואליצור המסביר מדוע מותר דמם

מבנה התלמוד

ביהדות הרבנית הקלאסית (והיהדות האורתודוכסית כיום), הבסיס היחיד לסמכות ההלכתית והחוקית הוא התלמוד, וליתר דיוק התלמוד הבבלי; שאר הספרות התלמודית (כולל מה שנקרא התלמוד הירושלמי) מהווה סמכות תומכת ונוספת.

בכל הנוגע לתיאור התלמוד והספרות התלמודית, נגביל עצמנו למספר נקודות עיקריות הנחוצות לענייננו. באופן בסיס התלמוד מורכב משני חלקים. קודם כל המשנה: קוד הלכתי מצומצם המורכב משישה כרכים – סדרי המשנה - שכל אחד מהם מחולק למספר מסכתות, הכתובות עברית. המשנה נכתבה ונערכה בארץ ישראל (שתחת השלטון הרומי נשאה את השם Syria Palestinae) בסביבות שנת 200 לספירה. עורכיה התבססו על מסד נרחב הרבה יותר של חומרים הלכתיים (רובם במסורות שבעל פה) שנצבר במהלך מאתיים השנים שקדמו לה.

החלק השני של התלמוד, שהוא דומיננטי הרבה יותר, הוא הגמרא – אוסף עצום של דיונים אודות המשנה ובעקבותיה. קיימות שתי מערכות של הגמרא, אחת שהתחברה במסופוטמיה ("בבל") בין 200 ל-500 לספירה, והשניה התחברה בארץ ישראל שאחרי שנת 200 לספירה אך הרבה לפני שנת 500 ונחשבת "ירושלמית". התלמוד הבבלי (כלומר, המשנה והגמרא ממסופוטמיה) רחב הרבה יותר ומאורגן הרבה יותר מהירושלמי, ורק הוא נחשב למקור הסמכות המוחלט והסופי. לתלמוד הירושלמי יש סטטוס נמוך יחסית לתלמוד הבבלי באופן ברור בכל הנוגע לפסיקות הלכתיות. לצידו יש עוד מספר קבצים הידועים ביחד כ"ספרות התלמודית", ומכילים חומרים שעורכי שני התלמודים בחרו להשאיר בחוץ.

המשנה כתובה עברית, אך כל שאר הכתבים בתלמוד ובספרות התלמודית כתובים בתערובת של עברית וארמית. ארמית היא השפה השלטת בתלמוד הבבלי. התלמוד אינו מוגבל רק לחומרים הלכתיים. בלא כל סדר או

של ערבים במלחמה גם כאשר הם אינם לוחמים (ר' גם הערה 1 בעמוד 104); "מכתב הרבנים" הקורא להמנע מהשכרה ומכירה של דירות לערבים ו"מכתב הרבניות" הקורא לבנות ישראל להמנע מנוכחותם של ערבים. כל הפרסומים האלה הניבו מחאות נמרצות (ומוטעות לחלוטין) של חילונים שטענו כי הם אינם עולים בקנה אחד עם "רוח היהדות".

סיבה ברורים, הדיון ההלכתי יכול להקטע לפתע מפעם לפעם על ידי "אגדה" – תערובת של סיפורים ואנקדוטות אודות רבנים או "עמך", מעשיות אודות דמויות תנ"כיות, מלאכים, שדים, מעשי כישוף ומעשי ניסים[1]. קטעים נרטיביים אלה נחשבו תמיד (גם על ידי התלמוד עצמו) לבעלי חשיבות משנית, אם כי היתה להם השפעה עממית רבה על היהדות במהלך מאות שנים. עבור היהדות הרבנית הקלאסית חשיבותו העיקרית של התלמוד היא בחלקים ההלכתיים של הטקסט, ובעיקר הדיונים בסוגיות קשות ומסובכות. התלמוד עצמו מגדיר סוגים שונים של יהודים, על פי סדר עדיפויות עולה כדלקמן: ברמה הנמוכה ביותר נמצאים הבורים הגמורים – "עמי הארצות", אחריהם באים מי שמכירים את התנ"ך "יודעי ספר" , מעליהם אלה המבינים במדרש ובאגדה, והדרגה העליונה היא של מי שלמדו, ומסוגלים לקיים דיונים בחלקים ההלכתיים של הגמרא - "תלמידי חכמים". רק האחרונים כשירים להנהיג את אחיהם היהודים בכל דבר ועניין.

את מערך החוקים ההלכתי של התלמוד אפשר לתאר כקודקס שלם ומקיף לחלוטין, עם סמכות קשוחה שאין לערער עליה, אך מאפשר התפתחות בלתי פוסקת כל זמן שאין משנים דבר בבסיסו הדוגמטי הסגור. כל הבט אפשרי של החיים היהודיים, במישור האישי הפרטי או החברתי, מכוסה בתלמוד, בדרך כלל בפירוט רב. עונשים מסוגים שונים נקצבו לכל חטא או הפרה אפשרית של חוקי ההלכה. הכללים הבסיסיים הקשורים לכל בעיה מנוסחים באופן החלטי ואין מקום לערער עליהם. אולם יש מרחב – ועל זה יש דיונים ארוכים מאוד ("פלפול") – לההגדרות מעשיות והבהרות של ההלכות הבסיסיות. אביא מספר דוגמאות כדי להסביר זאת.

לֹא-תַעֲשֶׂה כָל-מְלָאכָה " ביום השבת (הדיבר השביעי, שמות כ',8). התלמוד טרח והגדיר למושג "מלאכה" 39 סוגים של מלאכות, לא יותר ולא פחות ("ל"ט אבות מלאכה"). הקריטריון שעל פיו נכלל משהו ברשימה אינו קשור כלל למאמץ הנדרש להשקעה במשימה זו או אחרת; זהו פשוט עניין של הגדרה קבועה מראש. סוג אחד של "מלאכה" האסורה בשבת הוא **כתיבה**. נשאלת לכן השאלה: כמה אותיות יכתוב אדם כדי שהכתיבה תהיה כבר בבחינת חטא של כתיבה בשבת? (התשובה: שתים). האם יש הבדל במידת החטא, על פי השאלה באיזה יד בוצעה הכתיבה (תשובה: לא). על מנת להשמר מפני ביצוע החטא בטעות, מסייגים את האיסור הראשוני על כתיבה באיסור שניוני שהוא איסור על נגיעה בכלי כתיבה כלשהו במהלך השבת.

[1] המשנה נקיה מכל זה, וכמעט שאין בה איזכורים כלשהם לאמונות ברוחות, שדים ומעשי כשפים. התלמוד הבבלי לעומתה מלא וגדוש במעשיות ואמונות טפלות.

מלאכה כללית אחרת שאסורה בשבת היא **טחינה** - במובן המקורי של טחינת תבואה לקמח. מכאן יש הסק אנלוגי, שאסורה טחינת כל דבר שהוא. ומאיסור זה נובע סייג על **טיפול רפואי** במהלך השבת (אלא אם מדובר בסכנה לחייו של יהודי), וזאת על מנת שלא יהיה חשש לצורך לגרוס תרופה. אין שום טעם להצביע על כך שבזמנים מודרניים סכנה כזאת אינה קיימת כלל (או בעצם, הרי לא היתה קיימת גם במקרים רבים של טיפולים רפואיים בזמן התלמוד); מפני שכסייג סביב הסייג, התלמוד אוסר באופן מפורש גם שימוש בתרופות נוזליות ובמשקאות מבריאים במהלך השבת. מה שנקבע בעבר יישאר קבוע לנצח, אבסורדי ככל שיהיה.

הדוגמה הבאה מתארת אף טוב יותר את רמת האבסורד שהמערכת הזאת מגיעה אליה. אחד מסוגי המלאכות האסורות בשבת היא **קצירה** (הכוללת גם קטיף ואיסוף כל יבול). האיסור הזה נמתח מכוח ההשוואה, כדי לקבוע שאסור בשבת גם לשבור ענף של עץ. מכאן, רכיבה על סוס (או כל בהמת רכיבה אחרת) אסורה, כסייג לפיתוי לשבור ענף כדי להצליף בבהמה. אין שום טעם להתווכח שממילא יש לך כבר שוט, או שבדרך שבה התכוונת לרכב אין בכלל עצים. מה שאסור נותר אסור לנצח. אפשר עם זאת למתוח עוד כדי להקשיח עוד יותר: למשל בזמנים מודרניים אסורה גם הרכיבה על אופניים בשבת, מפני שהיא דומה לרכיבה על סוס.

הדוגמה האחרונה אינה מהלכות השבת והיא תבהיר כיצד אותן שיטות פלפול שמשו גם במקרים שהם תיאורטיים לחלוטין, שאין להם שום יישום שיכול לעלות על הדעת במציאות. במשך שנות קיומו של בית המקדש, לכהן הגדול מותר היה להנשא רק לבתולה. למרות שבמהלך כל התקופה התלמודית לא היה קיים בית המקדש ולא היה כהן גדול, התלמוד הקדיש אחד מהדיונים הערים (והביזאריים) ביותר שלו לשאלת ההגדרה המדוייקת של "בתולה" שמותר לה להנשא לכהן הגדול. מה דינה של אשה שקרום הבתולים שלה בותק כתוצאה מתאונה? האם שונה התוצאה אם תאונה זו התרחשה לפני או אחרי שמלאו לה שלוש שנים? האם משנה אם הגורם היה עשוי ממתכת או מעץ? האם תוך כדי שטיפסה על עץ? ואם טיפסה על עץ, יש הבדל אם כלפי מעלה או מטה? האם קרה הדבר באופן טבעי או בלתי טבעי? כל זה ועוד הרבה יותר מזה נדון ומפורט באריכות לפרטי פרטים. כל תלמיד חכם ביהדות הרבנית הקלאסית חייב להיות בקי במאות סוגיות מסוג זה. גדולים בתורה נמדדו על פי יכולתם לפתח את הסוגיות האלה עוד ועוד, כי כפי שהראינו בדוגמאות יש תמיד מרחב לפלפול נוסף – ולו רק בכיוון אחד

– והדיונים המתפלפלים האלה אכן נמשכו גם אחרי שהתלמוד כבר נכתב ונסגר סופית.

ההתרים

ישנם שני הבדלים בולטים בין התקופה התלמודית (שהסתיימה בסביבות 500 לספירה) לבין תקופת היהדות הרבנית הקלאסית (שהחלה בערך ב-800 לספירה). האיזור הגיאוגרפי שאליו מתייחס התלמוד מוגבל. החברה היהודית המשתקפת ממנו היא **חברה היושבת על אדמתה**, **כוללת מעמדות שונים וכוללת חקלאות יהודית בבסיסה** (זה היה נכון במסופוטמיה-בבל כמו בארץ ישראל). למרות שבאותה תקופה יהודים רבים חיו ברחבי האימפריה הרומית ובאזורים נרחבים של האימפריה הסאסנית[1], ברור למדי מהטקסט התלמודי שהשלמתו – על פני כחמש מאות שנים – היתה עניין מקומי לגמרי. בדיונים התלמודיים נטלו חלק רק תלמידי חכמים ממסופוטמיה או מארץ ישראל, והטקסט משקף רק תנאים חברתיים ששררו בחברה היהודית בשני האזורים האלה.

מעט מאוד ידוע אודות התנאים החברתיים והדתיים של היהודים בשלוש מאות השנים שחלפו בין תום התקופה התלמודית לבין ראשית התקופה הרבנית הקלאסית. אולם החל משנת 800 לספירה, יש כבר מידע הסטורי מפורט, ואנו מגלים ששתי התכונות המרכזיות שהוזכרו לעיל עברו מהפך. התלמוד הבבלי (ובמידה פחותה יותר שאר הספרות התלמודית) מוכר כמקור הסמכות, נלמד וממשיך להיות בסיס לפיתוחים והתפלפלויות בכל הקהילות היהודיות. בו בזמן, על החברה היהודית עבר שינוי עמוק ומשמעותי: בכל מקום ובכל זמן שהיא מתקיימת בו, היא **שוב איננה כוללת עובדי אדמה**.

המערכת החברתית שנוצרה כתוצאה מהשינוי הזה תידון בפרק 4. כאן נתאר כיצד הותאם התלמוד למצב החדש והשונה מאוד של תנאי החיים ביהדות הרבנית הקלאסית – פריסה גיאוגרפית הרבה יותר רחבה ופריסה חברתית הרבה יותר צרה. נתמקד במה שלדעתי מהווה את השיטה החשובה ביותר של ההתאמה, כלומר ב"**התרים**".

המערכת התלמודית, כאמור, היא קשוחה ודוגמטית ביותר ואינה מאפשרת כל הקלה בכללי ההלכה גם כאשר הם עוברים רדוקציה עד אבסורד

[1] האמפריה הפרסית הטרום-מוסלמית

בגין שינוי בנסיבות. במקרה של התלמוד – בניגוד לתנ"ך – המובן **המילולי** של הטקסט הוא המחייב, ואין שום אדם מורשה לפרש בצורה אחרת. אולם בתקופה של היהדות הרבנית הקלאסית שורה של חוקים תלמודיים הפכו בלתי אפשריים לביצוע עבור המעמדות היהודים העליונים, שהיו הרבנים והעשירים ששלטו בקהילות. לטובת אותם מעמדות שליטים פותחה **מערכת של הטעיות וכזבים שיטתיים** שמטרתם היתה להשאיר בתוקף את לשון החוק (**ההלכה**), אך תוך הפרה של רוח החוק וכוונתה. מערכת צבועה זו של "התרים" היא, לדעתי, הגורם החשוב ביותר להתדרדרותה של היהדות לשפל המדרגה בתקופתה הקלאסית. (הסיבה השניה היא המיסטיקה היהודית, אולם השפעתה קצרת טווח באופן יחסי) שוב, מספר דוגמאות יבהירו כיצד עובדת השיטה.

1. **נשך וריבית**. התלמוד אוסר באופן מוחלט על כל יהודי, תחת איום בעונש גופני חמור, ליטול ריבית על הלוואה שניתנת ליהודי אחר (על פי רוב הפוסקים ההלכתיים בתלמוד, יש חובה דתית לקחת ריבית גבוהה ככל האפשר על הלוואה המוענקת לנוכרי, כלומר לגוי). תקנות מפורטות ביותר אוסרות בפירוש על כל אפשרות – ולו אף הקלושה ביותר והבלתי סבירה – שמלווה יהודי יזכה לטובת הנאה כלשהי ("אבק ריבית") מלווה יהודי. כל השותפים היהודיים לעיסקה בלתי חוקית כזאת, כולל כותב התנאים והעדים, דינם בתלמוד להקרא אנשי בליעל, מי שפסולים לעדות בפני בית דין, מפני שבעצם השתתפותם במעשה כזה יהודי מצהיר כי "אין לו חלק ונחלה באלוהי ישראל". ברור שחוק זה התאים מאוד לצרכיהם של איכרים או בעלי מלאכה יהודים או לקהילות קטנות, שבהם כסף יכול להנתן כהלוואה ללא-יהודים. אולם המצב היה שונה בתכלית השוני במזרח אירופה (בעיקר בפולין) במאה ה-16. החיים התנהלו בקהילה יהודית גדולה למדי, ויהודים היוו את רוב התושבים בערים ועיירות רבות. האיכרים, תחת תנאי צמיתות קשוחים שאינם רחוקים ביותר מעבדות, לא יכלו כלל ללוות כספים. מתן הלוואות לאצולה היה עיסוקם של קומץ הגבירים היהודים העשירים בקהילות. רוב היהודים עשו את עסקיהם אלה עם אלה.

   בנסיבות האלה נולד הסדר ה"**התר עיסקא**" שנועד לאפשר מתן הלוואות בריבית בין יהודים, בלא להפר את לשון ההוראה ההלכתית, מפני ש"באופן רשמי" זו לא תהיה הלוואה כלל וכלל. המלווה "משקיע" את כספו בעסקיו של הלווה, ואמור "להשתתף

ברווחיו״. לשם כך הלווה מעמיד שני תנאים: קודם כל, שהלווה ישלם למלווה בתאריך שנקבע בעתיד סכום כסף מסויים (במציאות, מדובר בריבית על ההלוואה). שנית, שניתן להניח כי הלווה ירוויח די בעתיד על מנת לשלם למלווה את חלקו בהשקעה; אלא אם כן יעלה - מתוך עדותו של רב העיר או של רבני בית הדין התורני וכו׳ - שההיפך הוא הנכון. לפי ההסדר הרבנים מסרבים להעיד במקרים כאלה. באופן מעשי כל שנדרש הוא לקחת את נוסח ההיתר הזה, הכתוב בארמית והוא לחלוטין סתום ובלתי מובן לרוב הגדול של בני האדם, לשמור אותו בתוך ארגז או כספת, או למהדרין, לתלות אותו על קיר החדר שבו בוצעה העיסקה. עותק של ״היתר עיסקא״ אכן מתנוסס כיום בכל אחד מסניפי הבנקים הקיימים בישראל. כך הפכו עסקי הלוואות בריבית בין יהודים חוקיים לחלוטין וללא פגם הלכתי כלשהו.

2. **שנת השמיטה.** על פי החוק התלמודי (המבוסס על פרק כ״ה בספר ויקרא), כל קרקע בבעלות יהודית בארץ ישראל[1] חייבת להשאר בלתי מעובדת בכל שנה שביעית (וּבַשָּׁנָה הַשְּׁבִיעִת, שַׁבַּת שַׁבָּתוֹן יִהְיֶה לָאָרֶץ--שַׁבָּת). כל עבודה חקלאית (כולל קציר) אסורה בקרקע זו בשנת השמיטה. יש די ראיות לכך שחוק זה נשמר והיה בתוקף במשך כאלף שנים, מהמאה החמישית לספירה ועד שנעלמה כל החקלאות היהודית בארץ ישראל. בשנים שלאחר מכן לא היתה עוד שום עילה לפעול על פי החוק הזה במציאות, והוא נשמר ללא שינוי במובן התיאורטי. בשנת 1880, עם הקמת המושבות החקלאיות היהודיות הראשונות בפלסטין, הלכת שנת השמיטה הפכה לבעיה מעשית. רבנים שהיו מעוניינים לתמוך במתיישבים מצאו סעד בחיבורו של **היתר** חדש, שמאז שוכלל על ידי ממשיכי דרכם במפלגות הציוניות הדתיות והפך לפרקטיקה ישראלית ממוסדת.

כך עובד ההיתר: זמן קצר לפני שמתחילה שנת השמיטה, שר הפנים הישראלי נותן לרב הראשי לישראל מסמך ההופך אותו לבעל השליטה על כל הקרקע בישראל, פרטית וציבורית כאחד. מצוייד במסמך הזה, הרב הראשו פונה אל גוי (נוכרי) ומוכר לו את כל אדמת ישראל (והחל משנת 1967, גם את אדמתם של השטחים

[1] ליתר דיוק, בחלקים מסויימים של ארץ ישראל. ככל הנראה האזורים שאליהם מתייחסת ההלכה הם אלה שהיתה בהם נוכחות יהודית משמעותית בשנים 150 עד 200 לספירה.

הכבושים בידי ישראל) תמורת סכום כסף שעליו הוסכם. במסמך נפרד נקבע שבתום השנה ה״קונה״ ״ימכור״ בחזרה את כל הקרקעות לרב בחזרה. העיסקה הזאת מתקיימת אחת לשבע שנים, בדרך כלל מול אותו ה״קונה״.

רבנים לא-ציונים אינם מכירים בתוקף של ההיתר הזה[1] וטוענים בצדק שההלכה אינה מתירה כלל ליהודים למכור את אדמתה של ארץ ישראל לגויים, ומשום כך העיסקה כולה מקורה בחטא ועל כן היא בטלה ומבוטלת. הרבנים הציונים משיבים, שמה שאסור היא מכירה אמיתית ואילו כאן מדובר במכירה פיקטיבית שאינה אסורה.

3. **חליבה בשבת.** איסור החליבה הוא פוסט-תלמודי. החליבה אינה אחת מל״ט המלאכות האסורות, אך צורפה אליהן מתוך אותו תהליך של הרחבה מחמירה שנדון לעיל. את האיסור הזה קל היה מאוד לשמור בגולה, מאחר שיהודים שהיו להם פרות, בדרך כלל היו עשירים מספיק כדי להעסיק משרתים לא-יהודים, שניתן היה להורות להם (תוך שימוש באחת מן התחבולות הקבועות, שיתוארו להלן) לבצע את החליבה. המתיישבים היהודים הראשונים בפלסטינה העסיקו פועלים ערבים לצורך זה וכן לצרכים אחרים, אולם כאשר החלו לאכוף, כחלק מהמדיניות הציונית, את כללי ה״עבודה העברית״, התעורר הצורך לחבר עוד **היתר**. (וזה היה חשוב במיוחד לפני שהחלו להשתמש בחליבה המכנית בסוף שנות החמישים.) גם כאן, היה הבדל בין רבנים ציונים לבין רבנים לא ציוניים.

על פי הרבנים הציונים, החליבה האסורה הופכת מותרת בתנאי שהחלב אינו לבן אלא צובעים אותו בצבע כחול. חלב כחול זה של שבת נועד אך ורק לתעשית הגבינות, והצבע נשטף עם מי הגבינה הנסחטים החוצה. רבנים לא-ציונים מצאו נוסחה הרבה יותר מעודנת (שבאופן אישי הייתי עד ושותף לדרך שבה פעלה בקיבוץ הדתי בשנת 1952). הם גילו הלכה ישנה שמאפשרת לרוקן את עטיני הפרה בשבת, אך ורק על מנת להקל על סבלה של הפרה מהתנפחות העטינים, ובתנאי הבלתי מתפשר שהחלב יוגר לאדמה. וכך עבדה השיטה:

[1] במקום זה הקהילות הלא-ציוניות של החרדים בישראל מתארגנות במהלך שנת השמיטה סביב חנויות שרוכשות פירות וירקות רק ממגדלים ערבים על אדמה ערבית.

בבוקר יום השבת, חבר קיבוץ אדוק הולך לרפת ומעמיד דליים מתחת לפרה (אין איסור מפורש על סוג כזה של עבודה בכל הספרות התלמודית!). אז הולך החבר לבית הכנסת להתפלל. ואז בא חברו, אשר "מתכוון ביושר" להקל על סבלה של הבהמה ולהניח לחלב שיוגר על הרצפה. אולם אם, במקרה, קרה שדליים ניצבים שם, האם יש מחוייבות לחבר להזיז את הדליים האלה מן המקום? כמובן שלא, ולכן החבר פשוט "מתעלם" מן הדליים, מבצע את משימתו שכל עיקרה מניעת צער בעלי חיים, ועם השלמת החליבה גם הולך אל בית הכנסת. ולבסוף חבר צדיק ואדוק שלישי, נכנס לרפת ומגלה להפתעתו הגדולה דליים מלאים בחלב. הוא שם את הדליים האלה במקום מקורר והולך בעקבות חבריו אל בית הכנסת. עתה הכל תקין, אין שום צורך לבזבז כסף על צבע כחול מיוחד, וכמובן לא חל שום חילול שבת.

4. **עירוב יבולים.** היתרים דומים העניקו רבנים ציונים בכל הקשור לאיסור (על פי ספר ויקרא, פרק י"ט, 19) על זריעת שני סוגים שונים של תבואה באותו שדה. תורת האגרונומיה המודרנית הוכיחה כי במקרים מסויימים (בעיקר במה שנוגע למזון לבהמות) ערבוב של דגנים הוא הדרך היעילה ביותר להשיג יבול גבוה. הרבנים המציאו **היתר** שעל פיו הולך חקלאי אחד לשדה וצועד לאורכו לזריעת סוג אחד של זרעים. מאוחר יותר באותו היום מגיע חברו, אשר "אינו יודע" אודות הזורע הקודם, וזורע סוג אחר של דגן לרוחב השדה. אבל התברר כי בשיטה הזאת יש בזבוז רב של כוח עבודה, והומצאה שיטה טובה יותר: אדם אחד עורם ערימה של זרעים במקום גלוי ומכסה את הערימה בשק או בלוח. אזי מניחים סוג אחר של זרעים בערימה מעל הלוח או מעל השק. מאוחר יותר מגיע מישהו ולאזניו של עד הנמצא במקום, קורא: "אני צריך את השק הזה" (או את הלוח) ומסלק אותו. כך שהזרעים מתערבבים אלה באלה באופן "טבעי". לבסוף מגיע אדם שלישי ומקבל הוראה "לקחת את הזרעים לשדה ולזרוע", ואת זה בדיוק הוא עושה[1].

[1] בחורף של שנת 1945-6 הייתי נער שטרם מלאו לו 13 והייתי שותף מרכזי בתהליך כזה. האחראי על העבודות החקלאיות בבית הספר החקלאי שבו למדתי היה יהודי אדוק במיוחד וחשב שליתר בטחון את הפעולה העיקרית של הסרת הלוח יבצע יתום שטרם מלאו לו 13, שאינו אחראי לחטאיו וגם אף אחד אחר אינו אחראי עליהם. זאת משום שנער שטרם הגיע למצוות אינו אחראי

5. **חמץ ושאור.** במהלך שבעת ימי הפסח (מחוץ לתחומי ארץ ישראל, שמונה ימים) אסור לאכול כל דבר חמץ או שאור ואסור שמצרכים כאלה יהיו ברשותו של יהודי. הרעיון של "דבר חמץ" הורחב באופן מתמיד. הסלידה מעצם הרעיון שאפילו ייראה "דמוי חמץ" במהלך החג כבר גובלת בהסטריה. האיסורים כוללים את כל סוגי הקמח ואף גרעינים שלא נטחנו. בחברה התלמודית המקורית גרעינים נחשבו נסבלים מפני שלחם (מבצק שהחמיץ או לא) נאפה בדרך כלל פעם אחת בשבוע; משפחת איכרים יכלה להשתמש במה שנותר מהתבואה של השנה הקודמת כדי לאפות את לחם המצות לקראת החג, ולאחריו להשתמש בתבואת היבול של הקציר החדש. אולם בתנאים הפוסט-תלמודיים של יהדות אירופה שמירת מצוות החמץ היתה קשה ביותר על משפחה יהודית ממעמד בינוני, ואפילו יותר קשה לסוחרי התבואה. על כן הומצא **היתר** שעל פיו מלאי החמץ נמכר במכירה פיקטיבית לגוי לפני החג ונרכש בחזרה באופן אוטומטי אחרי החג. הדבר היחיד שצריך להעשות הוא לנעול היטב את המצרכים האסורים במהלך החג. בישראל מכירה זו מתבצעת באופן יעיל עוד יותר. יהודים דתיים "מוכרים" את מלאי החמץ שלהם לרב המקומי, והרבנים "מוכרים" הכל לרב הראשי. הרב הראשי "מוכר" לגוי, ועל פי היתר מיוחד המכירה הזאת אמורה לכלול גם את מלאי החמץ של היהודים שאינם דתיים כלל.

6. **גוי של שבת.** ההיתרים הקשורים ל"גוי של שבת" הם מן הסתם הרחבים והמתוחכמים ביותר. כפי שהוזכר לעיל, מגוון המשימות האסורות ביום השבת הורחב באופן מתמיד. במקביל הולך וגדל גם מגוון המטלות שנחוץ לבצע כדי לשמור על רמה של נוחות ורווחה. הדבר נכון במיוחד בזמנים המודרניים, אולם ההשפעה של שינויים טכנולוגיים החלה להיות מורגשת לפני זמן רב מאוד. איסור על טחינה של תבואה בשבת היה יחסית עניין קל למדי לשמירה עבור האיכרים או בעלי המלאכה היהודים, למשל במאה השניה במסופוטמיה או בארץ ישראל, שהשתמשו בריחיים ידניים לסיפוק צרכי המשפחה. המצב היה שונה לחלוטין עבור הבעלים של טחנת מים או טחנת רוח – אחד המקצועות היהודיים הנפוצים ביותר

לחטאיו ואביו אמור להענש במקומו אם יש לו אב. הכל הוסבר לי בפירוט מראש, כולל החובה לומר: "אני צריך את הקרש הזה" שבעצם לא היה נחוץ לי כלל.

באירופה המזרחית. אולם גם "בעיה" אנושית אחרת, כמו הרצון לשתות כוס תה חם בשבת אחר הצהרים, הפכה משמעותית יותר מול נוכחותו המפתה בחדר של הסמובר, שבו השתמשו באופן קבוע בימי השבוע. אלה רק שתי דוגמאות מתוך מספר גדול מאוד של מה שנקרא "בעיות בשמירת השבת". אפשר לומר בבטחון רב שעבור קהילה המורכבת באופן בלעדי מיהודים חרדים אורתודוכסים אלה הן בעיות שאי אפשר לפתור אותן ללא 'סיוע' מלא-יהודים. לפחות באלף השנים האחרונות היהדות הרבנית הקלאסית והיהדות האורתודוכסית בעקבותיה לא היתה מסוגלת להתקיים ולו שבוע אחד בלבד ללא "גויים של שבת". הדבר נכון אפילו יותר כיום ב"מדינה היהודית", מפני שרבים מהשירותים הציבוריים, כמו מערכת המים, הגז והחשמל, הם שירותים חיוניים ויש צורך להפעילם ולפקח עליהם בשבת. אולם יש קושי רב בהעסקתם של לא-יהודים כדי לבצע את מטלות השבת הללו, משום שתקנות התלמוד אוסרות על יהודים לבקש מגוי לבצע בשבת כל עבודה שהם עצמם מנועים מלבצע על פי הלכות השבת[1]. היה צורך להמציא **התרים** מיוחדים, ואתאר כאן שני סוגים של היתרים שמשמשים להתגבר על הבעיה המסובכת הזאת.

הסוג הראשון הוא שיטת ה"**רמיזה**", המסתמכת על הגיון מתפלפל שעל פיו דרישה חוטאת הופכת לנקיה מחטא אם מנסחים אותה באופן ערמומי. ככלל, הרמז חייב להיות "מעורפל", אך במקרים של צורך דחוף, רמז "ברור" מותר. כך למשל, בחוברת שהופצה לאחרונה בנושא שמירת מצוות של חיילים ישראלים, הודרכו החיילים כיצד מותר להם לפנות לפועלים ערבים המועסקים על ידי הצבא כגויים-של-שבת. במקרים דחופים, למשל כאשר קר מאוד ויש להדליק אש, או כאשר יש צורך בהדלקת האור לצורך ניהול התפילה, לחייל יהודי דתי מותר להשתמש ברמז "ברור" ולהגיד לערבי: "קר (או חשוך) כאן". אולם בדרך כלל רמז "מעורפל" יספיק, למשל: "היה נחמד אילו היה קצת יותר חם כאן[2]". שיטה זו של "רמיזות" היא במיוחד דוחה ומשפילה בעיקר

[1] כך למשל התלמוד אוסר על יהודי ליהנות מנרו של נר שהדליק גוי בשבת, אלא אם האחרון הדליק את הנר לצרכיו האישיים לפני שהיהודי נכנס לחדר.

[2] אחד הדודים שלי בוארשה שלפני 1939 נהג שיטה מעודנת יותר. הוא העסיק עוזרת לא יהודיה בשם מריסיה ועשה לו מנהג, בקומו משנת הצהרים בשבת, לומר קודם כל בשקט: "כמה היה

משום שבדרך כלל משתמשים בה מול לא-יהודים אשר בגלל עוני או מעמד חברתי נמוך תלויים לחלוטין בכוחו של המעסיק היהודי. משרת גוי (או שכיר של הצבא הישראלי) שאינו לומד לפרש את ה"רמזים המעורפלים" כפקודות שיש לבצען מיד, יפוטר ללא רחמים.

בשיטה השניה משתמשים במקרים שבהם מה שהגוי צריך לבצע בשבת אינו משימה חד פעמית או שירות אישי, שבגינם אפשר "לרמוז" כאשר מתעורר הצורך, אלא משימה או עבודה קבועה ללא פיקוח יהודי צמוד. על פי השיטה הזאת – שנקראת "**הבלעה**" של השבת בתוך ימי השבוע – הגוי נשכר לבצע עבודה "כל השבוע" (או כל השנה), בלי שמזכירים כלל את נושא השבת בהסכם העבודה שלו. אולם למעשה העבודה מתבצעת רק בשבת. השיטה הזאת היתה בשימוש בעבר כאשר הגוי נשכר לכבות את נרות השבת בבית הכנסת אחרי תפילת ערב שבת (כדי לחסוך בשעווה). בישראל המודרנית הדוגמאות הן שמירה על אספקה תקינה של מים או השגחה על מאגרי המים בשבתות[1].

שיטה דומה משמשת גם להעסקת יהודים שהרי יש תפקידים שיהודים צריכים למלא בשבת. הבעיה היא שליהודים אסור לקבל תשלום כלשהו תמורת עבודה שבוצעה בשבת, וזאת אפילו אם העבודה עצמה מותרת. הדוגמה הבולטת כאן קשורה בעבודתם של משרתי הקודש: הרבי או התלמיד חכם המשמיעים דרשה או הטפה; החזן שתפקידו לשיר רק בשבתות ובימים טובים, השמש ובעלי תפקידים נוספים. בתקופת התלמוד ובארצות מסויימות גם כמה מאות שנים אחר כך, ממלאי התפקידים האלה אכן לא קיבלו כל תשלום. אולם מאוחר יותר, כאשר היה צורך להפוך את המשרות

נחמד אם" - ואז, בהרימו את קולו, היה ממשיך: "מריסיה תביא לנו כוס תה חם!" הוא נחשב לאדם אדוק מאוד וירא שמיים ולא היה עולה בדעתו לבלוע טיפה של חלב לפני שעברו שש שעות אחרי אכילת בשר. במטבחו היו לו שני כיורים, אחד כדי להדיח כלים שבהם השתמשו לארוחות בשריות ואחד להדחת כלים מארוחות חלביות.

[1] לעיתים מתרחשות שגיאות מביכות, מפני שכמה מהמשרות האלה נוחות במיוחד, ומאפשרות לעובד ששה ימי חופשה בשבוע. בשנת 1960 נרעשה העיר בני ברק שכמעט כל תושביה יהודים חרדים כאשר התגלתה שערוריה חמורה. עם מותו של ה"גוי של שבת" שהועסק בעיריה מזה 20 שנה כדי להשגיח על אספקת המים בשבת, התגלה שהוא כלל לא היה נוצרי אלא יהודי! דרוזי נשכר למלא את המשרה שהתפנתה, והעיריה דרשה וקיבלה ממשרד התעסוקה מסמך שאישר כי העובד החדש הוא גוי ומוצאו ממשפחת גויים. היתה אף טענה שהש"ב הופעל כדי לוודא את העניין.

האלה למשרות ששכר בצידן, ההיתר של ה״הבלעה״ פתר את הבעיה, והם קיבלו משכורת ״חודשית״ או ״שנתית״. במקרה של הרבנים ותלמידי חכמים הבעיה סבוכה במיוחד, מפני התלמוד במפורש אוסר עליהם לקבל שכר תמורת אמירת דרשות, הוראה או לימוד התלמוד אפילו בימי השבוע[1]. עבורם הומצא היתר מיוחד נוסף הקובע שמשכורותיהם אינן באמת משכורת אלא ״דמי בטלה״, כלומר פיצוי על כך שהיו בטלים מעבודה. כתוצאה משולבת של שתי הבדיות האלה, במקום לשלם על עבודה שבעצם מתבצעת כמעט כולה ביום השבת, המשכורת עוברת מטמורפוזה רצינית והופכת לתשלום על כך שהרב או התלמיד חכם **מתבטלים כל השבוע**.

הבטים חברתיים של עולם ההתרים

שני הבטים חברתיים של הנהלים האלה ביהדות ורבים אחרים, המופעלים באופן דומה, ראויים לאיזכור מיוחד.

1. תכונה דומיננטית של מערך ההיתרים הזה, ושל עולם היהדות הרבנית הקלאסית בכלל שעליו מבוסס המערך הזה, הוא **עקרון הכזב** – קודם כל כזב כלפי האלוהים, אם אפשר בכלל לקרוא כך לאותה יישות דמיונית שכל כך בקלות הולכת שולל אחרי הרמאויות הקטנות של הרבנים. קשה לחשוב על ניגוד חריף יותר בין אלוהי התנ״ך (ובעיקר האל שאליו פונים הנביאים הגדולים) לבין האל של היהדות הרבנית הקלאסית. האל הזה נשמע קרוב הרבה יותר לסוג של יופיטר הרומאי, שכמוהו נהג ליפול בשבי החנופה של עדת מאמיניו, ולשאר אלים מיתולוגיים שאודותיהם אפשר לקרוא בספר ״ענף זהב״ מאת ג׳יימס פרייזר[2].

מנקודת מבט מוסרית, היהדות הרבנית הקלאסית מייצגת תהליך של ניוון, שנמשך עד ימינו אלה. לניוון כזה של דת, והפיכתה לאוסף של גינוני פולחן שבטי ריקים מתוכן שלצידם אמונות טפלות במעשי ניסים ונפלאות, יש השלכות חברתיות ופוליטיות חמורות. שכן יש לזכור שהאמונות הטפלות של

---

[1] בניגוד לכך, על הוראת כתיבה וקריאה בסיסית מותר לשלם שכר. משרה זו נחשבה תמיד נחותה והתשלום היה נמוך בהתאם.

[2] * ״ענף הזהב״ מאת האנתרופולוג גיימס פרייזר יצא בשנת 1890, התרגום לעברית בהוצאת נמרוד.

היהדות הרבנית הקלאסית הן שמשפיעות יותר מכל על ההמונים היהודים, הרבה יותר מאותם חלקים של התנ״ך או אף של התלמוד שבהם גלומים הערכים הדתיים והמוסריים האמיתיים.

נבחן למשל את האירוע הנחשב באופן גורף ל״קדוש״ ביותר והחשוב של השנה היהודית הדתית, ואליו מגיעים המוני יהודים שבדרך כלל הם רחוקים מן הדת. מדובר כמובן תפילת **כל נדרי** של ערב יום הכיפורים – שירה שכל כולה מתן היתר גורף, כוזב ואבסורדי במיוחד, שעל פיו כל הנדרים הפרטיים שנעשו כלפי אלוהים בשנה שחלפה מוכרזים כבטלים ומבוטלים[1]. או בתחום של חיי הפרט, תפילת **הקדיש**, שאותה אומרים בנים בימי אבל כדי שנשמות הוריהם יתעלו ישר לגן העדן – דקלום של טקסט בארמית, שהרוב הגדול אינו מבין אף מילה ממה שנאמר בו. מה חבל שלערכים הרציניים והטובים של הדת היהודית לא מוענק יחס הכבוד העממי שזוכים לו הטקסים האלה, שכל כולם אמונות טפלות.

לצד הכזב והמירמה כלפי אלוהים מתקיים הכזב והמירמה כלפי יהודים אחרים, בעיקר לטובת האינטרסים של השכבות היהודיות השליטות. לא במקרה לא הומצאו שום ״**היתרים**״ לטובת האינטרס הספציפי של יהודים עניים. כך למשל, ליהודים שסבלו חרפת רעב אך לא היו ממש בסכנת מוות לא התירו הרבנים (שבעצמם רק לעיתים רחוקות רעבו ללחם) לאכול שום סוג של מזון שאינו כשר, וזאת למרות שמזון כשר הוא בדרך כלל יקר יותר.

2. התכונה הדומיננטית השניה של ההיתרים היא העובדה שהמניע מאחורי רובם הגדול הוא **עקרון הרווח**. השילוב הזה שבין צביעות לבין השאיפה להרוויח אכן הלך והפך להיות עקרון שולט ביהדות הרבנית הקלאסית. בישראל, שבה נמשך התהליך הזה, דעת הקהל מזהה את מהותו, למרות שטיפת המוח האדירה והנמשכת במערכת החינוך ובמדיה. המימסד הדתי – הרבנים והמפלגות הדתיות – ויחד איתם במידה רבה גם הקהילה החרדית כולה, הם די בלתי פופולריים בישראל. בין השאר מפני שנוצרה לקהילה הזאת תדמית של דו פרצופיות וסחטנות. דעת קהל איננה תחליף לניתוח של תהליכים חברתיים, ולעיתים קרובות היא מוטית מדעות קדומות. אולם במקרה המסויים הזה, איש לא יכחיש שהמימסד הדתי היהודי אכן מתאפיין בתחבולות ובתרגילים ומואשם שוב ושוב בדרישת שוחד פוליטי וסחיטת הטבות ייחודיות.

---

[1] מעשה פולחני ״חשוב ביותר״ היא תקיעת השופר בראש השנה, שמטרתה העיקרית היא לבלבל את השטן.

ההתנהגות הזאת מושפעת באופן ישיר מההשחתה שגורמת הדת היהודית האורתודוכסית. חשוב לציין שהשפעתה של הדת על המוני המאמינים היא קטנה יחסית להשפעתה על הרבנים ועל מנהיגי המפלגות הדתיות. זאת מאחר שבאופן כללי הדת מהווה רק מרכיב אחד בשלל ההשפעות על דמותה של החברה. הרוב הגדול של היהודים הדתיים בישראל הם אנשים ישרים. היושר הזה אינו נובע מהשפעת הדת והרבנים אלא נשמר חרף ההשפעה הרעה של הדת והרבנים. המצב שונה במנהיגות ובאליטה הרבנית. באותם תחומים של חיי ציבור בישראל הנשלטים באופן מוחלט על ידי החוגים הדתיים, ידועה לשמצה רמת התחבולנות, הרשעות והשחיתות, הרבה מעבר ל"ממוצע" המקובל בחברה הישראלית הכללית, הלא-דתית.

בפרק 4 נראה כיצד הדומיננטיות של עקרון הרווח ביהדות הרבנית הקלאסית משפיעה על מבנה החברה היהודית ועל הקשר עם האוכלוסיה הכללית שבתוכה חיו היהודים בתקופה ה"קלאסית" של היהדות. בינתיים אבקש רק לציין למען הדיוק שעקרון הרווח לא אפיין את היהדות **בכל** התקופות ההסטוריות שלה. צודקים סניגוריה של היהדות כאשר הם טוענים שהתנ"ך עויין לעקרון הרווח ואילו התלמוד מגלה כלפיו אדישות. אולם זו היתה תוצאה של התנאים החברתיים השונים לחלוטין שבהם חוברו הטקסטים האלה. כפי שצויין לעיל, התלמוד חובר בשני חבלי ארץ מוכרים וידועים, בתקופה שבה היהודים שחיו בהם קיימו חברה המבוססת על חקלאות ורוב היהודים היו איכרים – בשונה מאוד מהחברה של היהדות הרבנית הקלאסית.

בפרק 5 נעסוק בפרוטרוט ביחס העויין ובכזב שאפיין את היהדות הרבנית הקלאסית בקשריה עם לא-יהודים. יש לזכור כי בחיי החברה יש משמעות רבה יותר לעקרון הכזב שמאחוריו השאיפה לרווח, ולשימוש שעשו בו יהודים עשירים כנגד חבריהם לקהילה, היהודים העניים. ההיתר על מתן הלוואות בריבית חושף את מבנה הכוח והאינטרסים בחברה הזאת באופן הברור ביותר.

בהערה אחרונה לפרק זה אוסיף, שלמרות התנגדותי למרקסיזם הן כפילוסופיה והן כתיאוריה חברתית, אני סבור שקרל מרקס צדק לחלוטין כאשר תיאר את היהדות בשנים ממאמריו כתרבות המונעת מעקרון השאיפה

לרווח[1]. התיאור הזה היה נכון ומדוייק ליהדות כפי שמרקס הכיר אותה, כלומר היהדות הרבנית הקלאסית שבימי נעוריו של מרקס כבר היתה בשלבי התפוררות. מרקס הכריז את הכרזתו באופן שרירותי, א-היסטורי וללא כל הוכחה. ברור שהוא הגיע למסקנתו באופן אינטואיטיבי; אולם האינטואיציה שלו במקרה הזה – ובמגבלה ההסטורית הנכונה – היתה מוצדקת.

[1] * "על השאלה היהודית" מאת קרל מרקס, 1844
http://www.marxists.org/archive/marx/works/1844/jewish-question/

משא ההסטוריה

הרבה הבלים נכתבו בנסיון לספק פרשנות חברתית או מיסטית ליהדות "בכללותה" וליהודים. כל פרשנות כוללת כזאת לא תהיה נכונה, מפני שהמבנה החברתי של העם היהודי והמבנה הדתי של היהדות השתנו באופן עמוק וגורף על פני התקופות. אפשר להבחין בארבעה שלבים עיקריים:

השלב הראשון:

שלב הממלכות העתיקות של ישראל ויהודה, עד לחורבן בית המקדש הראשון (587 לפני ספירת הנוצרים) וגלות בבל. רוב התנ"ך (מה שבדת הנוצרית נקרא "הברית הישנה") קשור לתקופה זו, אם כי רוב הספרים העיקריים בתנ"ך, כולל חמשת חומשי התורה כפי שאנו מכירים אותם כיום, חוברו למעשה אחרי התאריך הזה. המבנה החברתי של הממלכות היהודיות העתיקות היה דומה למדי לזה של הממלכות השכנות באיזור; כמו כן – כמו שמתגלה מקריאה קפדנית של ספרי הנביאים – היה דמיון רב גם בפולחנים הדתיים שהיו מקובלים אצל רוב עם הארץ[1]. הרעיונות שהיו עתידים להיות אופייניים ליהדות בשלבים המאוחרים יותר – כולל, ובעיקר, ההתבדלות האתנית והאמונה באל יחיד ואחד – היו בשלב זה מוגבלים לחוג קטן של כהנים ונביאים, שהשפעתם החברתית היתה תלויה בתמיכת בית המלוכה.

השלב השני:

שלב המרכז הכפול, ארץ ישראל ומסופוטמיה. החל מ"שיבת בבל הראשונה" (בשנת 537 לפני הספירה) ועד 500 לספירה. תקופה זו היתה מאופיינת בקיומן במקביל של שתי חברות יהודיות אוטונומיות, ששתיהן

---

[1] למשל על פי פרק מ"ד בירמיהו, בעיקר פסוקים 15-17: וַיַּעֲנוּ אֶת-יִרְמְיָהוּ, כָּל-הָאֲנָשִׁים הַיֹּדְעִים כִּי-מְקַטְּרוֹת נְשֵׁיהֶם לֵאלֹהִים אֲחֵרִים, וְכָל-הַנָּשִׁים הָעֹמְדוֹת, קָהָל גָּדוֹל; וְכָל-הָעָם הַיֹּשְׁבִים בְּאֶרֶץ-מִצְרַיִם, בְּפַתְרוֹס לֵאמֹר: הַדָּבָר אֲשֶׁר-דִּבַּרְתָּ אֵלֵינוּ, בְּשֵׁם יְהוָה--אֵינֶנּוּ שֹׁמְעִים, אֵלֶיךָ. כִּי עָשֹׂה נַעֲשֶׂה אֶת-כָּל-הַדָּבָר אֲשֶׁר-יָצָא מִפִּינוּ, לְקַטֵּר לִמְלֶכֶת הַשָּׁמַיִם וְהַסֵּיךְ-לָהּ נְסָכִים, כַּאֲשֶׁר עָשִׂינוּ אֲנַחְנוּ וַאֲבֹתֵינוּ מְלָכֵינוּ וְשָׂרֵינוּ, בְּעָרֵי יְהוּדָה וּבְחֻצוֹת יְרוּשָׁלָם; וַנִּשְׂבַּע-לֶחֶם וַנִּהְיֶה טוֹבִים, וְרָעָה לֹא רָאִינוּ. ראה גם ספרו של רפאל פטאי **האלה העבריה** The Hebrew Goddess (לא תורגם לעברית).

מבוססות קודם כל על חקלאות. בחברות אלה ה"דת היהודית" כפי שפותחה והתקבעה על ידי חוגים של כוהנים ויודעי ספר, נכפתה בכוחה וסמכותה של האימפריה הפרסית. ספר עזרא כולל דיווח מלא של עזרא הכהן, "הוּא עֶזְרָא, עָלָה מִבָּבֶל, וְהוּא-סֹפֵר מָהִיר בְּתוֹרַת מֹשֶׁה, אֲשֶׁר-נָתַן יְהוָה אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל; וַיִּתֶּן-לוֹ הַמֶּלֶךְ, כְּיַד-יְהוָה אֱלֹהָיו עָלָיו--כֹּל, בַּקָּשָׁתוֹ." (עזרא פרק ז', 10). המלך ארתחשסתא הראשון נתן בידו את הסמכות למנות "שופטים ודיינים" על היהודים בפלסטינה, ומי שלא יציית להם אחת דתו מוות או גירוש או החרמת רכוש או מאסר[1]. בספר נחמיה מתאר את שר המשקים למלך ארתחשסתא אשר מונה למושל הפרסי של יהודה, עם סמכויות נרחבות עוד יותר. ברורה החיוניות של כוח האכיפה של השליט הזר (כיום היינו קוראים לו הכוח האימפריאליסטי) בכל הקשור להכפפת העם לחוקי הדת היהודית. לכך היו תוצאות עם **השלכות לטווח ארוך מאוד**.

בשני המרכזים, בבל וארץ ישראל, האוטונומיה היהודית המשיכה להתקיים במשך רוב התקופה הזאת וסטיות מהאורתודוכסיה הדתית דוכאו. חריגות מן הכלל הזה התרחשו כאשר האריסטוקרטיה הדתית עצמה "נוגעה" ברעיונות הלניסטיים (משנת 300 עד 166 לפני הספירה ושוב תחת הורדוס ויורשיו, משנת 50 לפני הספירה ועד 70 לספירה). קרה גם שהאריסטוקרטיה הזאת התפלגה בתגובה להתפתחויות חדשות (למשל, המחלוקת בין שתי המפלגות הגדולות, הפרושים והצדוקים, שהחלה בערך בשנת 140 לפני הספירה). בכל מקרה, ברגע שידה של אחת המפלגות היתה על העליונה, היא עשתה שימוש במנגנון האכיפה של האוטונומיה היהודית (או, למשך זמן קצר, של העצמאות היהודית) על מנת לכפות את רעיונותיה הדתיים על היהודים בכל אחד משני המרכזים.

במהלך רוב הזמן הזה, ובעיקר אחרי התמוטטותה של האימפריה הפרסית ועד 200 לספירה בערך, **היהודים מחוץ לשני המרכזים היו חופשיים מכפיה יהודית דתית**. בין הפפירוסים שהשתמרו באלפנטינה Elephantine במצרים-עילית נמצא מכתב שהתאריך שלו הוא 419 לפני הספירה. זהו צו מאת המלך דריווש השני מפרס המכיל הוראות ליהודי מצרים באשר לפרטי

---

[1] ספר עזרא פרק ז' פסוקים 25-26: וְאַנְתְּ עֶזְרָא, כְּחָכְמַת אֱלָהָךְ דִּי-בִידָךְ מֶנִּי שָׁפְטִין וְדַיָּנִין דִּי-לֶהֱוֺן דאנין (דָּיְנִין) לְכָל-עַמָּא דִּי בַּעֲבַר נַהֲרָה, לְכָל-יָדְעֵי, דָּתֵי אֱלָהָךְ; וְדִי לָא יָדַע, תְּהוֹדְעוּן. וְכָל-דִּי-לָא לֶהֱוֵא עָבֵד דָּתָא דִי-אֱלָהָךְ, וְדָתָא דִּי מַלְכָּא--אָסְפַּרְנָא, דִּינָה לֶהֱוֵא מִתְעֲבֵד מִנֵּהּ: הֵן לְמוֹת הֵן לשרשו (לִשְׁרֹשִׁי), הֵן-לַעֲנָשׁ נִכְסִין וְלֶאֱסוּרִין

שמירת המצוות של חג הפסח[1]. אולם בממלכה ההלניסטית, ברפובליקה הרומית ובאימפריה הרומית המוקדמת לא היה עניין כלשהו בדברים האלה. החופש שממנו נהנו היהודים ההלניסטים מחוץ לארץ ישראל איפשר את יצירת הספרות היהודית שנכתבה ביוונית, שבהמשך נדחתה באופן מוחלט על ידי היהדות ושרידיה נשמרו על ידי הנצרות[2]. עצם עלייתה של הנצרות התאפשרה הודות לחופש היחסי של הקהילות היהודיות **מחוץ** לשני המרכזים. אפשר ללמוד הרבה מהחוויה שעברה על השליח פאולוס בקורינת. הקהילה היהודית המקומית האשימה את פאולוס בכפירה, ואילו המושל הרומי גליו ביטל את ההאשמה מיד וסירב להיות "שופט בנושאים כאלה[3]"; אולם ביהודה המושל פסטוס היה מחוייב להכיר בחוקיותה של התלונה בנושא שהיה אמור להיות עניין דתי יהודי פנימי לחלוטין[4].

הסובלנות הזאת הגיעה לקיצה בערך בשנת 200 לספירה, כאשר הדת היהודית, שבינתיים התפתחה בפלסטינה, נכפתה בהוראת השלטונות הרומיים על כל היהודים שבאימפריה[5].

השלב השלישי:

השלב שאותו הגדרנו קודם כ"יהדות הרבנית הקלאסית" והדיון עליו יורחב להלן.

[1] W.F. Albright, Recent Discoveries in Bible Lands, Fuk&Wagnall, New York, 1955 עמוד 103

[2] למעשה כל מה שנכתב אחרי שנת 400 לפני הספירה נדחה והוחרם, וזה כולל ספרות, הגות, וכמובן גם הסטוריה. עד המאה ה-19 לא היה שום ידע יהודי על פרשת מצדה למשל, והיה מידע זניח בלבד על יהודה המכבי – שני נושאים שבעת החדשה הפכו לסמלים יהודיים מרכזיים ביותר.

[3] הברית החדשה, מעשי השליחים, פרק 18, פסוק 14 ואילך: כַּאֲשֶׁר גַּלִּיוֹן הָיָה נְצִיב מְדִינַת אָכָיָה, חָבְרוּ הַיְּהוּדִים יַחְדָּיו עַל שָׁאוּל וֶהֱבִיאוּהוּ לִפְנֵי כֵּס הַמִּשְׁפָּט. 13 אָמְרוּ: "הָאִישׁ הַזֶּה מֵסִית בְּנֵי אָדָם לַעֲבֹד אֶת אֱלֹהִים שֶׁלֹּא כַּחוֹק." 14 כְּשֶׁהִתְכַּוֵּן שָׁאוּל לְהַתְחִיל לְדַבֵּר אָמַר גַּלִּיוֹן אֶל הַיְּהוּדִים: "יְהוּדִים, אִלּוּ הָיָה כָּאן אֵיזֶה פֶּשַׁע אוֹ מַעֲשֶׂה נְבָלָה, אֲזַי, לְפִי שׁוּרַת הַהִגָּיוֹן, הָיִיתִי מְקַבֵּל אֶתְכֶם בְּסַבְלָנוּת. 15 אֲבָל אִם אֵלֶּה שְׁאֵלוֹת עַל מִלִּים וְעַל שֵׁמוֹת וְעַל הַתּוֹרָה שֶׁלָּכֶם - זֶה עִנְיַנְכֶם. אֲנִי אֵינֶנִּי רוֹצֶה לִהְיוֹת שׁוֹפֵט בְּעִנְיָנִים כָּאֵלֶּה."

[4] שם, פרק 25: פֶּסְטוֹס הִגִּיעַ לַמְּדִינָה וּלְאַחַר שְׁלוֹשָׁה יָמִים עָלָה מִקֵּיסַרְיָה לִירוּשָׁלַיִם. 2 שָׁם הוֹדִיעוּ לוֹ רָאשֵׁי הַכֹּהֲנִים וְרָאשֵׁי הַיְּהוּדִים אֶת עִנְיָנָם נֶגֶד שָׁאוּל

[5] ר' הערה 6 לפרק 2

השלב הרביעי

התקופה המודרנית, המתאפיינת בשבירת כוחה של הקהילה היהודית הטוטליטרית, ובנסיונות לחדש את הכפיה של כוח הקהילה. בין אלה הציונות היא המקרה הבולט והחשוב ביותר. השלב הזה מתחיל בהולנד במאה ה-17; בצרפת ובאוסטריה (לא כולל הונגריה) בסוף המאה ה-18; ברוב שאר מדינות אירופה באמצע המאה ה-19; ובכמה ממדינות האיסלם במאה העשרים. (יהודי תימן עדיין חיו בשלב ה"קלאסי" השייך לימי הביניים גם ב-1948). בהמשך ידובר עוד על ההתפתחויות האלה.

בין השלב השני לבין השלב השלישי, שלב היהדות הקלאסית, יש פער של כמה מאות שנים שבכל הקשור אליהן הידע שלנו על היהודים ועל החברה היהודית הוא קלוש מאוד. המידע המועט שיש בידינו כולו נובע ממקורות חיצוניים, לא יהודיים. בארצות הנצרות הלטינית לא נותרו שום מסמכים כתובים יהודיים אלא החל מאמצע המאה העשירית. מידע יהודי פנימי, בעיקר ספרות דתית, מתחיל להגיע בשפע רק החל מהמאה ה-11 ובמיוחד במאה ה-12. במה שנוגע לתקופות קודמות אנו תלויים לחלוטין בראיות שמקורן ברשומות רומיות ואחר כך נוצריות. בארצות האיסלם פער המידע אינו כל כך גדול; ובכל זאת מעט מאוד ידוע אודות החברה היהודית לפני שנת 800 לספירה ואודות השינוי שעבר עליה בשלוש מאות השנים שקדמו לה.

התכונות העיקריות של היהדות הרבנית הקלאסית

נתעלם על כן מ"חשכת ימי הביניים" ולמען הנוחות נתחיל את ההתבוננות בשתי מאות השנים שבין 1000 ל-1200, תקופה שאודותיה יש שפע של מידע, הן ממקורות יהודיים פנימיים והן ממקורות חיצוניים, לגבי כל המרכזים היהודיים החשובים במזרח ובמערב. היהדות הרבנית הקלאסית, שבתקופה זו היא כבר ניתנת לאבחנה ברורה, השתנתה רק מעט מאוד מאז אותה תקופה. גם כיום (בהגדרתה כיהדות האורתודוכסית) היא מהווה כוח רב עוצמה.

כיצד אפשר לאפיין את היהדות הרבנית הקלאסית, ומה הם ההבדלים **החברתיים** ההופכים אותה לשונה משלבים קודמים של היהדות? אני מאמין שמדובר בשלוש תכונות עיקריות.

1. **בחברה היהודית הקלאסית אין איכרים**, ובכך היא שונה באופן מהותי מחברות יהודיות מוקדמות בשני המרכזים, ארץ ישראל ומסופוטמיה. בתקופה המודרנית קשה להבין את המשמעות הרבה של ההבדל בין חיי כפר לחיי עיר במשך כל התקופה הזאת. עלינו לעשות מאמץ כדי לדמיין מה היה פירוש הדבר להיות צמית בימים ההם; ההבדל העצום באוריינות, שלא לדבר על חינוך, בין כפריים לעירוניים במשך כל התקופה הזאת; החופש העצום לאין כל שיעור שממנו נהנו כל המיעוטים הקטנים **שלא היו** איכרים צמיתים. רק אם נבין את זאת נוכל לקלוט שבמהלך כל התקופה הקלאסית היהודים, למרות שאמנם סבלו מרדיפות והתנכלויות, היו **חלק בלתי נפרד מהמעמדות בעלי זכויות היתר**. ההסטוריוגרפיה היהודית מאוד בלתי מדוייקת בנושא זה משום שהיא מתמקדת בעוני היהודי ובאפליה נגד היהודים. שני אלה בהחלט התקיימו במציאות בתקופות מסויימות; אולם גם בעל המלאכה היהודי העני ביותר - רוכל, סוכן אחוזה או פקיד זוטר - היה במעמד רם ונישא ללא השוואה לעומת האיכר הצמית. דבר זה היה נכון במיוחד באותן מדינות אירופיות שבהן הצמיתות נמשכה גם אל תוך המאה ה-19, באופן חלקי או קיצוני: פרוסיה, אוסטריה (והונגריה בכלל זה), פולין והאדמות הפולניות שנכבשו על ידי רוסיה. יש משמעות רבה לעובדה שלפני תחילת ההגירה היהודית הגדולה (בסביבות 1880) חלק גדול מהיהודים חיו דווקא באזורים האלה, והפונקציה החברתית-כלכלית העיקרית שלהם היתה תיווך בדיכוי האיכרים מטעם האצולה והכתר.

בכל המקומות, היהדות הרבנית הקלאסית פיתחה שנאה ובוז לחקלאות כמקצוע ולכפריים כמעמד. אלה היו שנאה ובוז גדולים אף מאלה שהיו לה כלפי הגויים בכלל – ואשר אינני מכיר מקבילות שלה בחברות אחרות. תופעה זו מוכרת היטב לכל מי שמכיר את הספרות ביידיש או בעברית של המאה ה-19 והמאה ה- 20. [1]

רוב היהודים הסוציאליסטים ממזרח אירופה (כלומר, חברי מפלגות וסיעות שמיועדות ליהודים בלבד או קודם כל ליהודים) מעולם לא הצביעו על העובדה הזאת. למעשה, רבים מהם היו נגועים בעצמם באותה גישה

---

[1] שני חתני פרס נובל לספרות ש״י עגנון ויצחק בשביס זינגר הם דוגמאות ליחס הזה אך אפשר לתת עוד רבות אחרות, וזה כולל את המשורר הלאומי חיים נחמן ביאליק. בפואמה החשובה ״אבי״ מתואר האב ״גַּלְגֹּלֶת קָדוֹשׁ מְעֻנֶּה״ מוכר וודקה לאיכרים השיכורים המתוארים כחיות אדם, ״מִפְלְצוֹת פַּרְצוּפִים נֶאֱלָחִים וְזִרְמַת לְשׁוֹן שִׁקּוּצִים״. זהו טקסט הנלמד בכל בתי הספר בישראל ומייצר מחדש את הרגשות השליליים כלפי אוכלוסית הכפריים.

אנטי-כפרית קיצונית שהיא מורשתה של היהדות הקלאסית. בעניין זה הגרועים מכולם היו ה״סוציאליסטים״ הציונים, אך אחרים, וזה כולל את תנועת ה״בונד״[1] לא היו טובים יותר. כך למשל התנגדו הבונדיסטים באופן נחרץ להקמתם של קואופרטיבים חקלאיים שאותם קידמה הכנסיה הקתולית, וזאת מהנימוק שזהו ״מהלך אנטישמי״. הגישה הזאת לא נעלמה מן העולם, ובשלהי קיומה של ברית המועצות ביטאו רבים מה״דיסידנטים״ היהודים שם דעות גזעניות בכל הנוגע לעם הרוסי. בולט עצם העדרו של דיון ברקע הזה אצל יהודים סוציאליסטים כה רבים כמו ההסטוריון איזק דויטשר[2]. כל התעמולה הגזענית סביב הנושא של העליונות כבייכול של המוסר והאינטלקט היהודי (שרבים מבין הסוציאליסטים היהודים קידמו אותה) מבטאת את חוסר הרגישות לסבל הקשה של הרוב הגדול של האנושות, שנשא ברוב נטל הדיכוי במשך אלף השנים האחרונות – האיכרים.

2. **החברה היהודית הרבנית הקלאסית היתה תלויה לחלוטין בחסדי מלכים או אצילים בעלי כוח שלטוני.** בפרק הבא נדון בחוקים יהודיים שונים המכוונים כנגד גויים, ובמיוחד חוקים אשר מצווים על יהודים לגדף גויים ולהמנע משבחים ל״אורחות הגויים״. בחוקים אלה יש סייג אחד ויחיד: מלך גוי, או אציל מקומי בעל כוח (״פריץ״). את המלך יש להלל, מותר וצריך להתפלל למענו, ומצייתים לו לא רק בנושאים אזרחיים אלא אף בכמה סוגיות דתיות. כפי שנראה רופאים יהודים, שבאופן כללי אסור להם להציל חיי גוי ״רגיל״ בשבת, מצווים לעשות כמיטב יכולתם כדי לרפא פריצים ושליטים. ואכן מלכים ואצילים, אפיפיורים ובישופים, לעיתים קרובות העסיקו בשירותם רופאים יהודים. אך לא רק רופאים. גובי מס וגובי מכס, סוכני אחוזות, ומוציאים לפועל שהיו אחראים לאיסוף דמי האריסות, על כל אלה אפשר היה לסמוך שיעשו כמיטב יכולתם למען המלך או הברון, גם בדרכים שאדם נוצרי לא תמיד יכול היה לבצע.

מעמדה החוקי של הקהילה היהודית באותה תקופה של היהדות הקלאסית היה בדרך כלל מבוסס על ״זכויות״ – אֲמָנה שהוענקה לקהילה מידי המלך או הנסיך, (או בפולין שאחרי המאה ה-16, על ידי אציל מקומי עם כוח שלטוני – ״פריץ״). האמנה העניקה לקהילה זכויות אוטונומיות.

---

[1] ה״בּוּנְד״ (יידיש: ״**הברית**״) הוא כינויה של ״מפלגת הפועלים היהודיים של רוסיה, פולין וליטא שהוקמה בסוף המאה התשע עשרה. התנועה לא היתה ציונית וראתה את הפתרון לבעית היהודים כחלק מפתרון הבעיה המעמדית של כל העמלים.

[2] שנולד בפולין אך עבר לבריטניה בתקופת מלחמת העולם השניה ופרסם ביוגרפיות חשובות על סטלין וטרוצקי.

במילים אחרות, היא העניקה לרבנים את הכוח להכתיב צווים לשאר היהודים. חלק חשוב של הזכויות האלה, שראשיתן עוד בשלבים המאוחרים של האימפריה הרומית, הוא יצירתו של מעמד יהודי רבני אשר - בדיוק כמו הכמורה הקתולית בימי הביניים - הוא **פטור מתשלום המסים לשליט**, מצד אחד, **ומותר לו להטיל מסים** על הקהילה שתחת שלטונו – היהודים – לצרכיו. מעניין לציין שההסדר הזה בין האימפריה הרומית המאוחרת לבין הרבנים הקדים לפחות במאה שנים הסדר זכויות זהה שהעניקו הקיסר קונסטנטינוס הגדול וצאצאיו לכמורה הנוצרית.

החל מ-200 לספירה בערך ועד ראשית המאה החמישית, מעמדם החוקי של היהודים באימפריה הרומאית היה כדלהלן. פטריארך יהודי שהיה שייך לשושלת מסויימת (ומקום מושבו היה בטבריה שבפלסטינה) הוכר הן כבעל משרה בכירה בהירככיה הרשמית של האימפריה והן כמנהיג העליון של כל היהודים באימפריה[1]. כפקיד רומי בכיר, הפטריארך היה vir illistris, בעל הדרגה הרשמית הגבוהה ביותר הכוללת את הקונסולים, המפקדים הצבאיים הגבוהים ביותר של האימפריה והשרים החשובים סביב הכתר(הקונסיסטוריה הקדושה). מעליו היתה רק המשפחה הקיסרית. למעשה, הפטריארך העליון (Illustrious Patriarch - כך הוא מתואר בכל הצווים האימפריאליים) עמד מעל המושל האזרחי של פרובינצית פלסטינה. הקיסר תיאודוסיוס הראשון, נוצרי אורתודוכסי אדוק וחשוב, הוציא להורג את המושל של פלסטינה בגין העלבת הפטריארך.

כל הרבנים – שהיו חייבים לקבל את מינוים מידי הפטריארך – זכו לפטור ממסים וקיבלו הטבות רבות מהשלטון, כמו פטור משירות במועצות העיר (זו היתה אחת ההטבות הראשונות שהוענקו בשלב מאוחר יותר לאנשי הכהונה הנוצרים). בנוסף, לפטריארך היתה הסמכות להטיל מסים על היהודים ולהשליט עליהם משמעת באמצעות קנסות, מלקות ועונשים אחרים. הפטריארך השתמש בסמכותו זו על מנת לדכא כל כפירה בדת היהודית וגם (כפי שאנו יודעים מן התלמוד) להעמיד לדין מטיפים יהודים שהאשימו אותו בגבית מסים מיהודים עניים כדי להעשיר את עצמו.

אנו יודעים ממקורות יהודיים שהרבנים הפטורים ממס השתמשו בחרמות ונידויים ובאמצעים אחרים שהיו ברשותם כדי לחזק ולהעמיק את ההגמוניה של הפטריארך. אנו שומעים גם, בעיקר בעקיפין, אודות השנאה

---

[1] בכל הנוגע לפטריארכיה היהודית, החקיקה של הקיסר תיאודוסיוס השני ביטלה את זכויותיה בשנת 429 לספירה. אולם ברמה המחוזית הנוהג הזה המשיך להתנהל.

והזלזול שביטאו רבים מהאיכרים היהודים ודלת העם בערים בארץ ישראל כלפי הרבנים ומן הצד השני, הבוז העמוק של הרבנים לעניים היהודים (שבדרך כלל בוטא כבוז ל"עמי הארצות"). אולם ההסדר הקולוניאלי הטיפוסי הזה המשיך להתקיים, מפני שהוא נתמך בכוחה האדיר של האימפריה הרומית.

הסדרים דומים התקיימו, בתוך מדינות שונות, במהלך כל התקופה של היהדות הרבנית הקלאסית. השפעותיהם החברתיות על הקהילה היהודיות היו שונות ממקום למקום, בהתאם לגודלה של הקהילה. במקומות שהיו בהם יהודים מועטים, הפערים בתוך הקהילה לא היו גדולים, ורוב חבריה היו יהודים עשירים או בני המעמד הבינוני, שלרובם השכלה רבנית-תלמודית נרחבת למדי. אולם במדינות שבהם גדל מספרם של היהודים ונוצרה שכבה גדולה של יהודים עניים, התרחש שסע דומה לזה שתואר לעיל, ואנו יכולים לראות את המעמד הרבני, ביחד עם מעמד היהודים העשירים, עוסקים בדיכוי היהודים העניים לטובת האינטרסים שלהם ולטובת האינטרסים של המדינה – כלומר הכתר והאצולה.

כפי שנראה בהמשך, זה היה המצב האופייני בייחוד לפולין שלפני שנת 1795. הנסיבות המיוחדות של חיי היהודים בפולין יפורטו להלן. אך בשלב זה ברצוני רק להצביע על על כך שבגלל שנוצרה קהילה יהודית גדולה מאוד במדינה זו, אכן התפתח שסע עמוק בין המעמד הגבוה בין היהודים (הרבנים וה"גבירים") לבין ההמונים היהודים, החל במאה ה-18. כל זמן שלקהילה היהודית היה כוח אכיפה על חבריה, ניצני מרידה של העניים, שהיו חייבים לשאת את רוב נטל המיסים, דוכאו בכוחם המשותף והאכזרי של ה"שלטון העצמי" היהודי והסנקציות הדתיות הקשות.

בגין כל אלה, על פני כל התקופה הקלאסית (כמו גם בזמנים המודרניים), הרבנים היו התומכים הנאמנים ביותר, שלא לומר קנאים, של הכוחות הקיימים; ככל שהשלטון היה ריאקציוני יותר, כך זכה ליותר תמיכה רבנית.

3. החברה של היהדות הרבנית הקלאסית נמצאת במצב של אופוזיציה מוחלטת לחברה הלא-יהודית שסביבה, למעט המלך (או האצילים, כאשר הם שולטים במדינה). עוד על התופעה הזאת נרחיב בפרק 5.

התוצאה של שילוב כל שלוש התכונות החברתיות האלה יחד מסבירה הרבה מאוד מההסטוריה של הקהילות היהודיות הקלאסיות, הן במדינות נוצריות והן במדינות האיסלם.

מעמדם של היהודים תמיד היה טוב תחת שלטון איתן, ששמר על האופי הפיאודלי שלו, במדינות שבהן התודעה הלאומית עדיין לא החלה להתפתח. מצבם היה טוב במיוחד במדינות כדוגמת פולין לפני 1795, שבה במשך שנים רבות נבלמה התפתחות מונרכיה פאודלית חזקה על בסיס לאומי. למעשה, היהדות הרבנית הקלאסית שגשגה בצורה הטובה ביותר תחת משטרים חזקים המנותקים מרוב המעמדות החברתיים. במשטרים כאלה היהודים מילאו חלק מהפונקציות של המעמד הבינוני – אולם תוך תלות נצחית בכוחו של השלטון.

זו הסיבה, שההתנגדות ליהודים התעוררה לא רק מצד האיכרים (שעמדתם היתה חסרת כל חשיבות, למעט במקרים הנדירים של מרידות עממיות), אלא, וזה היה משמעותי הרבה יותר, מצד המעמד הבינוני הלא-יהודי (שעלה והתחזק ברחבי אירופה), ומצד הדרגים הנמוכים של הכמורה. הדרגים העליונים של ההירככיה הכנסייתית והאצולה באופן מסורתי תמכו ביהודים. כאשר מדינות הגיעו למצב שבו המשטר הפיאודלי הלך והתפרק, האצולה יצרה קואליציה עם המלך (ועם לפחות חלק מן הבורגנות) כדי לשמר את השלטון. במצב זה פורחת הלאומיות או הפרה-לאומיות, ומעמדם של היהודים מתדרדר.

זו היתה התבנית הכללית, שהתרחשה הן במדינות מוסלמיות והן במדינות נוצריות, ונדגים בקצרה בעזרת כמה מקרים ספציפיים:

אנגליה, צרפת ואיטליה

מאחר שהפרק הראשון של חיי היהודים באנגליה היה כה קצר, והתרחש במקביל להתפתחות המונרכיה האנגלית הלאומית הפיאודלית, מדינה זו יכולה לשמש כאיור הטוב ביותר לתבנית שתוארה לעיל. היהודים הובאו לאנגליה על ידי וויליאם הכובש, כחלק מהמעמד השליט הנורמני, דובר הצרפתית, וחובתם העיקרית היתה להעניק הלוואות לבעלי אחוזות או אישי כמורה בכירים שאחרת לא היו מסוגלים לשלם את המיסים הפיאודליים שהושתו עליהם (מסים אלה היו כבדים במיוחד באנגליה ונגבו בקשיחות רבה יותר מאשר בכל מונרכיה אחרת באותה תקופה). הפטרון המלכותי הגדול ביותר של היהודים היה הנרי השני, והמגנה כרטא (מגילת הזכויות שקיבלו אצילי אנגליה מיד המלך ג׳ון בשנה 1215) מסמנת את תחילת נפילתם. הנפילה נמשכה במהלך הסכסוך של האצולה עם המלך הנרי השלישי. אדוארד הראשון החל לפתור את הסכסוך הזה והצעדים הראשונים

שנקט היו הקמת הפרלמנט וקביעת מסים "רגילים" וקבועים. גירוש היהודים בשנת 1290[1] השלים את המהלך.

גם בצרפת פרחו היהודים ביחד עם התחזקותם של מרכזי הכוח הפאודליים החזקים של המאה ה-11 וה-12. מגינם החשוב ביותר בין מלכי קפואה היה לואי השביעי (1137-80), שהיה ידוע באמונתו הנוצרית העמוקה והחסודה. באותן תקופות יהודי צרפת ראו עצמם כאבירים (במונח העברי "פָּרָשים"). הסמכות היהודית הגבוהה ביותר בצרפת, רבנו תם, הזהיר שאל ליהודי לקבל לעולם הזמנה של שליט פיאודלי להתיישב בנחלתו אלא אם כן מובטח לו שיקבל זכויות והטבות השוות לאלה של שאר האבירים ("פרשים"). הירידה במעמדם של היהודים החלה עם המלך פיליפ השני אוגוסטוס, מי שיזם את הברית הפוליטית והצבאית של הכתר עם התנועה העולה של ה"קומונה" העירונית. הם התדרדרו עוד יותר תחת פיליפ הרביעי ("פיליפ היפה"), אשר כינס את אסיפת המעמדות Estates Generale הראשונה עבור כל צרפת על מנת להשיג תמיכה במאבקו כנגד האפיפיור. הגירוש של היהודים מכל צרפת שהיו לו כמה שלבים[2] קשור באופן הדוק עם ההתבססות האיתנה של זכויות הכתר להטיל מיסים ובנית האופי הלאומי של המונרכיה.

נשאיר את ספרד הנוצרית ואת פולין לדיון מפורט יותר בהמשך. דוגמאות דומות ניתן להביא ממדינות אירופיות אחרות שבהן התגוררו יהודים באותה תקופה. וכאן נעיר רק שבאיטליה, שבה ברבות מהערים-המדינות היתה צורת שלטון רפובליקני, ניתן להבחין בתבנית דומה. יהודים שגשגו בעיקר במדינות שבהן שלטו האפיפיורים, במלכויות הפיאודליות התאומות של נאפולי וסיציליה (עד שגורשו משם, בפקודת ספרד, בערך בשנת 1500) ובמובלעות הפיאודליות של פיידמונט. אולם בערים העצמאיות הגדולות והמסחריות כמו פירנצה, מספרם היה קטן ולא נודעה להם חשיבות חברתית מיוחדת.

העולם המוסלמי

תבנית זהה באופן כללי אפשר לראות בקהילות היהודיות שחיו בתקופה הקלאסית במדינות מוסלמיות, למעט העובדה שבמדינות אלה לא

---

[1] בצו המלך אדוארד הראשון

[2] שורה של צווי גירוש בתקופות שונות: 1182, 1306, 1394, 1498.

היה כמעט שום מקרה של גירוש יהודים, מעשה שהוא בניגוד לחוקי האיסלם (ספר החוקים הקתולי של ימי הביניים אינו מחייב ואינו אוסר על גירוש מסוג זה.)

קהילות יהודיות פרחו במדינות מוסלמיות בתור הזהב המפורסם. הפרשנות החברתית על התקופה הזאת בדרך כלל מוטעית. השליטים המוסלמים היה בתקופה זו מנותקים לחלוטין מהרוב הגדול של נתיניהם הנתונים למרותם, ושלטונם נשען אך ורק על כוח הזרוע ועל צבא של שכירי חרב. הדוגמה הטובה ביותר לכך היא ספרד המוסלמית. תור הזהב היהודי האמיתי מאוד (בשירה עברית, דקדוק, פילוסופיה וכו׳) מתחיל שם בדיוק עם נפילתה של חליפות בית אומאייה הספרדית אחרי מותו של השליט בפועל אל-מנסור בשנת 1002, וייסודן של מספר רב של ממלכות ***טָאִיפָה*** שכולן היו מבוססות על שלטון בכוח הזרוע. במלכות גרנדה עלה לגדולה המפקד הצבאי היהודי המפורסם שהיה גם ראש הממשלה, שמואל הנגיד (מת ב-1056), והיה גם אחד המשוררים העבריים הגדולים ביותר בכל הדורות. חשיבותו היתה מבוססת קודם כל על העובדה שהמלכות שאותה שירת היתה משטר עריצות של כוח צבאי בֶּרבֶּרי קטן ששלט על אוכלוסיה דוברת ערבית. מצב דומה התרחש ב***טאיפה*** הערבית-ספרדית האחרות. עמדתם של היהודים התערערה מעט עם כינונו של משטר שושלת האלמורבידים (1086-90) ונעשתה בלתי יציבה תחת שלטונו החזק של אלמוחמד הפופולרי (אחרי 1147). בשלב זה, כתוצאה מרדיפות, היגרו היהודים אל הממלכה הספרדית הנוצרית, שם כוחם של המלכים היה עדיין חלש.

תמונה דומה מתקבלת כאשר מתבוננים במדינות המזרח המוסלמי. המדינה הראשונה שבה הקהילה היהודית השיגה בה עמדה של השפעה פוליטית חשובה היתה האימפריה הפאטימית, ובעיקר לאחר הכיבוש של מצרים בשנת 969, מפני שכיבוש זה היה מבוסס על שלטונו של מיעוט דתי שיעי-ישמעאלי. תופעה דומה נצפית גם במדינות הסלג׳וקיות – בהתבסס על צבאות בנוסח פיאודלי, שכירי חרב, ובמידה הולכת וגוברת גם גייסות של עבדים (ממלוכים) – ובמדינות שבאו אחריהם. החסד שנטה סלאח-א-דין לקהילות היהודיות תחילה במצרים, ואחר כך בשאר החלקים של האימפריה הצומחת שלו, היה מבוסס לא רק על מידותיו הייחודיות שאכן כללו סובלנות, נדיבות וחוכמה פוליטית עמוקה, אלא במידה רבה גם על העובדה שהוא עלה לשלטון כמפקד מורד של שכירי חרב שאך זה הגיע למצרים, ואחר כך כמי שגזל את הכוח מהשושלת שהוא ואביו ודודו לפניו שירתו.

המדינה האיסלמית שבה מעמדם של היהודים היה טוב יותר מאשר בכל מקום אחר במזרח מאז נפילתה של האימפריה הפרסית היתה האימפריה העותומנית, ובעיקר בימי הזוהר שלה במאה ה16[1] . כפי שידוע היטב, השלטון העותומני היה מבוסס מלכתחילה על ההדרה המלאה של התורכים עצמם (שלא לדבר על אחרים שהיו מוסלמים מלידה) מעמדות של כוח פוליטי ומהחלק החשוב ביותר של הצבא, הגדודים היאניצריים. אלה ואלה איישו על ידי עבדיו של הסולטן, שנולדו כנוצרים, נחטפו כילדים וחונכו בבתי ספר מיוחדים. עד תום המאה ה-16 שום תורכי שנולד חופשי לא היה יכול להיות לאיש צבא היאניצרים, או לקבל משרה בכירה בממשלה. במשטר הזה, מעמדם של היהודים בתחומי ההתמחות שלהם היה דומה לעמדתם של היאניצרים בתחומם. שוב רואים אנו שהיהודים זוכים במעמד חזק כאשר המשטר מרוחק מנתיניו. כאשר החלו תורכים להתקבל למעמדות השליטים של האימפריה העותומנית (ואיתם כמה בני עמים מוסלמים אחרים, כמו האלבנים), החלה ירידה במעמדם של היהודים. אולם לא היה מדובר בהתדרדרות תלולה, מפני שהמשטר המשיך להיות שרירותני ובלתי-לאומי.

זוהי נקודה חשובה, לדעתי, מפני שמצבם הטוב של היהודים תחת שלטון האיסלם באופן כללי, ותחת משטרים מוסלמיים מסויימים באופן פרטני, מוצג על ידי פלסטינים ותועמלנים ערבים אחרים באופן שאולי יש מאחוריו רצון טוב אך מקורו בבורות. אין להכליל ולרדד לסיסמאות ריקות שאלות חשובות הנוגעות בפוליטיקה ובהסטוריה. אמת היא שמעמדם של היהודים היה **ברמה ממוצעת**, טוב הרבה יותר תחת האיסלם מאשר תחת הנצרות – אולם השאלה החשובה שיש לשאול היא תחת **איזה משטרים** היה מעמד זה טוב או רע? ונראה להלן לאן מוביל ניתוח כזה.

עוד נקודה שחשוב להדגיש: במדינה הטרום-מודרנית, מצב "טוב יותר" של הקהילה היהודית פירושו בדרך כלל **רמה יותר גבוהה של עריצות המופעלת בתוך הקהילה הזאת מצד הרבנים כנגד יהודים אחרים.** כדוגמה: דמותו של סלאח א-דין, בהתחשב בתקופה, מעוררת כבוד רב. אולם ביחד עם הכבוד הזה, אני לפחות אינני יכול לשכוח שזכויות היתר שהוא העניק לקהילה היהודית במצרים ומינוי הרמב"ם ל"נגיד" היהודים, הביאה

---

[1] גם האימפריה הפרתית (עד 225 לספירה) יכולה להחשב לדוגמה טובה ואופיינית, אך אין די מידע על התקופה הזאת. אנו יודעים רק שעם להתבססותה של האמפריה הפרסית הססאנית חלה ירידה מהירה במעמדם של היהודים.

בעקבותיה לרדיפה דתית חמורה של יהודים "חוטאים" מצד הרבנים. כך לדוגמה, יהודים הנושאים את השם "כהן" על נגזרותיו (ונחשבים לצאצאי הכוהנים הקדומים ששירתו בבית המקדש), מנועים מלהנשא לא רק לזונות[1] אלא גם לגרושות. איסור זה שתמיד היה בעייתי, הופר באופן קבוע בתקופת אחרוני השליטים מהשושלת הפטימית (80-1130 בקירוב) שהתאפיינה באנרכיה. רבים מה"כוהנים" הפרו את ההלכה הדתית ונישאו לגרושות יהודיות בבתי דין מוסלמיים (שיש להם סמכות מבחינתם לחתן גם לא-מוסלמים). עם הגיעו של סלאח א-דין לשלטון הוא מיסד רמה גבוהה של סובלנות כלפי "היהודים". הסובלנות הזאת איפשרה לרמב"ם להוציא פקודות לכל בתי הדין הרבניים במצרים לתפוס את כל היהודים שהפרו את ההלכה ונישאו בנישואים אסורים כאלה, ולהלקותם עד ש"יסכימו" לתת גט לרעיותיהם[2]. באופן זהה, ברחבי האימפריה העותומנית כוחם של בתי הדין הרבניים היה רב ביותר וכתוצאה מכך גם התעמרותם בקהילה היתה רבה. זוהי הסיבה שמעמדם של היהודים במדינות מוסלמיות בעבר אינו צריך להיות טיעון פוליטי בהקשרים בני זמננו או במבט לעתיד.

ספרד הנוצרית

השארתי לסוף את הדיון על שתי המדינות שבהן מעמדה של הקהילה היהודית וההתפתחות הפנימית של היהדות הקלאסית היו החשובות ביותר – ספרד הנוצרית[3] (או למעשה חצי האי האיברי, כולל פורטוגל) ופולין שלפני 1795.

מבחינה פוליטית, מעמדם של היהודים בממלכה הספרדית הנוצרית היה הגבוה ביותר שהושג אי פעם במדינה כלשהי (חוץ מכמה מהטאיפה ותחת שלטון שושלת הפטימים) לפני המאה ה-19. יהודים רבים שירתו

---

[1] האיסור הזה מתייחס גם לנישואים עם אשה שגויירה ליהדות, מפני שכל הנשים הגויות על פי ההלכה יש לראותן כזונות.

[2] נישואין אסורים אינם מתבטלים מעצמם ויש לעבור הליך של גירושין. גירושין ביהדות יכולים להתבצע אך ורק כפעולה רצונית של הבעל אך בנסיבות מסויימות בית דין רבני יכול ללחוץ על גבר שיגלה "רצון" כזה ("כופין אותו עד שיאמר רוצה אני").

[3] למרות שהשגי היהודים במהלך תור הזהב בספרד המוסלמית (1002-1147) היו מזהירים הרבה יותר, לא היתה לכך המשכיות. למשל רוב השירה העברית הנפלאה של העידן הזה נשכחה בהמשך על ידי היהודים, והתגלתה מחדש רק במאה ה-19 או במאה ה-20

כשרי האוצר של מלכי קסטיליה, כגובי המיסים במחוזות וברחבי המלוכה, כדיפלומטים (ייצגו את המלך בחצרות זרות, מוסלמיות ונוצריות גם יחד, גם מחוץ לספרד), אנשי חצר ויועצים לשליטים, וזכו לדרגות אצולה גבוהות. בשום מדינה אחרת חוץ מפולין לא היו בידי הקהילה היהודית כוחות חוקיים בהיקף כה נרחב על היהודים, ולא היה שימוש כה מקיף וכה פומבי בכוחות האלה, שכללו את הזכות להטיל עונשי מוות. החל מהמאה ה-11 היתה מקובלת בקסטיליה רדיפה של הקראים (שנחשבו לכת יהודית כופרת) שהולקו עד מוות אם לא חזרו בהם. העונש לנשים יהודיות שחיו עם גויים היה קטימת אפן על ידי הרבנים, שהסבירו כי "בדרך זו היא תאבד את יופיה ומאהבה הלא-יהודי ימאס בה." יהודים שהיה בהם העוז והחוצפה לתקוף דיין רבני עונשם היה כריתת ידיהם. נואפים נאסרו, לאחר שנאלצו לרוץ בין שתי שורות של חמושים שהיכו אותם לאורך הרובע היהודי. בוויכוחים דתיים, העונש למי שנחשבו כופרים היה כריתת לשון.

באופן הסטורי כל זה נחשב חלק מהאנרכיה הפיאודלית והנסיון של מספר מלכים "חזקים" לשלוט בכוח הזרוע, תוך התעלמות מהמוסדות הפרלמנטריים (ה Cortes Generales) שכבר התקיימו באותה תקופה. במאבק הזה, כוחם הפוליטי והפיננסי של היהודים, וגם כוחם הצבאי (לפחות במדינה החשובה ביותר, קסטיליה), היה משמעותי ביותר. דוגמה אחת תספיק: הכאוס הפיאודלי וכוחם הפוליטי של היהודים בקסטיליה הגיעו לשיאם תחת המלך פדרו הראשון, שבצדק קיבל את השם פדרו האכזר. הקהילות היהודיות של טולדו, בורגוס, וערים רבות אחרות שימשו למעשה חילות המצב של המלך במלחמת האזרחים הארוכה שניהל עם אחיו למחצה, הנרי מטרסטמרה, שאחרי נצחונו הפך להנרי השני מלך ספרד (1369-79). אותו פדרו הראשון העניק ליהודי קסטיליה את הזכות להקים אינקוויזיציה ארצית כנגד סוטים מן הדת היהודית – יותר ממאה שנה לפני הקמתה של האינקוויזיציה הקתולית, המפורסמת הרבה יותר[1].

סביב המונרכיה החלה התודעה הלאומית לעלות בהדרגה, תופעה שנצפתה גם במדינות מערב אירופיות אחרות. בספרד המודעות הלאומית שהחלה תחת בית טרסטמרה ידעה עליות ומורדות והגיעה לשיא תחת המלכים הקתוליים פרדיננד ואיזבלה. במקביל חלה ירידה הדרגתית במעמדם של היהודים, וקמו תנועות עממיות ולחצים נגדם, שהגיעו לשיא

[1] * בספר "תולדות היהודים בספרד הנוצרית" מאת יצחק בער (1938 – 1945) קיים תיעוד של סמכות הקהילה היהודית להטיל ענשי מוות.

בגירוש ספרד ופורטוגל. היהודים זכו באופן מסורתי להגנה מצד מעמד האצילים ומהכמורה הגבוהה. העוינות כלפיהם צמחה מהמעמדות הנמוכים יותר של הכנסיה, ובעיקר המסדרים המנדיקנטיניים[1], שהיו מעורבים בחיי דלת העם. האויבים הגדולים של היהודים, הנזיר טורקוומדה[2] והקרדינל קסימנס, היו גם הרפורמיסטים הגדולים של הכנסיה הספרדית, שיצאו להלחם בשחיתות הכנסיה ולגרום שתהיה תלויה יותר בחצר המלוכה מאשר באריסטוקרטיה הפיאודלית.

פולין

פולין שלפני שנת 1795, היתה רפובליקה פיאודלית עם מלך נבחר. היא מהווה דוגמה אופיינית למצב שבו לפני עלייתה של המדינה המודרנית, תחת שלטון מפגר עד כדי ניוון מוחלט, היהודים נהנו ממעמד חברתי גבוה ביותר ואוטונומיה פנימית גבוהה ביותר,

בשל גורמים רבים ושונים, פולין של ימי הביניים פיגרה בהתפתחותה אחרי מדינות כמו אנגליה וצרפת. המונרכיה בסגנון הפיאודלי – אך ללא כל מוסדות פרלמנטריים – נוסדה שם רק במאה ה-14, בעיקר תחת שלטונו של קזימיר הגדול (1333-70). מיד לאחר מותו, שינויים בשושלת הירושה ומכלול של סיבות אחרות הובילו לצמיחה מהירה מאוד של אילי אצולה חזקים, ולצידם גם אצילים זעירים. בשנת 1572 הושלם התהליך של הפיכת המלך לדמות ייצוגית גרידא, ומן המשחק הפוליטי סולקו למעשה כל הכוחות שלא היו שייכים לאצולה. מאתיים השנים שאחר כך, התאפיינו באנרכיה ובהעדרה של ממשלה מרכזית. למעשה בכל אירוע שנדרשה החלטה מלכותית בסכסוך בין אצילים ההחלטה היוותה לא יותר מאישור חוקי לפתוח במלחמה פרטית כדי לאכוף את פסק הדין (לא היתה שום דרך אכיפה אחרת). במאבקים בין בתי האצולה הגדולים במאה ה-18 היו מעורבים צבאות פרטיים של עשרות אלפים חיילים, הרבה יותר מהכוחות הזעומים עד כדי גיחוך שעמדו לרשות הצבא הרשמי של הרפובליקה.

---

[1] חברי המסדרים המנדיקנטיניים היו אנשי כמורה שסירבו להחזיק ברכוש והתפרנסו מנדיבות ליבם של המאמינים הנוצרים

[2] * טורקוומדה מוכר לקורא העברי כמייסד האינקוויזיציה הספרדית הידועה לשמצה בשיטות העינויים וההלשנות שלה, אך לא נהוג להזכיר שהוא רדף "כופרים" נוצרים ו"אנוסים" מוסלמים ממש כשם שרדף יהודים.

עבור האיכרים הפולנים, שבימי הביניים עדיין עמדו ברשות עצמם, התהליך הזה היה כרוך בהתדרדרות חמורה, עד לדרגה של צמיתות מוחלטת, שקשה להבחין בינה לבין עבדות לכל דבר, וללא ספק הגרועה ביותר באירופה. למעשה, פולין הצליחה להתרחב מאוד טריטוריאלית באותה תקופה הודות לשאיפתם של האצילים במדינות השכנות לזכות בכוח ובמעמד של "פאן" פולני על איכריו (שכללה את הזכות לשפוט לחיים ולמוות וללא כל זכות ערעור). ב"מחוזות המזרחיים" של פולין (רוסיה הלבנה ואוקראינה) – שבהם התנחלו הפולנים והפכו את האיכרים לצמיתים – היה הגרוע ביותר[1].

ככל הנראה מספר מצומצם של יהודים (שתפסו עם זאת עמדות חשובות) חיו בפולין מאז הקמתה של המדינה הזאת. הגירה משמעותית של יהודים לפולין החלה במאה ה-13 והתגברה בימי שלטונו של קזימיר הגדול, במקביל לירידת מעמדם של היהודים במערב אירופה ובמרכזה. אין הרבה מידע על יהדות פולין בתקופה הזאת. אך עם ירידת קרנה של חצר המלכות במאה ה-16 – בעיקר תחת זיגיסמונד הראשון "הזקן" (1506-48), ובנו זיגיסמונד השני "אוגוסטוס" (1548-72), זינקה יהדות פולין לעמדות מדיניות בכירות. במקביל, התרחבה במידה רבה האוטונומיה הקהילתית. בתקופה זו הוענקו ליהודי פולין ההטבות הגדולות ביותר, ששיאן ביצירת "ועד ארבע ארצות" המפורסם. זה היה גוף יהודי אוטונומי יעיל מאוד לשלטון ולהחלת החוק על כל היהודים בארבעת המחוזות הגדולים של פולין. אחת הפונקציות המרכזיות של הוועד הזה היתה גבית המיסים מהיהודים בכל רחבי המדינה. אחרי ניכוי אותו חלק מההכנסות שהיה מיועד לשימושו של הוועד ושל הקהילות היהודיות המקומיות, הועברו המסים לאוצר המדינה.

מה היה תפקידם החברתי של היהודים בפולין מראשית המאה ה-16 ועד 1795 ? עם הירידה בכוחה של המלכות עברו היהודים לקשר ישיר עם האצולה ופעלו תחת סמכותה ולפי הוראותיה. למהלך זה היו השלכות טרגיות לטווח הארוך הן ליהודים עצמם והן להמוני העם ברפובליקה הפולנית. ברחבי פולין השתמשו האצילים ביהודים כסוכנים לצורך ערעור כוחן המסחרי של הערים, שהיו חלשות מלכתחילה. בפולין, בשונה משאר

---

[1] עד המאה ה-18 מצבם של הצמיתים (serfs) בפולין היה ככל הנראה גרוע אף מזה של האיכרים הרוסים. במהלך המאה הזאת המצב ברוסיה הורע מבחינתם של הצמיתים, יחסית לפולין, שכן עתה אפשר היה גם למכור אותם במכירה פומבית. בו בזמן לממשלת הצאר (בניגוד למונרכיה הפולנית) היה גם כוח ישיר גם על הצמיתים המשועבדים, למשל היא יכלה לגייס אותם לצבא.

המדינות של הנצרות ממערב לרוסיה, נכסיו של אציל בשטח העירוני נהנו מפטור מחוקי העיר ותקנות הגילדות המקצועיות. ברוב המקרים האצילים יישבו את היהודים "שלהם" בנכסים שהיו להם בערים האלה, ובכך יצרו קונפליקט נצחי. היהודים בדרך כלל היו בצד ה"מנצח", במובן זה שהערים לא יכלו להשליט עליהם את מרותן או לגרש אותם. אולם בהתקוממויות עממיות שאירעו לעיתים קרובות איבדו יהודים את חייהם (ולעיתים קרובות עוד יותר, את רכושם). האצילים עדיין גרפו את הרווחים. תוצאות דומות או אף חמורות יותר היו לשימוש הנמשך ביהודים כסוכנים המסחריים של האצילים: הם קיבלו פטור מרוב המכסים והאגרות בפולין, מה שהכביד על הבורגנות הפולנית.

תוצאות חמורות וטרגיות עוד יותר היו להתפתחויות במחוזות המזרחיים של פולין – באופן כללי כל מה שנמצא ממזרח לגבול הנוכחי. מחוזות אלה כללו את רוב שטח אוקראינה כיום והגיעו עד לגבול דוברי השפה הרוסית (עד 1667 היה הגבול הפולני הרחק מזרחה לדנייפר; פולטבה, למשל, היתה עדיין בפולין). בשטחים הענקיים האלה כמעט שלא היו ערים. את הערים הקימו האצילים והן היו שייכות להם – ומי שהורשה להתיישב בערים אלה היו כמעט אך ורק יהודים. לכן עד 1939, האוכלוסיה של רוב ערי פולין מזרחה לנהר בוג היתה כמעט 90 אחוזים על טהרת היהודים.

התופעה הדמוגרפית הזאת היתה אף בולטת יותר באיזור שסופח מפולין לרוסיה הצארית ונודע בשם "תחום המושב". מחוץ לערים אלה הועסקו יהודים רבים, בפולין ובעיקר במזרח, בתפקיד המשגיחים והנוגשים הישירים של האוכלוסיה הצמיתה. הם היו המוציאים לפועל של אחוזות שלמות (בסמכות ובאמצעי האכיפה המלאים של האדון), גובי חובות של אגרות פיאודליות מכל הסוגים, או חוכרים של מונופולים פיאודליים ספציפיים כמו טחנות קמח, מאפיות, ייצור אלכוהול ובתי מימכר לאלכוהול (עם הזכות לבצע חיפוש באמצעות חמושים בבתי איכרים כדי להבטיח שאין ייצור בלתי חוקי). במילים אחרות ובקצרה: בפולין המזרחית, תחת שלטונם של האצילים (וגם של הכנסיה הפיאודלית, שהורכבה באופן בלעדי מבני אצולה) היהודים היו **המנצלים הישירים של אוכלוסית האיכרים**, והתושבים הבלעדיים כמעט של הערים והעיירות.

ללא ספק, רוב ההכנסות שהצליחו היהודים להוציא מהאיכרים זרמו לכיסיהם של בעלי האחוזות בדרך זו או אחרת. ללא ספק, היהודים דוכאו והושפלו עד עפר על ידי האצילים. יש שפע של תיעוד הסטורי לסיפורים על התעמרות מרושעת של אצילים ביהודים "שלהם". אולם, כפי שצויין לעיל,

מי שסבל יותר מכולם היו האיכרים, שהיו נתונים ללחצים הן מצד בעלי האחוזות והן מצד היהודים. אפשר להניח שהאיכרים נפגעו גם מההלכות הדתיות היהודיות המכוונות נגד גויים. כפי שנראה בפרק הבא, הלכות אלה — חוקים לכל דבר - הוקפאו או התגמשו במקרים שבהם היה פחד שהם יעוררו איבה מסוכנת כלפי יהודים. אולם אפשר היה להתעלם מעוינותם של איכרים כל זמן שהמוציא לפועל היהודי היה יכול לבטוח ב"חסות" של אדון גדול.

המצב הזה התקבע ללא שינוי עד לתחילת עלייתה של המדינה המודרנית, ובתקופה זו פולין כבר היתה מפוררת ומחולקת. עד אז, מעמד בינוני חדש לא הצליח לקום מתוך עם האיכרים המשועבד לחלוטין; הבורגנות המקומית היתה מוגבלת מבחינה גיאוגרפית וחלשה מבחינה מסחרית, ועל כן חסרת עוצמה. המדינה הלכה והתדרדרה, אך ללא שינוי משמעותי כלשהו.

התנאים הפנימיים בתוך הקהילה היהודית התפתחו במסלול דומה. במהלך השנים 1500-1795, מהתקופות הנגועות ביותר באמונות טפלות בכל ההסטוריה היהודית, היתה יהדות פולין הקנאית והשטופה ביותר באמונות טפלות מכל הקהילות היהודיות. הכוח המשמעותי שהיה בידי האוטונומיה היהודית נוצל יותר ויותר כדי להחניק באיבה כל מחשבה מקורית או יצירתית. במקביל קודם הניצול חסר העכבות של העניים היהודים על ידי היהודים העשירים בשיתוף עם הרבנים, תוך הצדקת תפקידם של היהודים בדיכוי האיכרים בשירותם של האצילים. לא היתה כל דרך לברוח מהקהילה אלא בסיוע כוח חיצוני. פולין שלפני שנת 1795, שבה מילאו היהודים פונקציה חברתית משמעותית יותר מאשר בכל גולה קלאסית אחרת, היא הדוגמה הטובה ביותר לפשיטת הרגל של היהדות הקלאסית.

רדיפות אנטי-יהודיות

במהלך כל התקופה של היהדות הקלאסית, היהודים לעיתים קרובות היו קרבנות של רדיפה[1]. עובדה זו משמשת כיום כ"הוכחה" והתירוץ העיקרי

---

[1] בתקופה שקדמה לכך רדיפות אנטי יהודיות היו נדירות. זה היה נכון אפילו באימפריה הרומית שאחרי מרידות היהודים הסוערות. גיבון צודק בשבחים שהוא מחלק לליברליות של הקיסרים אנטוניוס פיוס ומרקוס אורליוס כלפי היהודים, זמן קצר אחרי מרד בר כוכבא בשנים 132-5 לספירה [*‏**עלייתה ונפילתה של האימפריה**

לכל התנהגות של יהודים כלפי גויים, כולל הלכות נגד הגויים וכמובן הציונות. השמדת חמישה עד ששה מיליון יהודי אירופה בידי הנאצים אמורה להיות הטיעון המרכזי המנצח בקו ההסברה הזה. יש לבחון על כן את התופעה הזאת ואת ההבטים שלה על פי התקופות השונות. הדבר חשוב במיוחד לאור העובדה שצאצאיהם של יהודי פולין (או "יהודי מזרח אירופה" – להבדיל מהיהודים מהמרחב התרבותי הגרמני של ראשית המאה ה-19, שכלל גם את אוסטריה, בוהמיה ומוראביה) היוו את הכוח הפוליטי המרכזי בישראל מראשיה וממשיכים להיות הקבוצה המרכזית בקהילות היהודיות בארצות הברית ובשאר הארצות דוברות האנגלית. בגין ההסטוריה הייחודית של יהודי פולין, צורת החשיבה הלעומתית הזאת כלפי הגויים הזאת טבועה בהם באופן עמוק במיוחד, הרבה יותר מאשר אצל יהודים אחרים, והפכה לחלק מרכזי באתוס הציוני.

קודם כל, יש להבחין באופן ברור בין רדיפות יהודים בתקופה הקלאסית מצד אחד, לבין ההשמדה הנאצית, מצד שני. הנאציזם התפתח בהשראה, אירגון וביצוע מלמעלה, ובעצם בידי המדינה ושלוחיה. מעשים כמו ההשמדה הנאצית מטעם המדינה התרחשו לעיתים נדירות בהסטוריה האנושית, אם כי היו מקרים כאלה (ואפשר למנות את השמדת הטסמנים ועוד עמים תחת שלטון קולוניאלי, כדוגמה). בנוסף: הנאצים התכוונו למחוק מעל פני האדמה עמים אחרים בנוסף ליהודים. הצוענים עברו השמדה זהה ליהודים, והשמדתם של הסלאבים היתה כבר בדרך, עם ביצוע רצח של מיליוני אזרחים ושבויי מלחמה.

הרדיפות החוזרות ונשנות של יהודים ופרעות ביהודים במדינות כה רבות במהלך התקופה הקלאסית של היהדות הן המהוות את המודל (והתירוץ) שבו משתמשים פוליטיקאים ציונים כדי להצדיק את דיכוי הפלסטינים, וזהו הטיעון של סניגורי היהדות באופן כללי. התופעה ההסטורית הזאת מחייבת עיון.

חשוב לציין קודם כל שבכל הפרעות החמורות ביותר נגד יהודים, כלומר באירועים שבהם יהודים נהרגו ונרצחו, השלטון העליון – הקיסר והאפיפיור, המלכים, האצולה הגבוהה והדרגים העליונים של הכמורה, כמו

הרומית, אדוארד גיבון, 1788. עברית: אריה ענבי. הוצאת "ספרי זהב", תל אביב, 1955].

[

הבורגנות העשירה בערים העצמאיות – באופן מסורתי עמדו לצידם של היהודים. אויביהם של היהודים השתייכו למעמדות המדוכאים והמנוצלים, ואלה שהיו קרובים אל המעמדות האלה בחיי היומיום ובאינטרסים המיידיים, כמו הכמורה הנמוכה והמסדרים המנדיקנטים[1]. אמת היא שברוב המקרים אנשי המעמדות העליונים הגנו על היהודים לא מתוך שיקולים הומניים או בשל סימפטיה ליהודים ככאלה, אלא מסיבות שבהן משתמשים שליטים בדרך כלל כהנמקה חוקית להגנה על האינטרסים שלהם: העובדה שהיהודים היו מועילים ורווחיים (עבורם), הגנה על "חוק וסדר", שנאה למעמדות הנמוכים וחשש מבוסס שמהומות נגד יהודים עלולות להתפתח למרד עממי כללי. ובכל זאת נותרת בעינה העובדה שהשליטים הגנו על היהודים.

כל מעשי הטבח ביהודים במהלך התקופה הקלאסית היו חלק ממרידות איכרים או תנועות עממיות אחרות בתקופות שבהן הממשלה היתה חלשה במיוחד מסיבה זו או אחרת. הדבר זה נכון גם במקרה היוצא דופן - באופן חלקי - של רוסיה הצארית. ממשלת הצאר, שפעלה בחשאי דרך המשטרה החשאית שלה, אכן עודדה מעשי פוגרום ביהודים. הממשלה עשתה זאת בתקופות שבהן חולשתה היתה גדולה במיוחד (אחרי הרצח של אלכסנדר השני ב-1881 ובתקופה שלפני ואחרי המהפכה של 1905), וגם אז הקפידה שלא לאפשר התמוטטות כללית של "חוק וסדר". במהלך תקופות של ממשלות צאריות בשיא חוזקן – למשל, תחת ניקולאי הראשון או בתקופה השניה של שלטון אלכסנדר השלישי, כאשר האופוזיציה כבר רוסקה – האפליה **על פי חוק** כנגד יהודים אמנם תוגברה, אך לא היתה כל סובלנות לפוגרומים.

[1] האבחנה הזאת שקל מאוד לתעד אותה מפרטי כל אחת ואחת מהפרעות שהתרחשו, נעדרת מרוב הכתיבה של הסטוריונים בתקופה הנוכחית. חריג מכובד הוא ההסטוריון יו טרבור רופר, (of Christian Europe, Thames and Hudson, London, 1965 pp 173-4). טרבור רופר הוא גם בין ההסטוריונים המודרנים הבודדים המציינים את תפקידם הדומיננטי של היהודים בחלק הראשון של ימי הביניים בסחר עבדים בין אירופה הנוצרית (וגם האלילית) לבין העולם המוסלמי (שם, עמודים 92-93). על מנת לקדם את התופעה הזוועתית הזאת, שאין לי מקום להרחיב אודותיה כאן, הרמב"ם אישר ליהודים, בשם הדת היהודית, לחטוף ילדים גויים על מנת להפוך אותם לעבדים. חוות הדעת שלו ללא ספק משקפת את הפרקטיקה שהיתה נהוגה בימיו. [* משנה תורה/הלכות עבדים/ח/כ: "ישראל שתקף גוי קטן או מצא תינוק גוי, והטבילו לשם גר, הרי זה גר. לשם עבד הרי זה עבד, לשם בן חורין הרי זה בן חורין"]

התבנית הזאת חוזרת על עצמה בכל מקרי הטבח הידועים של יהודים באירופה הנוצרית. במהלך מסע הצלב הראשון, מי שפרעו ביהודים לא היו צבאותיהם של האבירים שבראשם עמדו דוכסים וברונים, אלא התקוממויות ספונטניות של איכרים ובני דלת העם שהלכו אחרי פיטר הנזיר[1]. בכל עיר שאליה הגיעו משתתפי המסע הזה גילו נציגי הקיסר או הבישוף התנגדות לאספסוף הצלבנים וניסו, בדרך כלל ללא הצלחה, להגן על היהודים[2]. המהומות האנטי-יהודיות באנגליה שליוו את מסע הצלב השלישי היו חלק מתנועה עממית שהיתה מכוונת גם כנגד נציגי המלך, וחלק מהמתפרעים נענשו על ידי המלך ריצארד הראשון. מעשי הטבח ביהודים במהלך התפרצויות של המגיפה השחורה אף הן התרחשו למרות הנחיות ברורות של האפיפיור, הקיסר, הבישופים והנסיכים הגרמנים. בערים החופשיות, למשל בסטרסבורג, התרחשו הפרעות בדרך כלל אחרי מהפכה מקומית שבמהלכה סולקה מועצת העיר האוליגרכית, שהגנה על היהודים, ובמקומה עלתה לשלטון קבוצה יותר עממית. מעשי הטבח הנרחבים של יהודים בספרד ב-1391 התרחשו תחת ממשלת מעבר חלשה ובתקופה שבה האפיפיורות, שהוחלשה על רקע קרע גדול בין אפיפיורים מתחרים שטענו לכתר, איבדה שליטה על מסדרי הנזירים המנדיקנטים.

אולי הדוגמה הבולטת ביותר היא מעשי הטבח הנרחבים ביהודים בתקופת מרידת חמלניצקי באוקראינה ב-1648 [״גזירות ת״ח ות״ט״]. הם התחילו במרידה של קצינים קוזקים בצבא והפכו תוך זמן קצר להתקוממות עממית רחבה של הצמיתים העשוקים. הנתינים האוקראינים, האורתודוכסים המדוכאים התקוממו כנגד אדוניהם הפולנים הקתולים, ובעיקר כנגד פקידי האדונים, אנשי הכהונה והיהודים[3]. מרידת איכרים טיפוסית זו כנגד דיכוי קיצוני, מרד שכלל מעשי טבח שביצעו המורדים ולצידם זוועות חמורות יותר ומעשי טבח ״אנטי טרוריסטים״ מצד הצבאות הפרטיים של האצילים

---

[1] [דמות מרכזית במסע הצלב הראשון, מטיף כריזמטי שסחף אחריו עשרות אלפי איכרים ועניים ל״מסע הצלב של העניים״ שרוב משתתפיו איבדו את חייהם או את חירותם לפני שהגיעו לירושלים]

[2] יש דוגמאות בשפע בדברי ימי מסעי הצלב. Steven Runciman, A History of the German Crusade", Vol. I, book 3, chap.1 כותב שהתבוסה שנחל מסע הצלב הגרמני מידי הצבא ההונגרי ״נראתה לרוב הנוצרים עונש הולם מגבוה על הרצח של היהודים״.

[3] John Stoye, Europe Unfolding, 1648-88, Fontana, London p.46

הפולנים[1] נחקקה בתודעתם של יהודי מזרח אירופה עד עצם היום הזה. אולם היא אינה נזכרת כמרידת איכרים או התקוממות של עשוקים, שהיו האומללים האמיתיים על פני האדמה, ואף לא כמסע נקמה כנגד **כל** משרתיה של האצולה הפולנית, אלא כמעשה של אנטישמיות חסרת סיבה כלשהי שהיה מכוון אל יהודים ״אך ורק בשל יהדותם״. בעתונות הישראלית נהגו לציין כל הצבעה של משלחת אוקראינה באו״ם ובאופן כולל יותר מה שקשור היה למדיניות הסובייטית במזרח התיכון כ״מורשת חמלניצקי וצאצאיו״.

אנטישמיות מודרנית

אופין של רדיפות נגד יהודים השתנה באופן בולט בתקופה המודרנית. עם עלייתה של המדינה המודרנית, העלמות הצמיתות והכרה בזכויות פרט בסיסיות, הפונקציה הסוציו-אקונומית של היהודים בהכרח נעלמה. ביחד איתה נעלם גם כוחה של הקהילה היהודית על חברי הקהילה. יהודים במספרים הולכים וגדלים השיגו את הזכות להשתלב כפרטים בחברה הכללית במדינות שבה חיו. באופן טבעי, המעבר הזה עורר תגובה אלימה הן מצד היהודים (בעיקר הרבנים) והן מצד אותם אלמנטים בחברה האירופית שהתנגדו לחברה הפתוחה, ועבורם כל התהליך של שחרור הפרט על בסיס אינדיווידואלי היה פסול מעיקרו.

האנטישמיות המודרנית מופיעה קודם כל בצרפת ובגרמניה, ואחר כך ברוסיה שאחרי שנת 1870. בניגוד להשקפה המקובלת בין סוציאליסטים יהודים, אני אינני מאמין שאפשר לייחס את התהליך הזה, את מקורותיו או את תוצאותיו, ל״קפיטליזם״. ההיפך הוא הנכון, לדעתי הקפיטליסטים המצליחים בכל המדינות היו באופן כולל נקיים מאנטישמיות באופן בולט, והמדינות שבהן הקפיטליזם התבסס לראשונה ובצורתו העוצמתית ביותר – כמו באנגליה ובבלגיה – היו גם המקומות שבהם האנטישמיות היתה נפוצה פחות מאשר במקומות אחרים[2].

האנטישמיות המודרנית המוקדמת (1880 – 1900) היתה חלק מתגובה ריאקציונית של אנשים שטופי שנאה מבולבלת לחברה המודרנית על כל

---

[1] עובדה זו כמובן אינה מוזכרת כלל בהסטוריוגרפיה היהודית. העונש המקובל לאיכר מורד או אף ״מחוצף״ היה שיפוד למוות.

[2] תופעה דומה אפשר להבחין באזורים שונים של מדינה אחת. לדוגמה בגרמניה, בוואריה החקלאית היתה אנטישמית הרבה יותר מאשר האזורים המתועשים.

הבטיה, טובים ורעים, אשר אימצו בהתלהבות את תיאורית הקונספירציה ההסטורית. היהודים סומנו כשעיר לעזאזל האשם בהתפוררותה של החברה הישנה (בנוסטלגיה האנטישמית דומיינה חברה ישנה זו כסגורה ומסודרת הרבה יותר ממה שאי פעם היתה במציאות), ובכל מה שהיה קשה ומציק בזמנים המודרניים. כבר בראשית הדרך נתקלו האנטישמים בבעיה קשה: כיצד להגדיר את השעיר לעזאזל הזה, ובעיקר בזמנים המודרניים? מה אמורים להיות המאפיינים המשותפים למוסיקאים היהודים, הבנקאים, בעלי המלאכה והקבצנים – בעיקר אחרי שהמאפיינים הדתיים המשותפים כבר הלכו ונעלמו, לפחות במה שנוגע להופעה החיצונית? ה"תיאוריה" בדבר קיומו של "גזע יהודי" היתה התשובה של האנטישמיות המודרנית לבעיה הזאת.

לעומת האנטישמיות המודרנית, ההתנגדות הנוצרית הישנה ליהדות הקלאסית לא היתה גזענית, כמו גם ההתנגדות המוסלמית. לשתי הדתות האלה, הנצרות והאיסלם, יש אופי אוניברסלי, ובנוסף שתיהן מכירות בקשר המקורי שלהן ליהדות (נזכור את נזיפותיו החוזרות של סר תומאס מור באשה שמחתה על דבריו שהבתולה מרים היתה יהודיה). חשוב יותר: בחברה הנוצרית וגם המוסלמית המסורתית היה ליהודים תפקיד חברתי מובהק כחלק בלתי נפרד מהמעמדות העליונים! במדינות רבות היחס ליהודים היה כאל אצילים פוטנציאליים. עם המרת הדת הם יכלו מיד להנשא למשפחות האצולה הגבוהה ביותר. באצולה של קסטיליה ואראגון במאה ה-15,ובאריסטוקרטיה של פולין במאה ה-18 אפשר למצוא מספר רב מאוד של מקרים של נישואי תערובת עם יהודים מומרים. זו היתה תופעה נפוצה מאוד. לעומת זאת, לא תמצאו נישואים של בני אצילים עם בני ובנות איכרים ספרדים או צמיתים פולנים, אם כי הברית החדשה מרוממת ומשבחת את העניים.

המיתוס בדבר קיומו של "גזע" יהודי – בעל תכונות "יהודיות" סמויות אך דומיננטיות, בלא קשר להסטוריה, לתפקיד החברתי, או כל דבר אחר – הוא אמצאה חדשה וסימן ההכר הרשמי והחשוב ביותר של האנטישמיות המודרנית. כמה ממנהיגי הכנסיה הבחינו בכך מיד כאשר האנטישמיות המודרנית החלה להסתמן כתנועה עם עוצמה משמעותית. כמה ממנהיגי הכנסיה הקתולית הצרפתית, למשל, התבטאו נגד הדוקטרינה הגזענית שהטיף אדוארד דרומונט[1], האנטישמי הצרפתי המודרני הראשון ומחבר הספר הידוע

[1] Édouard Adolphe Drumont, La France juive, 1886

לשמצה "צרפת היהודית" (1886), שזכה לתפוצה רחבה[1]. גם מול האנטישמים הגרמנים המודרנים המוקדמים הביעו גורמי הכנסיה התנגדות דומה.

שמרנים אירופים לא מעטים גילו נכונות רבה להצטרף למהלכים של האנטישמיות המודרנית ולהשתמש בה לצרכיהם. האנטישמים מצידם היו מוכנים להשתמש בשמרנים כאשר עלתה שעת כושר, אם כי באופן בסיסי לשתי הקבוצות אין הרבה מן המשותף. דרומונט הנ"ל, שהחל את דרכו כעתונאי, הצליף בעטו יותר מכל לא ברוטשילדים אלא בבני האצולה הגבוהה שחיפשו את חברתם. הוא לא חסך את שבטו גם ממשפחת המלוכה או מהבישופים, ותקף גם את האפיפיור[2] - מה שלא הפריע לרבים מהאצילים הגדולים, הבישופים והשמרנים לעשות שימוש בכתבי דרומונט ובתיאוריות האנטישמיות שלו במהלך פרשת דרייפוס, מאחר שזה שירת את הנסיון שלהם למוטט את השלטון הרפובליקני.

סוג כזה של בריתות אופורטוניסטיות חזר והופיע שוב ושוב במדינות אירופיות שונות עד לעלייתם ונפילתם של הנאצים. שנאתם של השמרנים לרדיקליזם, ובעיקר לכל צורות הסוציאליזם, עיוורה רבים מהם בכל הנוגע לטבעם של שותפיהם למיטה הפוליטית.

לשיתוף הפעולה של האנטישמיות המודרנית עם הריאקציה הפוליטית היו רקע מסורתי שנשען על שורה של גורמים, וביניהם:

1. המסורת הנוצרית הקדומה של התנגדות דתית ליהודים, שהתקיימה ברוב המדינות הנוצריות (אם כי לא בכולן). בכל מקרה של תמיכה מצד הכמורה באנטישמיות – או לפחות חוסר התנגדות – קל היה לרתום את המסורת הזאת לעגלת האנטישמיות. התשובה הספציפית של הכמורה הנוצרית בכל מדינה היתה תלויה בעיקר בנסיבות ההסטוריות המקומיות. היה הבדל בין הכנסיה הקתולית הצרפתית, שנטתה לכרות ברית אופורטוניסטית עם האנטישמיות, לבין הכנסיה באיטליה שלא היו לה סיבות פוליטיות לעשות זאת; בפולין ובסלובקיה עמדו הקתולים לצד

---

[1] הכנסיה לא יכלה להודות ש"יהודי נשאר יהודי", וזה גרם רוגז רב לדרומונט שהיה קתולי מוצהר. אחד מתומכיו הגדולים, ז'ול גראן Jules Guérin תיאר את הזעם שעלה בו כאשר כומר ישועי ידוע, האב דו-באק, הוכיח אותו על התקפותיו כנגד יהודי מומר בשם אלפרד דרייפוס. על פי D.W Brogan, The Development of Modern France, Vol. 1, Harper Torchbooks, New York, 1966 p.227

[2] שם.

האנטישמים אך הם לא עשו זאת בבוהמיה [צ׳כוסלובקיה]. לכנסיה היוונית אורתודוכסית היו נטיות אנטישמיות ידועות לשמצה ברומניה, אך בבולגריה היא נקטה קו הפוך. בין הכנסיות הפרוטסטנטיות, בכנסיה הגרמנית שררה מחלוקת עמוקה בנושא זה. בלטוויה ובאסטוניה נטו הכנסיות להיות אנטישמיות, אך בהולנד, שווייץ וסקנדינביה היו אנשי הכנסיה בין הראשונים להוקיע את האנטישמיות.

2. האנטישמיות היתה במידה רבה ביטוי לשנאת זרים, ונקשרה לשאיפה לחברה "טהורה" והומוגנית. במדינות אירופיות רבות בשנים שלפני ואחרי 1900 (ולמעשה עד לאחרונה), היהודי היה למעשה ה"זר" היחיד. הדבר היה נכון במיוחד בגרמניה. הגזענים הגרמנים בראשית המאה העשרים שנאו שחורים ובזו להם בדיוק כשם ששנאו יהודים, אולם לא היו שחורים בגרמניה באותה תקופה. קל הרבה יותר למקד שנאה במי שנוכח מאשר בנעדרים, בעיקר בתנאים שהיו באותם זמנים, כאשר תיירות המונים ונסיעות בקנה מידה רחב לא התקיימו כלל ורוב האירופים מעולם לא יצאו מגבולות מדינתם בעיתות שלום. ה"זר" היחיד שהכירו היה היהודי[1].

3. ההצלחה של הברית שבין הימין השמרני לבין האנטישמיות עמדה תמיד ביחס הפוך לכוחם ויכולותיהם של מתנגדיהם. המתנגדים האפקטיביים והעקביים לאנטישמיות באירופה היו הכוחות הפוליטיים של השמאל - הליברליות והסוציאליזם. מבחן מדוייק לנטיות בנושא זה ביבשת אירופה היווה היחס למהפכה הצרפתית. באופן כללי אפשר לומר שכל מי שתמכו בהשגי המהפכה התנגדו לאנטישמיות; אלה שהשלימו עם המהפכה בצער היו פוטנציאל אפשרי לכריתת ברית עם האנטישמים. שונאי המהפכה שאפו למוטט את השגיה וזוהי הסביבה שבה צומחת ומתפתחת האנטישמיות.

בכל מקרה, לדעתי יש להבחין הבחנה חדה בין שמרנים ושאר ריאקציונרים מצד אחד, לבין גזענים ואנטישמים מצד שני. הגזענות המודרנית (שהאנטישמיות היא חלק ממנה), מתפתחת אמנם בגין תנאים סוציאליים מסויימים, אולם כאשר היא צוברת כוח, היא הופכת לכוח שאפשר לתאר אותו כשטני לכל צורך ועניין. לאחר שגזענות כזאת מגיעה לשלטון, ובמהלך שלטונה, היא אינה ניתנת כלל לניתוח על פי תיאוריות סוציולוגיות

[1] * ואכן בהעדרם של היהודים מאירופה כיום הפכו המהגרים המוסלמים למוקד השנאה, הבוז והפחד שאיפיינו בעבר את היחס ליהודים.

קיימות או התבוננות חברתית גרידא. באופן מיוחד אין לנתח אותה לפי התיאוריות הידועות המניחות שביסוד כל התנהגות פוליטית יש אינטרסים, בין אם הם קשורים למעמד או למדינה, או ל"אינטרסים" פסיכולוגיים של יישות כלשהי הניתנת להגדרה על פי הידע האנושי הקיים. אין כוונתי לומר שכוחות כאלה אינם ניתנים להבנה באופן עקרוני. ההיפך הוא הנכון. יש לקוות שעם הצמיחה של הידע האנושי נוכל להבין גם אותם. אולם כיום אין להם הסבר ואין יכולת לנבא אותם מראש – והדבר נכון לגבי כל הסוגים של גזענות בכל החברות[1]. למעשה, שום דמות פוליטית או קבוצה מכל צבע פוליטי שהוא במדינה כלשהי לא צפתה אפילו במעורפל את זוועות הנאציזם. רק אמנים ומשוררים כמו היינה היו מסוגלים לקלוט אפס קצה ממה שהעתיד עלול לטמון. אין אנו יודעים כיצד עשו זאת, ובכל מקרה חלק גדול מתחושותיהם הנבואיות התבררו כלא נכונות.

[1] לחוסר הרציונליות השטני שמתלווה לגזענות לעיתים קרובות אביא שלוש דוגמאות שאספתי במקרה. חלק גדול מהשמדת יהודי אירופה על ידי הנאצים התבצע בשנת 1942 וראשית 1943, תוך כדי המתקפה הנאצית על רוסיה, שהגיעה לשיאה במפלתם בסטלינגרד. בשמונת החודשים שחלפו בין יוני 1942 לפברואר 1943 השתמשו הנאצים ככל הנראה ביותר קרונות רכבת להובלת יהודים אל תאי הגזים מאשר להביא אספקה שנדרשה לצבאם ברוסיה. לפני שנלקחו אל מותם, רוב היהודים האלה, לפחות בפולין, הועסקו באופן יעיל מאוד בייצור ציוד עבור הצבא הגרמני.

הדוגמה השניה היא עתיקה יותר ומקורה בתיאורי המרד הסיציליאני בשנת 1282 (The Sicilian Vespers): "כל צרפתי שפגשו הוכה למוות. הם זרמו אל הפונדקים שאליהם נהגו הצרפתים להגיע ואל הבתים שבהם גרו, ולא חסו על שום גבר, אשה או ילד... המורדים פרצו אל המנזרים הדומיניקניים והפרנציסקנים, וכל הנזירים הזרים נגררו החוצה ונדרשו לבטא את המילה ciciri, צליל שדוברי צרפתית לעולם לא יכלו לבטא נכונה. כל מי שלא עבר את המבחן הזה נטבח".

הדוגמה השלישית היא מהתקופה הנוכחית: בקיץ של שנת 1980 – אחרי שטרוריסטים יהודים התנקשו בחייהם של ראש עירית שכם בסאם שקעה שאיבד את שתי רגליו ובחיי ראש עירית רמאללה כארים חלאף שאיבד את כף רגלו – קבוצה של נאצים יהודים נאספה בקמפוס אוניברסיטת תל אביב, צלתה מספר חתולים והציעה את בשרם לעוברים ושבים כ"שישליק מרגליהם של ראשי עיר ערבים". כל מי שהיה עד לאורגיה המקאברית הזאת – אני הייתי שם – חייב להודות שיש זוועות שאין שום אפשרות להסביר אותן בעזרת הידע הקיים.

התגובה הציונית

מבחינה הסטורית, הציונות היא בעת ובעונה אחת תגובה לאנטישמיות וחבירה ריאקציונית אליה. כמו שמרנים אירופים אחרים, גם הציונים לא הבינו למה בדיוק הם חוברים.

עד לעלייתה של האנטישמיות המודרנית, הלך הרוח של יהודי אירופה היה אופטימי, אולי אופטימי מדי. מספר גדול מאוד של יהודים, בעיקר במדינות המערב, פשוט נטשו את היהדות הקלאסית, ככל הנראה ללא צער רב, כבר בדור הראשון או השני אחרי שיציאה כזאת הפכה לאופציה ריאלית עבורם. במקביל יצרו יהודים תנועה תרבותית חזקה, תנועת **ההשכלה**, שהחלה בגרמניה ובאוסטריה בערך בשנת 1780, והתפשטה לאחר מכן אל מדינות מזרח אירופה. בתקופה שבין 1850 ל-1870 כבר הסתמנה תנועת ההשכלה ככוח חברתי משמעותי והגיעה להשגים תרבותיים מרשימים ביותר ובהם חידוש הספרות העברית ויצירתה של ספרות נפלאה ביידיש. למרות הבדלים פנימיים רבים, שני רעיונות משותפים מרכזיים איפיינו את תנועת ההשכלה: האמונה שנחוצה ביקורת יסודית מאוד של החברה היהודית, ובעיקר במה שנוגע לתפקיד החברתי של הדת היהודית בצורתה הרבנית הקלאסית; ותקווה כמעט משיחית ש"הכוחות הטובים" ינצחו בכל החברות האירופיות. הכוחות שבהם מדובר הוגדרו כמובן על פי קריטריון אחד ויחיד – נכונותם לתמוך באמנסיפציה של היהודים.

צמיחתה של האנטישמיות כתנועה עממית, והחבירה של כוחות שמרנים רבים לתנועה האנטישמית, הנחיתה מהלומה כבדה על תנועת הנאורות היהודית. המכה היתה קטלנית במיוחד מעצם העובדה שעלייתה של האנטישמיות התרחשה מייד אחרי שהיהודים זכו לאמנסיפציה בכמה ממדינות אירופה, אך עדיין לא קיבלו את חירותם בכמה מדינות אחרות. היהודים באימפריה האוסטרית זכו למלוא זכויות האזרח רק אחרי שנת 1867. בגרמניה, מדינות עצמאיות אחדות העניקו שוויון ליהודים בשלב מוקדם למדי, אך מדינות אחרות לא עשות זאת. בלטה במיוחד פרוסיה שעיכבה את התהליך והתייחסה אליו בחוסר רצון רב. בסופו של דבר אמנסיפציה מלאה של היהודים באימפריה הגרמנית בכללותה הוענקה רק על ידי ביסמארק בשנת 1871. באימפריה העותמנית, היהודים היו נתונים לאפליה רשמית עד שנת 1909. למעשה, האנטישמיות המודרנית החלה את דרכה בתוך עשור אחד בלבד אחרי האמנסיפציה של היהודים במרכז אירופה, והרבה לפני מתן

שיוויון זכויות ליהודים באימפריה הצארית, שבה התגוררה הקהילה הגדולה ביותר של יהודים באותה תקופה.

לציונים קל כיום להתעלם ממחצית העובדות הרלוונטיות, ולהצדיק את המודל המתבדל של היהדות הרבנית הקלאסית בטענה שמאחר שכל ה"גויים" מאז ומתמיד שנאו את היהודים ורדפו אותם, הפתרון היחיד היה להוציא את היהודים פיסית מבין הגויים ולרכז אותם בפלסטין או באוגנדה או במקום אחר כלשהו[1]. אכן כבר בשלביה המוקדמים של הציונות כמה ממבקריה מיהרו לציין שאם יוצאים מהנחה שקיימת אי התאמה גמורה וקבועה בין היהודים ובין הגויים בלא קשר לגורמים הסטוריים כלשהם – וזוהי הנחה המשותפת לציונים ולאנטישמים – כי אז ריכוזם של היהודים במקום אחד פשוט יביא עליהם את שנאתם של הגויים באותו חלק עולם (מה שבאמת עמד להתרחש, אם כי מסיבות שונות לגמרי). ככל שאני יודע, הנימוק ההגיוני הזה לא עשה כל רושם בשעתו, ממש כשם שכל הנימוקים ההגיוניים והעובדתיים כנגד המיתוס אודות "גזע יהודי" כבייכול לא שינו כלל את דעתם של האנטישמים.

למעשה, קשרים קרובים תמיד התקיימו בין הציונים לבין האנטישמים. בדיוק כמו חלק מהשמרנים האירופים, גם הציונים סברו שהם יוכלו להתעלם מהאופי ה"שטני" של האנטישמיות ולרתום את האנטישמים למטרותיהם. יש דוגמאות רבות לבריתות כאלה. תיאודור הרצל יצר קשר עם הברון פון פלהווה הידוע לשמצה, שהיה השר האנטישמי בממשלתו של הצאר ניקולאי השני[2]. זאב ז'בוטינסקי עשה הסכם עם פטליורה, המנהיג האוקראיני הריאקציונרי שכוחותיו טבחו כמאה אלף יהודים בשנים 1918-1920[3]; בני הברית של בן גוריון בימין הקיצוני הצרפתי במהלך מלחמת אלג'יריה כללו

[1] אחד הרעיונות המוזרים הראשונים של זאב ז'בוטינסקי, מייסד תנועת בית"ר שממנה צמחה אחר כך תנועת החירות של מנחם בגין, היה להקים שתי מדינות יהודיות: אחת בפלסטין ואחת באנגולה: משום שבראשונה יש מעט מדי אוצרות טבע, ואפשר יהיה לסבסד אותה בעזרת אוצרות הטבע מאפריקה.

[2] הרצל נסע לרוסיה לפגוש את פון פלהווה באוגוסט 2003, פחות מארבעה חודשים אחרי פוגרום קישינב הזוועתי, שהכל ידעו כי היה באחריותו. הרצל הציע ברית משותפת על בסיס הרצון המשותף להעביר בסופו של דבר את רוב היהודים אל מחוץ לרוסיה, ובטווח הקצר להסיט את תמיכתם מהתנועה הסוציאליסטית למטרות אחרות. השר הצארי החל את הפגישה (ב-8 באוגוסט) בהודעה שהוא מחשיב עצמו "תומך נלהב של הציונות". כאשר הרצל המשיך ותיאר את מטרות הציונות, הפסיק אותו פון פלהווה במילים: "אתה מטיף למשוכנעים". על פי עמוס אילון, "הרצל", עם עובד, 1976, עמודים 9-415.

[3] * בשנת 1921. ר' שלמה אבינרי, הצעתו המביכה של ז'בוטינסקי, "הארץ" 19.7.09

כמה אנטישמים ידועים לשמצה אשר עם זאת הקפידו תמיד להסביר שהם רק נגד היהודים בצרפת, לא בישראל.

אולי הדוגמה המזעזעת יותר בנושא הזה היא שביעות הרצון שבה קיבלו כמה מהמנהיגים הציונים בגרמניה את עלייתו לשלטון של היטלר. הם היו שותפים לאמונתו בעליונות מושג ה"גזע", ולאיבה שרחש להתבוללות של יהודים בין ה"ארים". היו בהם מי שבירכו את היטלר על נצחונו על האוייב המשותף – כוחות הליברליזם.

ד"ר יונתן פרינץ, רב ציוני שבהמשך היגר לארצות הברית, ושם עלה למשרת סגן יו"ר הקונגרס היהודי העולמי ומנהיג מוביל של האירגון הציוני העולמי (וגם ידיד גדול של גולדה מאיר, *ילידת ארה"ב שהיתה לראש ממשלת ישראל*), פרסם בשנת 1934 ספר מיוחד תחת הכותרת Wir Juden (אנו היהודים) על מנת לחגוג את מה שנקרא המהפכה של היטלר וקריסת הליברליזם:

משמעותה של המהפכה הגרמנית עבור האומה הגרמנית תתברר בסופו של דבר לאלה שיצרו אותה ועיצבו את תדמיתה. משמעותה עבורנו חייבת להאמר כאן בבירור: נכסי הליברליזם אבדו. הצורה היחידה של חיים פוליטיים שסייעה להתבוללות יהודית טבעה ונעלמה[1].

נצחונו של הנאציזם סתם את הגולל על ההתבוללות ונישואי התערובת כאופציה עבור היהודים. "*אין אנו אומללים בשל כך*", קבע ד"ר פרינץ. בעובדה שהיהודים נאלצים לזהות עצמם כיהודים הוא רואה "*מילוי שאיפתנו*", ובהמשך:

אנו מעוניינים שאת מקומה של ההתבוללות יתפוס חוק חדש: הצהרת ההשתייכות אל העם היהודי ואל הגזע היהודי. מדינה הנבנית על בסיס טוהר האומה והגזע יכולה להיות מכובדת רק על ידי יהודי המצהיר על שייכותו לבני מינו. לאחר שיצהיר על עצמו כזה, שוב לא יוכל להיות מסוגל לנאמנות פגומה למדינה. המדינה אינה יכולה לרצות יהודים אחרים, אלא כאלה המצהירים על עצמם כשייכים לאומתם. המדינה לא תרצה חנפנים יהודים ומתרפסים יהודים. עליה לדרוש מאיתנו נאמנות ואמונה לאינטרס שלנו. כי רק

[1] Dr. Joachim Prinz, Wir Juden, Berlin,1934 pp150-1

מי שמכבד את שרשיו שלו ואת דמו שלו יכול לכבד את שאיפותיהם הלאומיות של אומות אחרות[1].

הספר מלא וגדוש אמרות חנופה מגושמות כאלה לאידיאולוגיה הנאצית, שמחה לאידו של הליברליזם שקרס ובעיקר לרעיונות המהפכה הצרפתית[2] ותקוות גדולות שבאווירה האוהדת של מיתוס הגזע הארי, יפרחו גם הציונות והמיתוס של הגזע היהודי.

ד"ר פרינץ, כמו רבים מהתומכים והאוהדים המוקדמים של הנאצים, כמובן לא העלה בדעתו לאן תוביל התנועה הזאת (והאנטישמיות המודרנית בכלל). בהשוואה לכך, גם כיום רבים אינם מזהים לאן פניה של הציונות, התנועה שבה ד"ר פרינץ היה דמות כה מכובדת. למעשה הציונות התקדמה בעקביות לראת שילוב של כל השנאות הישנות של היהדות הרבנית הקלאסית כנגד הגויים, עם שימוש מסלף וחסר אבחנות ההסטוריות בכל רדיפות היהודים במהלך ההסטוריה, על מנת להצדיק את הדרך שבה רודפת הציונות את הפלסטינים.

קשה מאוד לקבל עובדה זו, ולרבים היא נשמעת הזויה לחלוטין, אולם בחינה מדוקדקת של המניעים הציוניים האמיתיים מבהירה מעל לכל ספק, שאחד הכוחות האידיאולוגיים העמוקים ביותר המניע את איבתו הנמשכת של הממסד הציוני אל הפלסטינים היא הזיהוי - בתפיסתם של יהודים מזרח אירופים רבים – בין הפלחים הפלסטינים לבין האיכרים המזרח אירופים המורדים שהשתתפו בהתקוממות חמלניצקי ובמרידות דומות אחרות. כך נוצרה ההשוואה הא-הסטורית המופרכת והמקובלת כל כך על מנהיגים ציונים בימין בין הפלסטינים לבין האנטישמיות המודרנית והנאציזם.

התמודדות עם העבר

כל היהודים שבאמת מעוניינים לנתק עצמם מהעריצות של העבר היהודי הטוטליטרי חייבים להתמודד עם השאלה של יחסם לגילויים האנטי-יהודיים העממיים בעבר, בעיקר במה שקשור למרידות של איכרים צמיתים.

---

[1] שם, עמ' 5-154

[2] שם לדוגמה עמ' 136. ביטויים גרועים אף יותר של סימפטיה לנאציזם הושמעו על ידי אנשי לח"י (לוחמי חירות ישראל) שפרשה מתנועת החירות אפילו בשנת 1941. יש לציין שד"ר פרינץ הפך ל"יונה" פוליטית בתחום הציונית ותמך בתנועה היהודית אמריקאית "ברירה" בשנות ה-70, עד שגולדה מאיר שכנעה אותו לחדול מכך..

גם הסניגורים של הדת היהודית ושל הבדלנות היהודית והלאומנות חייבים לנקוט עמדה בשאלה זו. עובדה בלתי מעורערת היא, שאיכרים מורדים ומהפכנים ביצעו מעשי זוועה מעוררי אימה כנגד יהודים (כמו גם כנגד אחרים מבין מדכאיהם). הדבר משמש כנימוק להצדקת הבדלנות היהודית. באותה דרך ממש, הטרור הפלסטיני משמש כדי להצדיק את העוול שנעשה לפלסטינים.

ליהודי המבקש בכנות שחרור מבדלנות יהודית ומגזענות, וחפץ שתוסר ממנו ידה הקשה של הדת היהודית, לא קשה כל כך לענות על השאלה הזאת.

מרידות של איכרים מדוכאים כנגד אדוניהם והמוציאים לפועל של האדונים היו תופעה נפוצה בהסטוריה האנושית. דור אחד אחרי התקוממות חמלניצקי של איכרי אוקראינה, התקוממו איכרי רוסיה בהנהגתו של סטנקה רייזין. הם עשו זאת שוב, מאה שנים אחר כך, במרד פוגאצ׳ב. בגרמניה התרחשה מלחמת האיכרים של 1525, ובצרפת היה הז׳אקריי של 1357-8, ומרידות עממיות רבות אחרות, שלא להזכיר את מרידות העבדים במקומות שונים ברחבי העולם. לכל המרידות האלה – ובמיוחד בחרתי לציין דוגמאות שבהן היהודים **לא** היו מטרה עיקרית – נילוו מעשי טבח איומים, ממש כשם שהמהפכה הצרפתית הגדולה היתה מלווה בטרור זוועתי והמוני.

מה אמורה להיות עמדתם של אזרחים משכילים, בעלי דעות מתקדמות וחוש של הגינות – יהיו אלה רוסים, גרמנים או צרפתים – בהתייחס למרידות האלה? האם הסטוריונים אנגלים הגונים, כאשר הם כותבים על הרציחות של אנגלים בידי איכרים אירים שקמו למרוד בשעבודם על ידי האנגלים, מכנים את האיכרים האלה ״גזענים שונאי אנגלים״? מהו יחסם של הסטוריונים צרפתים פרוגרסיוויים כלפי מרד העבדים הגדול בסנטו דומינגו, שבמהלכו נטבחו מספר רב של נשים וילדים צרפתים? התשובה ברורה מאליה. אולם אם נשאל שאלה דומה בחוגים יהודיים ״פרוגרסיביים״ או אף ״סוציאליסטיים״ התשובה תהיה שונה לחלוטין. אם היהודים היו אלה שגרפו את הרווח ממצב השעבוד והניצול, ויהודים נפגעו ממעשי האיבה הרצחניים, כי אז האיכר יתואר כמפלצת גזענית.

העיקרון שאלה שאינם לומדים מן ההסטוריה נדונים לחזור עליה נכון לגבי אותם יהודים המסרבים להתמודד ביושר עם העבר היהודי. הם בעצם השתעבדו לו, ומשחזרים אותו במדיניות הישראלית והציונית.

למרבה הצער, מדינת ישראל ממלאה כיום מול איכרים משועבדים במדינות רבות – לא רק במזרח התיכון אלא גם מעבר לאיזור – תפקיד שאינו שונה בהרבה מזה של היהודים בפולין שלפני 1795: תפקידו של המוציא

לפועל של המדכא האימפריאליסטי. ישראל מילאה תפקיד מרכזי באספקת נשק לכוחות של שלטון סומוזה בניקרגואה, ולכוחות דומים בגוואטמלה, אל סלוודור וצ׳ילי. אפשר ללמוד הרבה מכך שעובדות ידועות אלה לא הביאו לשום דיון ציבורי רחב בישראל או בין הקהילות היהודיות בתפוצות. אפילו שאלה באשר לתועלת שתביא פעולה כזאת – האם מכירת נשק לדיקטטור העוסק בטבח של לוחמי חופש ואיכרים טובה ליהודים בטווח ארוך ? – נשאלת רק לעיתים נדירות. משמעותי עוד יותר הוא מספרם הרב יחסית בעסקים האלה של יהודים דתיים, והשתיקה המוחלטת לעניין זה מצד רבניהם (המשמיעים קולם ברמה בכל הנוגע להסתה כנגד ערבים). נראה שישראל והציונות מוכנות לשקף אחד מתפקידיה המסורתיים של היהדות הקלאסית –מימון עיסקות גדולות בקנה מידה גלובלי, ובנסיבות יותר מסוכנות.

התשובה היחידה האפשרית לכל זה, קודם כל מפי יהודים, חייבת להיות זו תשובתם של כל שוחרי החופש והאנושיות בכל המדינות, בכל העמים ובכל הפילוסופיות הגדולות. אנו חייבים להתמודד עם העבר היהודי ועם אותם הבטים של ההווה המבוססים בו זמנית על הכחשת העבר ועל ההערצה הנמשכת אליו. נדרש יושר מוחלט בכל הנוגע לעובדות, ואמונה בעקרונות אנושיים אוניברסליים של אתיקה ופוליטיקה.

החכם הסיני מנג-דזה (במאה הרביעית לפני הספירה) שוולטיר היה ממעריציו, כתב פעם:

״וזה הנימוק לטענתי, שבכל בני האדם מצויה נטית הלב לסלוד מסבל הזולת. כל אדם הרואה לפתע תינוק שעומד ליפול לתוך באר, נטיית ליבו היא חלחלה ופחד, צער וחמלה.

״לא משום שהוא רוצה לחבב את עצמו על הורי התינוק; ולא משום שהוא משתוקק לשבחיהם של בני כפרו או ידידיו; ולא משום שהוא מתעב את בכיו של התינוק.

״אם נתבונן בדברים מנקודת מבט זו, הרי מי שאין בו נטיית הלב של צער וחמלה, איננו אדם; ומי שאין בו נטיית הלב של בושה וסלידה, איננו אדם; ומי שאין בו נטיית הלב של ויתור ומתן כבוד, איננו אדם; ומי שאין בו נטיית הלב של אישור ודחייה, איננו אדם. נטיית הלב של צער וחמלה היא ראשית מוסר; נטיית הלב של בושה וסלידה, היא ראשית הצדק; נטיית הלב של ויתור ומתן כבוד היא ראשית מנהג; ונטיית הלב של אישור ודחייה היא ראשית התבונה. ארבע הראשיות נמצאות באדם, כפי שיש לו ארבע גפיים. מי שאומר

שאיננו מסוגל – אף על פי שיש בו ארבע הראשיות – פוגם בעצמו".[1]

ראינו לעיל, ונראה באופן מפורט יותר בפרק הבא, עד כמה מרוחקות מכל זה התפיסות המרכזיות שהדת היהודית, בצורתה הקלאסית והתלמודית, מרעילה באמצעותן מוחות ולבבות.

הדרך למהפכה אמיתית ביהדות – ליהדות אנושית, שתאפשר ליהודים להבין את עברם, ומתוך כך לחנך את עצמם מחדש ולהחלץ מעריצות הדת – היא רק בביקורת חסרת פניות של הדת היהודית. ללא מורא או משוא פנים, עלינו לדבר בגלוי כנגד נטל העבר שלנו, בדיוק כשם שוולטיר העז לדבר כנגד המסורת שממנה צמח:

Ecrasez l'infâme![2]

---

[1] מנג דזה, הוצאת מוסד ביאליק 2009, בתרגום דן דאור, עמ' 93

[2] *למחוץ את הנתעב!

פרק 5

חוקי ההלכה כנגד לא-יהודים

כפי שהודגם בפרק 3, ההלכה שמקורה ביהדות הרבנית הקלאסית – אשר היתה מקור הסמכות היחיד ליהודים החל מהמאה התשיעית ועד סוף המאה השמונה עשרה, ומתקיימת בסמכות מלאה עד היום ביהדות האורתודוכסית – מבוססת בראש ובראשונה על התלמוד הבבלי. עם זאת, בגין הסיבוכיות והפלפול סביב הסוגיות ההלכתיות הנדונות בתלמוד, היה צורך בתקצירים ("כינוסים" יותר נוחים לשימוש של החוק התלמודי, ודורות שונים של תלמידי חכמים אכן הכינו תקצירים מתומצתים כאלה. כמה מהספרים האלה התקבלו כמקורות סמכות חשובים ונמצאים בשימוש שוטף עד היום. מסיבה זו נתייחס ברוב המקרים לתקצירים האלה (ולספרי הפרשנות בעלי המוניטין הרב ביותר שנכתבו בעקבותיהם), ולא ישירות אל התלמוד. נכון עם זאת להניח שהתקצירים האמורים משעתקים באופן נאמן למקור את משמעותו של הטקסט התלמודי ואת התוספות של חכמים מאוחרים יותר, על בסיס התובנות של התלמוד.

הספר המוקדם ביותר המסכם את החוקים התלמודיים ועדיין בעל חשיבות מרובה מאוד הוא **משנה תורה** שנכתב על ידי רבי משה בן מימון - הרמב"ם – בסוף המאה ה-12. הכינוס הסמכותי ביותר ובו משתמשים עד היום כספר עזר ימיומי הוא ה**שולחן ערוך** שחובר על ידי רבי יוסף קארו בסוף המאה ה-16, שהוא תמצית פופולרית של ספרו הגדול והמקיף הרבה יותר, **בית יוסף**, שהיה מיועד לתלמידי חכמים בקיאים בתלמוד. על ה**שולחן ערוך** יש פרשנויות רבות. בנוסף לפרשנים הקלאסיים החל מהמאה ה-17 חוברה גם פרשנות חשובה במאה העשרים, **משנה ברורה**. אחרונה היא **האנציקלופדיה התלמודית** – אוסף מודרני שפורסם בישראל החל משנות החמישים ונערך על ידי הרבנים האורתודוכסים המלומדים ביותר – המקיפה היטב את כל הספרות התלמודית.

רצח וטבח המונים

על פי הדת היהודית, הרצח של יהודי הוא פשע חמור ביותר ואחד משלושת העבירות הגרועות ביותר (שתי העבירות החמורות האחרות הן עבודת אלילים וניאוף). בתי דין רבניים ורשויות החוק החילוניות מחוייבות להעניש כל מי שאשם ברצח יהודי, וזאת גם מעבר למגבלות של מערכת הצדק הסטנדרטית. עם זאת יהודי שגורם בעקיפין למותו של יהודי אחר אשם רק במה שהחוק התלמודי מכנה "חטא כלפי המקום", שעליו העונש אמור להגיע מאלוהים ולא מבני האדם.

כאשר הקרבן הוא לא-יהודי, המצב שונה מאוד. יהודי הרוצח גוי אשם רק בחטא כלפי המקום, שאין עליו עונש של בית דין[1]. לגרום בעקיפין למותו של גוי אינו מהווה חטא בכלל[2].

אחד הפרשנים החשובים ביותר של השולחן ערוך מסביר שכאשר מדובר בגוי, "אין להרים יד כדי לפגוע בו, אך אפשר לגרום לו נזק בעקיפין, למשל על ידי סילוק הסולם לאחר שהוא נפל לבור... אין איסור בכך, מאחר שלא נעשה ישירות[3]. הוא מציין עם זאת, שמעשה שיוביל ישירות למותו של גוי הוא אסור אם הוא עלול לגרום להתפשטות מעשי איבה כלפי יהודים[4].

גוי רוצח הנמצא תחת סמכותו של בית דין יהודי, חובה להוציאו להורג בין אם הקרבן היה יהודי בין אם לאו. אולם אם הקרבן היה גוי והרוצח התגייר כדין, אין להעניש אותו[5].

לכל זה יש רלוונטיות ישירה על המציאות במדינת ישראל. למרות שהחוק הפלילי בישראל אינו עושה כל אבחנה בין יהודי לבין לא יהודי, אבחנה כזאת בוודאי ובוודאי עושים רבנים אורתודוכסים, המדריכים את צאן

---

1 הרמב"ם, משנה תורה, "חוקים אודות רצח" פרק 2, 11. אנציקלופדיה תלמודית, הערך "גוי".

2 ר' יואל סירקיס, בית חדש, פרשנות על בית יוסף; יורה דעה, עמוד 158. שני הכללים שהוזכרו לעיל מתייחסים גם אם הקרבן הגוי הוא "גר תושב", כלומר "תושב זר" אשר קיבל על עצמו לפני שלושה עדים יהודים לשמור את "שבע מצוות בני נוח" (שבעה חוקים תנ"כיים שהתלמוד קובע שחלים על גויים). [*הכוונה לשפיכות דמים, עבודה זרה, גילוי עריות, אבר מן החי, ברכת השם, איסור גזל, מצוות דינים.

3 ר' דוד הלוי (פולין, המאה ה-17), תורי זהב (פרשנות לשולחן ערוך); יורה דעה, עמ' 158

4 אנציקלופדיה תלמודית, הערך "גר"

5 אנציקלופדיה תלמודית, "גר"

מרעיתם על פי ההלכה. חשיבות מיוחדת יש לייעוץ שהם מעניקים לחיילים דתיים[1].

מאחר שאפילו האיסור המינימלי על רצח גוי מתייחס רק אל "גויים שאיתם אין אנו במצב של מלחמה", פרשנים רבנים שונים הסיקו בעבר את המסקנה ההגיונית שבעת מלחמה מותר, או אפילו צריך, להרוג את כל הגויים השייכים לאוכלוסיה עויינת[2]. מאז 1973, הדוקטרינה הזאת מופצת בגלוי כחלק מההדרכה לחיילים דתיים בישראל. ההוראה הראשונה מסוג זה היתה כלולה בספרון שפורסם על ידי פיקוד מרכז בצה"ל, החולש על הגדה המערבית. בספרון כותב הרב הצבאי הראשי של הפיקוד:

> כאשר כוחותינו נפגשים באזרחים במהלך מלחמה או תוך כדי פשיטה או חיפושים, כל זמן שאין בטחון שאותם אזרחים אינם מסוגלים לפגוע בכוחותינו, כי אז על פי ההלכה מותר ואף צריך להורגם... בשום נסיבות אין לבטוח בערבי, גם כאשר הרושם שהוא עושה הוא שהוא אדם תרבותי... במלחמה, כאשר כוחותינו תוקפים את האוייב, מותר להם והם אף מצווים מעם ההלכה להרוג גם אזרחים טובים, כלומר אזרחים שלכאורה הם טובים[3].

דוקטרינה זהה מוסברת בהרחבה בחליפת המכתבים בין חייל ישראלי צעיר והרבי שלו, שפורסמה בשנתון של אחת המכללות הדתיות היוקרתיות

---

[1] * בשנת 2010 (התש"ע) יצא בהוצאת המכון התורני שעל יד ישיבת "עוד יוסף חי" בהתנחלות יצהר הסמוכה לשכם ספרם של הרבנים יצחק שפירא ויוסף אליצור "תורת המלך; חלק ראשון: דיני נפשות בין ישראל לעמים". הספר עורר סערה והיו אף מי שביקשו להעמיד לדין את המחברים על טענתם שיש היתר הילכתי להרוג גויים המשתייכים ל"אוכלוסיה עויינת" גם כשמדובר באוכלוסיה אזרחית. המובאות בפרק זה מוכיחות ששני הרבנים תיארו נאמנה את עמדת ההלכה היהודית ומאששים את תיאוריו של פרופסור שחק אודות הרלוונטיות של העמדה הזאת לפעולות צבא ההגנה לישראל גם באלף השלישי.

[2] למשל: רבי שבתאי כהן (אמצע המאה ה-17) "שפתי כהן" על שולחן ערוך; ו"יורה דעה", עמ' 158: "אך בזמנים של מלחמה היה המנהג להרגם במו ידיך, שנאמר: הטוב שבגויים – הרגנו" – שפתי כהן וטורי זהב (ר' הערה 3) הם שתים מהפרשנויות הקלאסיות החשובות על השולחן ערוך.

[3] סגן אלוף רבי א. אבידן (זמל) במאמר "טוהר הנשק לאור ההלכה" בבתוך "בעקבות מלחמת יום הכיפורים – פרקים בהגות, הלכה ומחקר) פיקוד מרכז, 1973"; מצוטט ב"העולם הזה" מ-5 בינואר 1974; כמו כן מצוטט על ידי דוד שחם "פרק על הגות", חותם, 28 במרס 1974; ועל ידי אמנון רובינשטיין: "מי מזייף את ההלכה? מעריב, 13 באוקטובר 1975. על פי רובינשטיין, הפצת הספרון נגנזה בעקבות הביקורת על פי הוראת הרמטכ"ל, ככל הנראה מפני שהוא מעודד חיילים להפר את הוראות הפיקוד. אולם הוא מתלונן שרבי אבידן לא הועמד לדין צבאי ושום רב – צבאי או אזרחי – לא ערער על קביעותיו.

ביותר במדינה, מדרשית נועם. רבים מהמנהיגים והפעילים של המפלגה הדתית לאומית וגוש אמונים חונכו במדרשיה זו[1].

מכתב מהחייל משה אל הרבי שימעון וייזר

ב"ה

לכ' רבי היקר,

ראשית, אני דורש בשלומו ושלום ביתו. אני מקווה שהמצב שפיר. אצלי ברוך ה' אני מרגיש טוב בגופי. זה זמן רב לא כתבתי. אתך הסליחה. לפעמים אני נזכר בפסוק "מתי אבא ואראה פני אלקים?" אני מקווה, בלי נדר, שאגיע באחת החופשות הקרובות, אני מוכרח.

באחד הויכוחים שהתנהלו אצלנו בקבוצה, היה דיון על "טוהר הנשק". ואז התווכחנו האם מותר להרוג אנשים חסרי נשק כגון – ילדים, נשים? או האם מותר לנקום בערבים במידה כנגד מידה כמו שהם רוצחים מבלי להבדיל. ואז כל אחד ענה לפי השגתו. לי לא הייתה קביעה ברורה, בעצם אולי לערבים יש דין של עמלק- כלומר שמותר לרצוח ולאבד את זכרם! או כפי שעושים בדתם מלחמה, שהורגים רק את החיילים. בעיה שניה, האם מותר לקחת סיכון על עצמי בזה שאני נותן לאישה לחיות? כיון שקרו מקרים שנשים זרקו רימונים. או האם מותר לתת לערבי שמרים ידיים מים? כיון שיש חשש שמא הוא בעצם מטעה אותי ועומד להרוג אותי והדברים קרו.

אני מסיים בד"ש חם לרב ולכל ביתו.

שלום רב,

משה

---

[1] ר' שמעון וייזר, "טוהר הנשק – חליפת מכתבים" מתוך "ספר השנה ניב מדרשיה" בהוצאת מדרשית נועם, 1974, עמו 29-31. ספר השנה יצא בעברית, אנגלית וצרפתית, אך הקטע המצוטט להלן מופיע רק בגירסה העברית. * כיום ניתן לקרוא את המסמך המלא גם באתר מכללת הרצוג http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/niv/tohar-2.htm הלוגיקה והאסמכתאות זהים לכתביהם של הרבנים מחברי "תורת המלך" שיצא כארבעים שנה מאוחר יותר, ומוכיחים שרבני ישיבת יצהר לא חידשו דבר ולא סטו מן המסורת הרבנית העתיקה.

תשובת הרבי שמעון וייזר למשה:

בס״ד

אור לעש״ק פ׳ שקלים תשל״ג, שעלבים

משה היקר ,שלום רב !

אני מתחיל מכתבי זה הערב, אע״פ שיודעני שלא אספיק לסיימו הערב, הן בגלל הטרדות והן משום שרוצה אני להאריך במכתב, לענות על שאלותיך בהרחבה, ועלי להעתיק כמה מדברי חכמינו ז״ל ולפרשם. בין אומות העולם מקובל שלמלחמה יש כללי משחק, כעין חוקים של כדורגל או כדורסל; אולם חכמינו ז״ל אמרו[1] [...] המלחמה אינה לנו משחק ח״ו אלא כורח חיים, ורק ע״פ קנה מידה זה עלינו לקבוע כיצד לנהלה. [...] תוכן הדברים הוא, שאע״פ שלנח נאמר ״שופך דם האדם״, התבטאה כאן התורה ״רעהו״, דהיינו אדם מישראל בלבד, אולם לא באה התורה להתיר שפיכות דם הנכרי, שהרי התורה באה להוסיף מצוות לישראל ולא להפחית מהן, אלא לומר לך שאין עונשו של רוצח נכרי מסור בידי אדם, אלא מן השמים ידונוהו [...] מכל זה נראה, לכאורה, שרוצח הנכרי הרי הוא כרוצח ממש, ופרט לזה שאין סמכות לבית דין לעונשו, חומרת המעשה היא ככל רציחה. לעומת זאת מצינו במכילתא עצמה, במקום אחר, הסתייגות מסוימת בעניין זה. וכך שנינו שם [...] מכאן היה ר׳ שמעון אומר: טוב שבמצרים הרוג, טוב שבנחשים רצוץ את מוחו״.

אולי היה אפשר לומר שהביטוי ״הרוג״ שבדברי ר׳ שמעון הוא סמלי ואין להבינו כפשוטו, אלא במובן של דיכוי וכיוצא בזה - ועל ידי כך למנוע את הסתירה הנראית, לכאורה, בדברי המכילתא. היה אפשר לטעון, גם כן ,שדברי ר׳ שמעון, אפילו נבינם כפשוטם הם דעתו בלבד, ואולי חכמים אחרים - וביניהם איסי גן עקיבא שהוזכר במכילתא משפטים הנ״ל - חולקים עליו.

אך בתוספות ,במסכת עבודה זרה, דף כ״ו עמוד ב׳, מצינו מהו ההסבר. בעמוד א׳ שם שנינו בברייתא שהנכרים אין מעלים אותם מתוך בור שנפלו לתוכו, ואין מורידים אותם לבור להורגם; דהיינו, אין מצילים אותם ממוות, ואף אין הורגים אותם בידיים. על כך כתבו בתוספות שם. ואם תאמר, הא אמרינן במסכת סופרים - כשר שבגויים הרוג? מפרש

---

[1] כדי לא לייגע את הקורא הושמטו המובאות המלאות, הנמצאות בטקסט המקורי.

דהיינו בשעת מלחמה [...]לדעת בעלי התוספות, אפוא, יש לחלק בין שעת מלחמה לבין שעת שלום, שאע״פ שבשעת שלום אסור להרוג נכרים ולדעתם זהו איסור שפיכות דמים ממש [...], מכל מקום בשעת מלחמה מצווה להורגם [...]

ובזה נבדל יהודי מגוי, שאע״פ שהכלל ״הבא להורגך השכם להורגו״ נאמר גם על יהודי, כמו שאמרו במסכת סנהדרין, דף ע״ב עמוד א׳, מכל מקום אין הדברים אמורים אלא אם קיים חשש שהוא בא להורגך. אבל הגוי בשעת מלחמה מסתמא כן הוא, ותמיד יש לדונו כבא להורגך, אלא אם ברור שאין לו כל כוונה רעה. כלל זה הוא הקובע את ״טוהר הנשק״ על פי ההלכה - ולא המובן הנכרי המקובל עתה בצה״ל, מובן שלצערנו הפיל קורבנות לא מעטים. אני מצרף קטע עיתון ובו נאום של הרב קלמן כהנא שליט״א בכנסת בשבוע שעבר, והוא מדגים בצורה חיה - ומדאיבה עד כמה היה ״טוהר הנשק״ קטלני.

אסיים בזאת, ואקווה שלא תקוץ באריכות המכתב. הנושא עלה לאחרונה גם בלי מכתבך, ומכתבך עוררני להעלות את הדברים על הכתב .

היה שלו׳, אתה וכל ישראל.

להתראות בקרוב, כדבריך .

שלך, שמעון

תשובת משה לר׳ שמעון וייזר

לכ׳ רבי היקר,

ראשית אני תקווה שאתה ובני ביתך בריאים ושלמים, קבלתי את מכתבך הארוך, והתפעלתי מההשגחה שאתה משגיח עלי כפרט. כי אני מניח שלהרבה אתה כותב, ורוב הזמן אתה נתון בעיסוקים של לימודיך בתכנית שלך. אי לכך תודתי לך עמוקה כפליים.

בנוגע למכתב עצמו הבנתי כך :

בשעת מלחמה מותר לי, ואפילו יותר מזה - אני חייב, להרוג כל ערבי וערביה שנקרים לדרכי, אם קיים חשש שהם עוזרים למלחמה בנו במישרים או בעקיפין.

ומצדי אני: חייב אני להרוג אותם אפילו שזה קשור בהסתבכות עם החוק הצבאי. אני חושב שהנקודה הזו בקשר לטוהר הנשק צריכה להיות מועברת למוסדות החינוכיים, לפחות הדתיים, שתהיה להם

השקפה בנושא, ולא יהיו טועים בשדה ה"הגיון" הרחב דווקא בנושא הזה, ולהסביר את הדין, הלכה למעשה. כי לצערי ראיתי "הגיונות" שונים גם אצל החבריה הדתיים. אני תקווה שתפעל בנושא, ושבנינו ידעו את הקו של אבותינו בעניין באופן ברור וחד-משמעי.
כאן אסיים, בתקווה שבסיום הקורס, בעוד כחודש, אוכל להגיע לישיבה.

שלום רב
משה

כמובן, הוראת ההלכה בעניין רצח מתנגשת, בעיקרון, לא רק עם החוק הפלילי בישראל אלא אף – כפי שנזכר במכתבים שצוטטו לעיל – עם ההנחיות הרשמיות הקבועות של הצבא. עם זאת, אין מקום רב לפקפק בכך שבפועל הוראות ההלכה משפיעות על רשויות הצדק, ובעיקר בדרגים הצבאיים[1]. העובדה היא שבכל המקרים שבהם יהודים רצחו ערבים שלא היו מעורבים בלחימה – בין אם זה בהקשר צבאי או של אנשי בטחון, והדבר כולל מעשי רצח המוניים כמו זה שאירע בכפר קאסם בשנת 1956- הרוצחים, אם לא יצאו ללא כל עונש בכלל, קיבלו עונשים קלים ביותר או זכו לחנינות מופלגות, שהפחיתו את עונשם לאין ואפס[2].

---

[1] * בשנים שחלפו מאז התכתובת בין הרב משה וייזר לבין החייל משה ואף מאז פרסם שחק את ספרו עלה באופן חד מספרם של הקצינים הדתיים המשרתים בצבא. על פי מחקר שפורסם ב"הארץ" בספטמבר 2010 עלה פי 12 מספר קציני החי"ר הדתיים תוך שני עשורים http://www.haaretz.co.il/hasite/spages/1189390.html

[2] אנשים שהורשעו בפשעים כאלה אף הורשו להתקדם לתפקידים ציבוריים בכירים. מקרה לדוגמה הוא שמואל להיס, שהיה אחראי לטבח כ-50 עד 75 איכרים ערבים שנעצרו ונאסרו בתוך מסגד בכפר חולה, לאחר שהכפר נכבש על ידי הצבא הישראלי במלחמת 1948-49. לאחר שנערך לו משפט כבייכול, הוענקה לו חנינה מלאה, אחרי התערבותו הישירה של דוד בן גוריון. האיש הפך לעורך דין נכבד ובסוף שנות ה-70 מונה למנכ"ל הסוכנות היהודית (תפקיד שמהווה למעשה ניהול התנועה הציונית). בראשית שנת 1978 עובדות הקשורות בעברו נדונו בהרחבה בעתונות הישראלית, אך שום רב או אישיות דתית לא העלו ספקות בגין אותה חנינה או התאמתו לתפקידו החדש, והמינוי לא בוטל. [בפרשת טבח כפר קאסם כל הנאשמים שהורשעו זכו לחנינה תוך פחות משנה אחרי המשפט, האלוף ישככר שדמי ננזף על "חריגה מסמכות" בגין אחריותו לטבח והעונש שהוטל עליו היה קנס בסך עשר פרוטות (אגורה אחת)].

הצלת חיים

נושא הצלת חיים – הערך העליון של חיי אנוש והמחוייבות של כל בן אנוש לעשות כמיטב יכולתו כדי להציל את חיי זולתו – הוא בעל חשיבות רבה ומובנת מאוד כשלעצמו. זהו ערך בעל עניין מיוחד בהקשר היהודי, לאור העובדה שמאז מלחמת העולם השניה דעת הקהל היהודית – לעיתים בצדק, לעיתים שלא בצדק – האשימה את "כל העולם" או לפחות את אירופה כולה בעמידה מן הצד באפס מעשה כאשר יהודים נטבחו. נבחן, על כן, מה יש להלכה לומר על נושא זה.

על פי ההלכה, חובתו של יהודי להציל חיי יהודי אחר היא מעל הכל[1]. היא עומדת מעל כל החובות והדרישות הדתיות האחרות, למעט האיסורים על שלושת הפשעים החמורים של ניאוף (כולל גילוי עריות), רצח ועבודת אלילים.

באשר לגויים, העקרון התלמודי הבסיסי הוא שאת חייהם **אין הכרח להציל**, למרות שאסור גם לרצוח אותם. התלמוד עצמו[2] מבטא זאת בביטוי: גויים אין מוציאים [מן הבאר] ואין מפילים אותם [לתוך באר]. הרמב"ם[3] מבאר:

> באשר לגויים שאיתם אין אנו במלחמה... אין לגרום למותם אך חל איסור להצילם אם הם על סף מוות; אם, למשל, אחד מהם נראה נופל אל תוך הים, אין להצילו, שכתוב: לֹא תַעֲמֹד עַל-דַּם רֵעֶךָ [4]– אך [הגוי] אינו רעך.

במיוחד הדברים אמורים ברופא אשר אל לו לטפל בחולה גוי. הרמב"ם – בעצמו רופא מהולל – מדבר על כך בפירוש רב; בקטע אחר[5] הוא חוזר על האבחנה בין "רעך" לבין הגוי, ומסיק: "מכאן אתה למד שאסור לרפאות עובדי עבודה זרה, אפילו בשכר".

עם זאת, סירוב של יהודי – בעיקר של רופא יהודי – להציל את חייו של גוי עלול, אם יוודע ברבים, לעורר את זעמם של גויים בעלי כוח ומעמד, מה שיעמיד **יהודים** בסכנה. כאשר סכנה כזאת קיימת, החובה למנוע אותה גוברת על האיסור לסייע לגוי. וממשיך הרמב"ם: "ואם היה מתיירא מהן, או שהיה

---

[1] שולחן ערוך, חושן משפט, עמוד 426.

[2] מסכת עבודה זרה, עמ' 26ב

[3] הרמב"ם, שם, "הלכות רוצח" 4, 11

[4] ויקרא י"ט, 16.

[5] הרמב"ם, שם, עבודה זרה, 10 2-1

חושש משום איבה--מרפא בשכר, אבל בחינם אסור״. במציאות ההסטורית הרמב״ם עצמו היה רופאו האישי של סלאח אד-דין. התעקשותו על דרישת תשלום – ככל הנראה כדי להבטיח שפעולתו לא תיתפס כנדיבות אנושית אלא כחובה שאין להמנע ממנה – איננה אבסולוטית למרות הכל. מפני שבקטע אחר הוא מתיר לגוי שיש לחשוש מאיבתו שיטופל, ״מרפאין אפילו חינם, אם אין למנוע את הדבר״.

מערכת ההנחיות הזאת כולה – האיסור על הצלת חיי גוי או ריפויו, והתרת האיסור הזה במקרים שיש חשש לאיבה – חוזרת על עצמה (מילה במילה כמעט) מטעם מורי הלכה גדולים אחרים, בהם **הארבעה טורים** מהמאה ה-14, **בית יוסף ושולחן ערוך**[1] של ר׳ יוסף קארו. **בית יוסף** עוד מוסיף, אחרי שהוא מצטט את הרמב״ם: ״ומותר לנסות תרופה על עובד אלילים, אם הדבר מסייע למטרה״. ועל כך חוזר גם הרב המפורסם ר׳ משה איסרליס.

הקונסנזוס של הסמכויות ההלכתיות הוא שהמונח ״גויים״ או ״נוכרים״ בהנחיות לעיל מתייחס לכל הלא-יהודים. קול בודד של אי הסכמה הוא קולו של הרב מוזס ריבקס, מחבר פרשנות פחותה בחשיבותה ל**שולחן ערוך** שכתב[2]:

> חכמינו אמרו זאת רק אודות עובדי אלילים, שבשעתם עבדו כוכבים ומזלות ולא האמינו ביציאת ישראל ממצרים או בבריאת העולם יש מאין. אך הגויים שבצילם חוסים אנו, בני ישראל, שאנו גולים ובתוכם אנו פזורים, הם מאמינים בבריאת העולם יש מאין וביציאת מצרים ובעוד כמה וכמה עקרונות של דתנו והם מתפללים אל יוצר שמים וארץ ... לא זו בלבד שאין איסור כנגד סיוע להם אלא שאנו אף מחוייבים להתפלל לשלומם.

הקטע הזה, שנכתב במחצית השניה של המאה ה-17, הוא ציטוט שחביב על מלומדים שיוצאים לסנגר על עקרונות היהדות[3]. למעשה, אין בו

---

[1] בשני המקרים ב״יורה דעה״, קנ״ח דין עובדי עבודה זרה להצילם מהמוות. השולחן ערוך חוזר על דוקטרינה זהה ב״חושן משפט״, סימן תכ״ה

[2] משה ריבקס, ״באר הגולה״ אודות שולחן ערוך, חושן משפט, סימן תכ״ה

[3] כך פרופסור יעקב כץ, בספרו **בין יהודים לגויים**, הוצאת מוסד ביאליק, 1961. (מהדורה נוספת ב-1999), ובגירסה העוד יותר אפולוגטית באנגלית תחת הכותרת Exclusiveness and Tolerance מצטט רק את הפסוק הזה מילה במילה ומסיק מכך את המסקנה המדהימה ש״בכל הנוגע להצלת חיים, אין כל מקום לאפליה בין יהודי ונוצרי״. הוא אינו טורח לצטט אף אחת מהפרשנויות המוסמכות שהבאתי לעיל או בפרק הבא.

כלל מה שאותם סניגורים מתיימרים למצוא, מפני שהקטע בסך הכל מבקש להסיר את האיסור שחל על הצלת חיי הגוי, ואינו קובע שזוהי מצווה, כמו שמצווה להציל חיי יהודי. גם הליברליות היחסית הזאת חלה אך ורק על נוצרים ומוסלמים אך לא על רוב בני האדם. מה שהקטע מוכיח הוא שהיתה אפשרות לערוך ליברליזציה פרוגרסיוית על הצווים הקשוחים של ההלכה. אך למעשה הרוב הגדול של הספרות ההלכתית שבאה אחרי ריבקס, לא זו בלבד שלא החיל את מתירנותו על קבוצות אנושיות אחרות אלא אף דחה אותה מכל וכל.

פיקוח נפש דוחה שבת

חילול שבת – במילים אחרות, ביצוע עבודה אסורה בשבת – הופך לחובה כאשר יש צורך להציל את חייו של יהודי.

הקושיא הנוגעת להצלת חיי גוי בשבת אינה עולה בתלמוד כנושא מרכזי, מאחר שהדבר אסור ממילא גם בימי חול. אולם היא בכל זאת מוצגת כגורם מסובך בשני הקשרים.

ההקשר הראשון: קיימת בעיה במקרה שקבוצה של אנשים נמצאת בסכנה, וייתכן (אך לא בטוח) שיש לפחות יהודי אחד ביניהם. האם יש לחלל את השבת על מנת להצילם? דיון נרחב מתקיים בנוגע למקרים כאלה. בעקבות סמכויות רבניות חשובות, בהם הרמב״ם והתלמוד עצמו, פוסק **השולחן ערוך**[1] בעניינים אלה על פי משקלן של ההסתברויות. למשל, נניח שתשעה גויים ויהודי אחד גרים באותו הבניין. ביום שבת אחד מתמוטט הבניין; אחד מן העשרה – ואין ידוע מי מהם – אינו בבית, אך כל שאר התשעה לכודים בין ההריסות. האם יש לפנות את ההריסות, - וכך מתקיים חילול שבת - בהתחשב בכך שייתכן שהיהודי איננו בין הקבורים שם (יש סיכוי שהוא האיש שנעדר מן הבית)? **השולחן ערוך** אומר שכן, בהנחה שיש סיכוי גבוה (תשע לאחד) שהיהודי עדיין מתחת להריסות. אולם עתה נניח שתשעה נסעו ורק אחד – שוב, אין יודעים אם הוא יהודי או לא – לכוד שם. אזי **אין** חובה לפנות את ההריסות, בהנחה שהפעם הסיכוי הגבוה (תשע לאחד) הוא לכך שהיהודי **אינו** האדם הלכוד. באותה צורה, ״אם ספינה ובה נוסעים יהודים נקלעת למצוקה בים, כי אז חובה מוטלת על כולם לחלל את השבת על מנת להצילה״. אולם, רי עקיבא אייגר הגדול (נפטר ב-1837) פירש

[1] הרמב״ם, שם, הלכות שבת, ב, 20-21 שולחן ערוך, אורח חיים, שכ״ט.

שזה נוגע רק "כאשר ידוע שיש יהודים על הסיפון. אבל... אם דבר אינו ידוע אודות זהותם של אלה שעל הספינה, כי אז [את השבת] אין לחלל, כי פועלים על פי [משקל ההסתברויות והעובדה] שרוב האנשים בעולם הינם גויים[1]. כך, מאחר שהסיכויים נמוכים מאוד שיש יהודים בין נוסעי הספינה, יש להניח להם לטבוע.

ההקשר השני: הצורך להתיר את הצלתו של הגוי או את הטיפול בו כדי למנוע מצב שבו מסתכנים באיבתם של הגויים, משליך גם על המקרה של חילול השבת. יהודי שקוראים לו לסייע לגוי בימי החול ייתכן שיצטרך לציית, כי אם יודה בכך שאסור לו, באופן עקרוני, להציל את חייו של לא-יהודי, הוא יעורר איבה. אולם בשבת היהודי יכול להשתמש בחובה לשמור את היום הקדוש כתירוץ סביר לסירובו. מקרה מבחן חשוב נדון באריכות בתלמוד[2], ובו השאלה היא מה תעשה מיילדת יהודיה המוזמנת לסייע ליולדת גויה. השורה התחתונה היא שלמיילדת מותר לסייע בימי החול, "מחשש איבתם", אולם בשבת אל לה לעשות זאת, כי היא יכולה לפטור עצמה באמירה: "מותר לנו לחלל את השבת רק למען אנשינו, השומרים את קדושת השבת, אולם למענכם, שאינכם שומרים את השבת, אין אנו מורשים לחלל אותה". האם הסבר זה הוא אמיתי או סתם תירוץ? הרמב"ם סבור בבירור שמדובר בתירוץ, שאפשר להשתמש בו אפילו אם המשימה שהמיילדת מתבקשת לבצע אינה ממש קשורה בחילול שבת. יש להניח שתירוץ יצליח גם במקרה כזה, מפני שלגויים אין מושג בכל הנוגע לשאלה אילו עבודות אסור ליהודים לבצע בשבת. בכל מקרה, פסיקת הרמב"ם: "אשה גויה אין לסייע לה בלידה בשבת, וגם לא תמורת תשלום; ואין לחשוש מאיבתם, גם כאשר אין חילול שבת". השולחן ערוך פוסק בצורה זהה[3].

כמובן אי אפשר לסמוך על כך שתירוץ מסוג זה תמיד יפעל כדי למנוע את איבת הגויים. על כן נחלצו כמה בעלי סמכא רבניים חשובים לשחרר מעט את הכללים ולאפשר לרופאים יהודים לטפל בגויים בשבת, למרות שהדבר היה כרוך בביצוע סוגי מלאכות האסורות ביום הזה. ההקלה החלקית הזאת

---

[1] ר' עקיבא אייגר, פרשנות לשולחן ערוך, שם. הוא מוסיף כי אם נמצא תינוק נטוש בעיר שרוב יושביה גויים, כי אז יש להתייעץ עם רב בשאלה אם להציל את התינוק אם לאו.

[2] מסכת עבודה זרה, ע' 26

[3] הרמב"ם, שם, "שבת" 2, 12 שולחן ערוך, "אורח חיים" של"י (330). הטקסט השני מדבר על "עובדי אלילים ולא על "גויים" אך כמה מן הפרשנים, כמו טורי זהב, מדגיש שהכלל חל "אפילו על הישמעאלים" כלומר המוסלמים, שאינם עובדי אלילים. נוצרים אינם מוזכרים באופן מפורש בהקשר הזה. אך הכלל חייב לחול עליהם מתוך עצם העובדה שהאיסלם – כפי שנראה להלן - נחשב עדיף על הנצרות. ר' גם ה"תשובה" של חתם סופר המצוטטת להלן.

מתייחסת במיוחד לחולים גויים עשירים וחזקים, שלא ניתן לסרב להם כל כך בקלות ואשר איבתם עלולה להיות מסוכנת.

כך החליט ר׳ יואל סירקיס [הב״ח], מחבר **בית חדש** ואחד הרבנים הגדולים בתקופת (פולין של המאה ה-17), ש״ראשי ערים, אצילים זוטרים ואריסטוקרטים״ יש לטפל בהם בשבת, מחשש איבתם שכרוכה בה ״סכנה מסויימת״. אולם במקרים אחרים, ובעיקר כאשר ניתן לדחות את הגוי בתירוץ מתחמק, יהיה זה ״חטא בל יעבור״ לרופא יהודי אם יטפל בו בשבת. שנים אחרי כן באותה מאה, ניתנה פסיקה זהה בעיר הצרפתית מץ ששני חלקיה היו מחוברים בגשר צף על רפסודות. ליהודים אסור בדרך כלל לעבור על גשר כזה בשבת. אך הרבי של מץ החליט שלרופא יהודי מותר בכל זאת לעשות כן ״אם נקרא למושל גדול״: מאחר שידוע שהרופא עובר את הגשר למען חוליו היהודים, איבת המושל עלולה להתעורר אם הדוקטור יסרב לעשות זאת למענו. תחת שלטונו הריכוזי של לואי ה-14, ברור היה שחובה לשמור על הרצון הטוב של הפקיד הגבוה הממונה מטעמו. ברגשותיהם של גויים נכבדים פחות לא היה צורך להתחשב[1].

חכמת שלמה, פרשנות מן המאה ה-19 על **השולחן ערוך**, מזכיר פרשנות קשוחה דומה של מושג ה״איבה״ בהקשר לקראים, כת יהודית קטנה וכופרת. לפי דעה זו, אין להציל חייהם של קראים אם הדבר כרוך בחילול שבת, ״כי ׳איבה׳ מתייחסת רק לעובדי אלילים, שהם רבים כנגדנו, ואנו נתונים בידיהם... אך הקראים מעטים ואין אנו נתונים בידיהם [לכן] חשש

---

[1] שתי הדוגמאות האלה, מפולין וצרפת, מדווחות אצל רבי י. ז. כהנא (שהיה אחר כך פרופסור לתלמוד באוניברסיטת בר אילן) בספרו ״רפואה בספרות ההלכה הפוסט-תלמודית״ הוצאת סיני, כרך 27, 1950, עמוד 221. כהנא מדווח גם על מקרה שאירע באיטליה של המאה ה-19. עד שנת 1848 חוק מיוחד במדינות הותיקן אסר על רופאים יהודים לטפל בנוצרים. הרפובליקה הרומאית שנוסדה ב-1848 ביטלה את החוק הזה ביחד עם שאר החוקים המפלים נגד יהודים. אולם ב-1849 כוח משימה מיוחד נשלח על ידי לואי נפוליאון, אז נשיא צרפת (שהפך לקיסר נפוליאון השלישי), הביס את הרפובליקה והחזיר את האפיפיור פיוס התשיעי, שמיד חידש את החוקים האנטי-יהודיים. מפקד חיל המשמר הצרפתי, שרגז על המהלך הקיצוני השמרני הזה, התעלם מחוקי האפיפיור ושכר מספר רופאים יהודים לטפל בחייליו. רבה הראשי של רומא דאז, משה חזן, שבעצמו היה רופא, נשאל אם אחד מתלמידיו, רופא אף הוא, יוכל לקבל משרה בבית החולים הצבאי הצרפתי למרות הסיכון שהוא עלול להאלץ לחלל שבת. הרבי השיב שאם תנאי ההעסקה מגדירים במפורש צורך לעבוד בשבת, יש לסרב. אך אם אין הגדרה מפורשת כזאת יכול התלמיד לקבל את התפקיד ״ולהפעיל את החוכמה הרבה של יהודים יראי שמים״. למשל, הוא יוכל לחזור בשבת על מרשמי תרופות שנתן ביום ששי, בכך שפשוט יחזור על כך בפני הרוקח. מאמרו של ר׳ כהנא, הכולל דוגמאות רבות נוספות, מופיע בביבליוגרפיה של ספר שכתב מי שהיה הרב הראשי ליהודי בריטניה, ר׳ עימנואל יעקובוביץ, Jewish Medical Ethics שיצא בהוצאת בלוך, ניו יורק, ב-1962. אך הספר אינו מתייחס כלל למה שכתוב במאמר.

האיבה לא מתייחס אליהם כללי[1]". למעשה, האיסור **המוחלט** על חילול השבת על מנת להציל את חייו של קראי עודנו בתוקפו גם היום, כפי שנראה להלן.

כל הנושא נדון בהרחבה ובפירוט ב"ריספונסה" (תשובה) של ר' משה סופר – הידוע יותר בשם חתם סופר – הרב המפורסם מפרסבורג (ברטיסלבה) שמת בשנת 1832. העניין במסקנותיו אינו הסטורי גרידא, מאחר שבשנת 1966 אחת מה"תשובות" אומצה באופן פומבי על ידי הרב הראשי לישראל כ"מוסד בסיסי של ההלכה[2]". השאלה המסויימת שנשאל החתם סופר היתה קשורה למצב בתורכיה, שם הוחלט במהלך אחת המלחמות שבכל עיירה או כפר חייבות להיות מיילדות בכוננות, שיהיו מוכנות לצאת ולסייע בתשלום לכל אשה הכורעת ללדת. כמה מאותן מיילדות היו נשים יהודיות. האם חייבות המיילדות היהודיות לסייע לנשים גויות הן בימי השבוע והן ביום השבת?

בתשובתו[3] מסכם החתם סופר קודם כל, לאחר בדיקה מדוקדקת, כי הגויים שבהם מדובר – כלומר, עותומנים נוצרים או מוסלמים – הם ללא ספק עובדי אלילים (בהיותם עובדים אלוהים אחרים ועל כן אין "מוציאים [מן הבאר] ואין דוחפים", אך לא זו בלבד אלא שהם מושווים על ידו גם לעמלקים, כך שהפסיקה התלמודית שעל פיה חל איסור להרבות זרעו של עמלק[4] מתייחסת אליהם. בעיקרון על כן אין לסייע להם אפילו בימות השבוע. אך למעשה יש "היתר" לרפא גויים ולסייע להם בלידה, אם יש להם רופאים ומיילדות משלהם, שאפשר לקרוא להם במקום לרופאים והמיילדות היהודים. כי אם יסרבו רופאים יהודים ומיילדות יהודיות להגיע ללידה של גויים, התוצאה היחידה תהיה הפסד הכנסה להם וזה אינו רצוי. הדבר מתייחס גם לימי השבוע וגם ליום השבת, אבל בתנאי שאין חילול שבת. אולם במקרה הזה אפשר להשתמש בשבת כתירוץ להטעות את הנשים הגויות ולומר שמדובר בחילול השבת.

בקשר עם המקרים שבהם מעורב חילול שבת אמיתי, החתם סופר – כמו ברי סמכא אחרים – מבדיל בין שני סוגים של עבודה שאסורים בשבת. קודם כל יש עבודה שאסורה על פי התורה, בטקסט התנ"כי (כפי שמפרש

---

1 חכמת שלמה על שולחן ערוך, אורח חיים 330 (ש"ל), 2

2 הרב אונטרמן, "הארץ" 4 באפריל 1966. ההסתייגות היחידה שלו – אחרי שהופעל עליו לחץ מתמשך – הוא ש<u>בימינו</u> כל סירוב להעניק סיוע רפואי לגוי יגרום לאיבה רבה ועלול לסכן חיי יהודים

3 חתם סופר, ריספונסה לשולחן ערוך, "יורה דעה" 131

4 תִּמְחֶה אֶת זֵכֶר עֲמָלֵק מִתַּחַת הַשָּׁמָיִם לֹא תִּשְׁכָּח. (דברים כה, יט)

אותו התלמוד); עבודה כזאת אפשר לבצע רק במקרים מאוד יוצאי דופן, ורק במקרים שאי ביצוע העבודה יגרום סכנה **גדולה מאוד** של איבה כלפי היהודים. בנוסף יש סוגי עבודה שאסרו תלמידי חכמים שהרחיבו את האיסור מדאורייתא; על עבירות על האיסורים מהסוג הזה קל יותר למחול.

תשובה אחרת של החתם סופר[1] עוסקת בשאלה האם מותר לרופא יהודי לנסוע בכרכרתו בשבת על מנת לרפא גוי. לאחר שהוא מצביע על העובדה שבתנאים מסויימים נסיעה בכרכרה רתומה לסוס בשבת היא עבירה רק על איסור של "תלמידי חכמים" ולא מדאורייתא, ממשיך החתם סופר להזכיר את קביעתו של הרמב"ם שאין לסייע לאשה גויה בלידה בשבת, גם אם אין שום חילול שבת, ומצהיר שאותו הכלל חל על כל סוגי הטיפול הרפואי, ולא רק על עבודת המיילדות. אולם אז מעלה הוא את החשש שאם אכן כך יפעלו, "יקום איבה שאינה רצויה" מפני ש"הגויים לא יקבלו התירוץ של שמירת שבת" ו"יאמרו שדם עובד האלילים אינו חשוב בעינינו". כמו כן, ואולי אף חשוב מכך, רופאים גויים עלולים להתנקם בחולים יהודים. יש למצוא תירוצים טובים יותר. עצתו לרופא היהודי הנקרא לטפל בחולה הגוי מחוץ לעיר ביום השבת היא לפטור עצמו באמירה שעליו להשאר בביתו על מנת לטפל בחולים האחרים שלו, "כי יכול להשתמש בזה לומר 'אינני יכול לזוז כי סכנה בכך לחולה זה או אחר, שנחוץ לו הרופא קודם, ואל לי לנטוש את משמרתי"... עם תירוץ כזה אין לחשוש מסכנה שכן זהו הסבר הגיוני, שרופאים לא פעם נותנים כאשר הם מגיעים מאוחר משום שחולה אחר היה זקוק להם קודם לכן". ורק "אם אין זה אפשרי לתת שום תירוץ" כי אז מותר לרופא לנסוע בעגלה בשבת על מנת לטפל בגוי.

בכל הדיון, השאלה המרכזית היא מה יהיה התירוץ שבו ישתמשו, ולא מדובר על ריפוי או על טובתו של החולה. ולכל אורך הדרך ההנחה המובלעת היא שמותר לרמות את הגוי ועדיף לרמותו ולא לטפל בו, כל זמן שאפשר למנוע שה"איבה" תתעורר[2].

כמובן, בעידן המודרני רוב הרופאים היהודים אינם דתיים ואפילו אינם יודעים שחוקים כאלה קיימים. מעבר לכך, נראה שרוב הרופאים הדתיים מעדיפים – וזה ייאמר לזכותם – לציית לשבועת היפוקריטוס ולא להנחיות

---

[1] שם על שולחן ערוך, "חושן משפט" קצ"ד

[2] ר.ב. קנובלוביץ, מאמר בThe Jewish Review (עתונה של תנועת המזרחי בבריטניה) 8 ביוני 1956

הרבנים הפנאטיים[1] שלהם. אולם הוראות הרבנים בוודאי משפיעות במידה זו או אחרת על רופאים מסויימים; ויש רבים בוודאי שגם אם אינם מצייתים להוראות האלה, בוחרים שלא למחות עליהן באופן ברור ופומבי.

כל זה איננו משהו שבטל ועבר מן העולם. העמדה ההלכתית המעודכנת ביותר על הנושאים האלה נמצאת בספרון מתומצת וסמכותי שיצא באנגלית תחת הכותרת "חוקי הרפואה היהודית[2]". ספר זה, הנושא את החותם המכובד של **מוסד הרב קוק**, מבוסס על ה"ריספונסה" של ר' אליעזר ולדנברג, אב בית הדין הרבני המחוזי של ירושלים. כמה פיסקאות מן היצירה הזאת ראויות לתשומת לב מיוחדת.

קודם כל "אסור לחלל את השבת... למען קראי[3]". הכרזה זו היא בוטה, גלויה, ולחלוטין ללא הסתייגות כלשהי. יש להניח שאיבה שתתעורר בכת קטנה זו אינה ברת השפעה, ועל כן אפשר להניח להם למות ולא לטפל בהם בשבת.

באשר לגויים: :על פי פסיקת התלמוד וחוקי ההלכה היהודית, אסור לחלל שבת – בין אם מאיסורים מדאורייתא ובין אם מדרבנן – על מנת להציל חיים של גוי חולה אנוש . גם אסור ליילד תינוק של אשה גויה בשבת[4]".

אולם למקרים מיוחדים יש היתר: "על כל פנים כיום מותר לחלל את השבת למען גוי גם בביצוע עבודות האסורות מדרבנן, שכן בכך מונעים שלא יתעוררו רגשות עויינים בין יהודים לגויים[5]".

---

[1] ר' ישראל מאיר קגן – המוכר יותר בכינוי "חפץ חיים"- מתלונן בספרו "משנה ברורה" שנכתב בפולין בשנת 1907 : וידוע שרוב הרופאים, גם האדוקים ביותר, אינם מתחשבים כל ועיקר בהלכה הזאת; שכן הם עובדים בשבת ונוסעים מרחק פרסאות על פרסאות לטפל בעכו"ם, וטוחנים תרופות במו ידיהם. ואין סמכות עבורם לעשות זאת. כי למרות שאנו רואים זאת בהיתר מפני חשש לאיבה, להפר איסורים שהטלו חכמים – ואפילו אין זה ברור, יש איסורים מדאורייתא שבוודאי צריך להיות אסור לכל יהודי לעשות זאת, ואלה העוברים על איסור זה מחללים את השבת בפרהסיה ולו ימחל להם הקב"ה על חילול הזה". (פרשנות לשולחן ערוך אורח חיים 330 או שלו.) המחבר נחשב לסמכות הרבנית הגדולה ביותר בזמנו [*ובישראל קרוי על שמו קיבוץ דתי, מלון מסעדה וקו ייצור ממותג למוצרי מזון כשר]

[2] Abraham Steinberg MD (ed), Jewish Medical Law, על פי "ציץ עזר" (ריספונסה מר' אליעזר יהודה ולדנברג), מתורגם על ידי ד"ר דוד ב. סימון הוצאת גפן ומוסד הרב קוק, ירושלים וקליפורניה

[3] שם, עמוד 39

[4] שם, עמוד 41

[5] שם, עמוד 41. המשפט "בין יהודים לגויים" הינו לשון נקיה. ההיתר מיועד כמובן למנוע איבה של גויים כלפי יהודים, ולא בכיוון ההפוך.

ההיתר אינו גורף, שכן בטיפול הרפואי לעיתים קרובות כרוכות פעולות שבשבת אסורות גם מן התורה, ואלה אינן כלולות בהיתר הנ"ל. יש, מוסבר בספר, "מספר" בעלי סמכא רבניים אשר מרחיבים את ההיתר גם על פעולות כאלה – אולם זוהי רק דרך נוספת לומר **שרוב** בעלי הסמכא הרבניים, ואלה שיש באמת להתחשב בדעתם, חושבים אחרת. אך לא הכל אבוד. הספר "חוקי הרפואה היהודית" מוצא פתרון עוצר נשימה לקושי הזה.

הפתרון מסתמך על נקודה חביבה בהלכה התלמודית. איסור שמטילה התורה על ביצוע פעולה מסויימת בשבת יש להניח שהוא חל אך ורק כאשר הכוונה הראשונית בביצוע הפעולה היא התוצאה הצפויה מפעולה כזאת (לדוגמה: טחינת תבואה – ההנחה היא שהתורה אוסרת על כך רק אם המטרה היא להשיג כתוצאה מהטחינה קמח). לעומת זאת, אם ביצוע אותה פעולה עצמה הוא רק נלווה ומקרה לביצוע מטרה אחרת (מלאכה שאינה צריכה לגופה) כי אז הפעולה משנה את הסטטוס שלה – היא עדיין אסורה, כמובן, אך רק מטעם רבנן ולא מדאורייתא.

> על מנת להמנע מעבירה כלשהי על החוק ההלכתי, יש דרך מקובלת וחוקית לתת טיפול לגוי גם כאשר יש הפרת איסור מן התנ"ך. מוצע שבזמן שהרופא יעניק את הטיפול הנחוץ, כוונתו תהיה לא קודם כל לרפא את החולה, אלא להגן על עצמו ועל היהודים מהאשמות של אפליה על רקע דתי, ולהמנע מפעולות תגמול חמורות שיכולות לסכן אותו בפרט ואת בני העם היהודי בכלל. כאשר זוהי כוונתו, כל פעולה של הרופא הופכת להיות "מלאכה שאינה צריכה לגופא" ... שאסורה בשבת רק מדרבנן[1]".

התחליף הצבוע הזה לשבועת היפוקריטוס הוצע לאחרונה גם בספר מוסמך בעברית שיצא לאחרונה[2].

למרות שהעובדות האלה הוזכרו לפחות פעמיים בעתונות העברית[3], ההסתדרות הרפואית בישראל לא מצאה לנכון להגיב עליהן.

עד כאן דיון מפורט בנושא החשוב של יחס ההלכה לחייו של גוי. נדון בצורה מקוצרת יותר בחוקי ההלכה האחרים המפלים כנגד הגויים. מאחר שמספרם של חוקים כאלה רב עד מאוד, נזכיר רק את החשובים שבהם.

---

[1] שם, עמ' 42-41. ההדגשה שלי

[2] ד"ר פלק שלזינגר, המכון למחקר הרפואה על פי ההלכה, בית החולים שערי צדק, "ספר אסיא". הוצאת ראובן מס, ירושלים 1979

[3] אני העליתי את הנושא בעתון "העולם הזה", 30 במאי 1979, ח"כ שולמית אלוני במאמר ב"הארץ" מיום 17 ביוני 1980.

עבירות מין

מגע מיני בין אשה יהודיה נשואה וכל גבר שהוא שאינו בעלה הוא עבירה שדינה מיתה לשני השותפים לעבירה, ואחד משלושת החטאים החמורים ביותר. מעמדה של אשה גויה שונה מאוד. ההלכה יוצאת מהנחה שכל הגויים מתירנים ומקיימים יחסי מין חופשיים לחלוטין, והפסוק "אשר בשר חמורים בשרם וזירמת סוסים זירמתם[1]" מתייחס לכולם. אם אשה גויה נשואה או אינה נשואה אינו משנה כלל, מאשר שכאשר מדובר ביהודים אין כלל מושג של נישואים בין גויים ("אין נישואים לגוי"). על כן, מושג הניאוף אינו מתייחס כלל למשגל בין גבר יהודי ואשה גויה; יתירה מזאת, התלמוד[2] משווה בין משגל כזה להתנהגות בהמית. (מאותה סיבה, על הגויים באופן כללי מניחים שאין יודעים מי אביהם).

על פי **האנציקלופדיה התלמודית**[3] "הבא על אשת עכו"ם אינו חייב מיתה, שנאמר: אשת רעהו[4], פרט לאשת אחרים" כלומר הדיבר העשירי אינו חל על ניאוף עם אשת גוי; וגם ההנחיה לגבר "וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ"[5] אינה מיושמת לגוי "לפי שאין אישות לעכו"ם כלל"[6]; "ואפילו אם היתה בעולת בעל, שאסורה לבן נח, מכל מקום ישראל פטור עליה".

אין פירוש הדבר שמגע מיני בין גבר יהודי לבין אשה גויה הוא מותר – ההיפך הוא הנכון. אך העונש העיקרי על סטיה כזאת מוטל על האשה הגויה; אותה יש להוציא להורג, גם אם נאנסה על ידי היהודי; "ישראל שבא על הגויה בין קטנה בת שלש שנים ויום אחד בין גדולה, בין פנויה בין אשת איש, ואפילו היה קטן בן תשע שנים ויום אחד, כיוון שבא על הגויה בזדון, הרי זו נהרגת, מפני שבאה לישראל תקלה על ידה, כבהמה[7]". היהודי, מכל מקום,

1 ספר יחזקאל, כ"ג 20

2 מסכת ברכות ע' 78 א

3 אנציקלופדיה תלמודית, הערך "אשת איש"

4 שמות פרק כ', י"ג *הדיבר העשירי

5 בראשית פרק ב', כ"ד

6 * כל הציטוטים מאנציקלופדיה תלמודית, עמ' רצ"א, אסמכתאות במקור.

7 הרמב"ם, שם, "האיסורים על משגל" 12,10 ; אנציקלופדיה תלמודית, הערך "גוי"

חייב מלקות, ואם הוא כהן, דינו מספר מלקות כפול, כי פשעו כפול: כהן אסור לו לקיים מגע מיני עם זונה, וההנחה היא שכל הנשים הגויות הן זונות[1].

מעמד

על פי ההלכה, חייבים יהודים (אם יש לאיל ידם) למנוע מינוי של גוי למשרה כלשהי שיש בה סמכות, ולו מזערית, כלפי יהודים. (שתי הדוגמאות הקבועות הן "מפקד של עשרה חיילים בצבא יהודי" ו"מפקח על חפירת בור".) יש משמעות לכך שהכלל המסויים הזה חל גם על גרים וצאצאיהם (מצד האם) עד דור עשירי, "כל זמן שידוע מוצאם".

ההנחה היא שגויים הם שקרנים מועדים מטבעם, ועל כן פסולים לעדות בבית דין רבני. במובן זה מעמדם דומה, תיאורטית, למעמדן של נשים יהודיות, עבדים וקטינים; אולם מעשית מעמדם גרוע יותר. כיום אשה יהודיה מקובלת כעדה במקרים מסויימים הקשורים למסירת עובדות, כאשר בית הדין הרבני "מאמין" לדבריה; עדות גוי אינה מקובלת בשום מקרה.

נוצרת על כן בעיה כאשר בין דין רבני חייב לקבוע עובדה שהיחיד היכול למסור מידע אודותיה הינו עד גוי. דוגמה חשובה לכך היא במקרים הקשורים לאלמנות. על פי ההלכה היהודית, אשה יכולה להיות מוכרזת אלמנה – ועל כן חופשיה להנשא מחדש – רק אם מותו של בעלה הוכח מעל לכל צל של ספק על ידי עד אשר ראה אותו מת או זיהה את גופתו. כדי להתיר עגונה בית הדין מוכן לקבל עדות שמיעה מיהודי המעיד ששמע על העובדה שבמחלוקת מפיו של עד ראיה גוי, בתנאי שבין הדין משוכנע שעד הראיה דיבר כהערת אגב ("גוי משיח לפי תומו") ולא בתשובה לשאלה ישירה; מפני שתשובתו הישירה של גוי לשאלה ישירה של יהודי יש להניח שהינה שקר[2]. אם יש צורך בכך, יהודי (ועדיף רב) ייקח על עצמו לנהל שיחה עם עד הראיה

---

[1] הרמב"ם, שם 12 3-1; למעשה, כל אשה גויה מתוארת כנשג"ז – ראשי תיבות של נידה, שפחה, גויה וזונה). כאשר עוברת גיור ליהדות, היא חדלה להיות נידה, שפחה וגויה אך עדיין נחשבת זונה לשארית חייה, מעצם העובדה שנולדה לאם גויה. קטגוריה מיוחדת יוחדה למי ש"לא חובלה בקדושה אך נולדה בקדושה", כלומר נולדה לאם שהיתה בתהליך גיור במהלך הריונה. על מנת להבטיח שלא יהיה מקום לאי הבנות, על הרבנים לדרוש שזוג נשוי שעובר גיור ליהדות ימנע מקשרים אינטימיים במשך שלושה חודשים.

[2] באורח אופייני היוצא מן הכלל להכללה הזאת הוא כאשר מדובר על גוי שיש לו מעמד חוקי נכבד הקשור להעברות כספים: נוטריון, גובה חובות, מוציא לפועל ודומיו. אין שום הקלה אחרת בכל הנוגע לגוי הגון מן היישוב, גם לא כשמדובר בגויים ידידותיים ליהודים.

הגוי, ובלי לשאול אותו שאלה ישירה, יוציא ממנו הערת אגב הקשורה בנושא הנדון.

כסף ורכוש

1. **מתנות**. התלמוד אוסר בפירוש להעניק מתנה לגוי. עם זאת, ברי סמכא של הרבנות הקלאסית התירו את הכלל הזה מפני שמקובל בין אנשי עסקים להעניק מתנות לאנשים שאיתם הם בקשרי מסחר. על כן נקבע שמותר ליהודי להעניק מתנה לגוי **מכר**, מפני שיש לראות בכך לא מתנה אמיתית אלא מעין השקעה שעבורה אפשר לצפות לתמורה. מתנות ל״גוי שאינו מוכר״ נותרות אסורות. כלל דומה באופן כללי מנוסח לגבי מתן נדבות. מתן נדבה לקבצן יהודי היא חובה דתית חשובה. נדבות לקבצן גוי מותרות אך ורק למען שמירת שלום. עם זאת יש אינספור אזהרות רבניות כנגד מצב שבו גוי עני ״יתרגל״ לקבל נדבות מיהודים, כך שצריך למצוא דרך למנוע נדבות כאלה בלי לעורר איבה בלתי רצויה.

2. גבית ריבית. אפליה נגד הגויים בנושא זה הפכה לעניין תאורטי גרידא, בהתחשב בהיתר (כפי שהוסבר בפרק 3) המאפשר לגבות ריבית אפילו מלווים יהודים. עם זאת עדיין המצב הוא שהענקת הלוואה ללא ריבית ליהודי מומלצת כמעשה צדקה, אך מלווה גוי חובה לקחת ריבית. למעשה פוסקים רבניים רבים, ובהם הרמב״ם – אם כי לא כולם – רואים זאת כחובה לגבות נשך גבוה ככל האפשר על הלוואה שניתנה לגוי.

3. **אבדות ומציאות**. אם מוצא יהודי רכוש שסביר כי בעליו הוא יהודי, על המוצא מוטלת חובה ברורה לעשות מאמץ למצוא את בעל האבדה, ולפרסם זאת ברבים. בניגוד לכך, התלמוד וכל הפוסקים הרבנים המוקדמים לא זו בלבד שהם מתירים למוצא יהודי לנכס לעצמו חפץ שאיבד אותו גוי, אלא אף אוסרים עליו או עליה להשיב את האבדה לבעליה[1]. בתקופות מאוחרות יותר, כאשר ברוב המדינות חוקקו חוקים המחייבים השבת אבדה לבעליה, הורו הפוסקים הרבנים ליהודים לבצע את לשון החוק, כפעולה של **ציות אזרחי** למדינה – אך לא כחובה דתית,

[1] רבנים מתקופה מוקדמת מאוד (המאה הראשונה לספירה) כינו את ההלכה הזאת ״ברברית״ ולמעשה החזירו רכוש אבוד שהיה שייך לגויים. אך ההלכה עצמה לא שונתה

כלומר ללא המאמץ המיוחד הנדרש כדי לגלות את הבעלים, אם אין סבירות גבוהה שמדובר ביהודי.

4. **כזב והטעיה בעסקים**. חטא כבד הוא להפעיל סוג כלשהו של כזב או מרמה כנגד יהודי. כנגד גוי אסורה רק מירמה גלויה. מירמה עקיפה מותרת, למעט מקרים שבהם מירמה כזאת עלולה לעורר איבה כנגד יהודים או לגרום לעלבון כלפי הדת היהודית. הדוגמה הטיפוסית היא חישוב מוטעה של מחיר בביצוע רכישה. אם יהודי טועה טעות שבגינה הוא מפסיד, חובה דתית היא להעמידו על טעותו ולתקנה. אם מתברר שגוי עשה טעות כזאת, אין חובה לגלות לו זאת, אך לומר "מקובל עלי החישוב שלך" כדי למנוע מראש את איבתו למקרה שהוא בעתיד יגלה את השגיאה שעשה בעצמו. [1]

5. **מירמה**. אסור לרמות יהודי ואין למכור או לקנות ממנו במחיר שאינו סביר[2]. עם זאת, "מירמה אינה מתייחסת לגויים, ככתוב: ' וְלֹא תוֹנוּ אִישׁ אֶת־עֲמִיתוֹ [3]". לעומת זאת גוי המרמה יהודי יש לאלצו להשיב את

---

[1] * בנושא זה ראוי להזכיר את הספר "כסף כשר" מאת מאיר תמרי שיצא בשנת 1994 בהוצאת ראובן מס בע"מ ירושלים ובסיוע בית הספר הגבוה לטכנולוגיה ירושלים. המחבר, יהודי שומר מצוות, קורא לתקן את "טעותם" של יהודים בני זמננו הסבורים שהדת היהודית מתירה לרמות גויים וחילונים, ומונה פרקטיקות של חוסר יושר כלפי חילונים בישראל המבוססות על אמונה זו. הוא מביא ראיות לכך ששאין צורך לקיים כלשונם את הדינים המתירים מירמה הנמצאים במקורות. בין השאר הוא כותב: " ... התפתח מעמד דתי מיוחד וחדש, אשר אליו, כבייכול ראוי לשאוף ואותו יש לנסות ולהשיג. הכוונה למעמדם של הנדבנים ומחזיקי מוסדות התורה. גם אם פעולותיהם הינן בגדר דרישות הנובעות מקיום מסד תלמוד התורה היהודי, עדיין אין מקום לראותן כאמצעי כפרה המאפשר לאדם להשתמט ממילוי חובותיו המוסריות. למרבית הצער, אך מבלי שניתן למנוע זאת, מתאפשרת לנגד עינינו הפיכתם של שני עיוותים של היהדות לנורמה, גם אם שלא במתכוון. מצד אחד, ניתן בקלות יחסית להקל על המצפון, או לזכות באהדת הקהילה, למרות מעשי רמיה ולעתים אף דרכי מסחר בלתי חוקיות, וכל זאת באמצעות העלאת תרומות נדיבות למוסדות צדקה וחינוך. במקביל, נעשה שימוש בתרומות הללו על מנת להתחמק מחובתו של זבולון לעסוק בתורה, שכן הוא מסתפק בכך שתומך הוא בישׂשכר, התלמיד החכם." (שם עמ' 17).

2* הצצה נדירה למתרחש בבתי הדין הרבניים הנחשבים של העדה החרדית מגלה שחילונים אינם נחשבים ליהודים בכל הנוגע למירמה. כך למשל פסק בוררות של בד"ץ בבני ברק בראשות הרב ניסים קרליץ נתן תוקף להסכם בלתי חוקי שמטרתו היתה להונות את הסוכנות היהודית ואת מס הכנסה. מתוך הליך הבוררות צוטט: "המניע להסכם הוסבר בבהירות לבוררים על ידי הצדדים כך:'למה שהכסף יילך לסוכנות, אוכלי נבלות וטריפות במקום שיישאר אצלנו?' ("הארץ" 12 בנובמבר 2010)

[3] ויקרא פרק כ"ה, י"ד. כפי שצויין בפרק 3, ההלכה מפרשת ביטויים כמו "אחיך" ו"עמיתך" כמתייחס לאחיך ועמיתיך היהודים בלבד.

המירמה, אך אין מענישים אותו יותר ממה שמענישים יהודי [על מעשה דומה][1]".

6. **גניבה ושוד**. גניבה (ללא אלימות) היא מעשה אסור בתכלית, ונאה קובע בפירוש ה**שולחן ערוך**, "אפילו מגוי". שוד (באלימות) אסור לחלוטין אם הקרבן הוא יהודי. לעומת זאת שוד של גוי על ידי יהודי אינו לגמרי אסור אלא רק בנסיבות מיוחדות למשל "כאשר הגויים אינם תחת שלטוננו", אולם מותר "כאשר הם תחת מרותנו". פוסקים רבנים חלוקים בשאלה מהם הנסיבות שבהן מותר ליהודי לשדוד גוי, אך הוויכוח כולו נסוב רק על השאלה מה כוחם היחסי של היהודים והגויים, ולא מתייחס כלל לשאלות של צדק ואנושיות. הדבר יכול להסביר מדוע רק רבנים מעטים מחו כנגד שוד רכושם של פלסטינים בישראל: הדבר נעשה בגיבוי של כוח יהודי בעל עוצמה רבה.

גויים על אדמת ישראל

בנוסף על החוקים הרגילים המכוונים נגד הגויים, להלכה יש חוקים מיוחדים כנגד הגויים החיים על אדמתה של ארץ ישראל, או, במקרים מסויימים, רק עוברים בארץ. חוקים אלה מכוונים לקדם את השלטון והעליונות של היהודים בארץ ישראל.

ההגדרה הגיאוגרפית המדוייקת של המונח "ארץ ישראל" שנויה במחלוקת ערה בתלמוד ובספרות התלמודית, והוויכוח נמשך גם בימינו אלה בין הזרמים השונים של הציונות. על פי הדעה המרחיבה, ארץ ישראל כוללת (בנוסף לפלסטין עצמה) לא רק את כל סיני, ירדן, סוריה ולבנון אלא גם חלקים נרחבים מתורכיה[2]. הפרשנות הנפוצה יותר וה"מינימליסטית" מעמידה את הגבולות "רק" בחצי הדרך בין סוריה והלבנון, בערך בקו הרוחב של חומס. זו היתה גם דעתו של בן גוריון. בכל מקרה, גם אלה שאינם כוללים חלקים מסוריה ולבנון מסכימים שחוקים מפלים מסויימים (אם כי חוקים פחות דכאניים מאלה שבתחומי מדינת ישראל) מתייחסים לגויים באותם

[1] שולחן ערוך, חושן משפט 227 רכ"ז.

[2] דיון מלומד ומתועד על כך אפשר למצוא בספר "וזה גבול הארץ" מאת חיים זאב בר-דרומא שיצא לאור בשנת 1958 על ידי באר לחקר המקרא והארץ - הרב קוק. בשנות השמונים והתשעים הספר היה בשימוש להדרכת קצינים בצה"ל.

מחוזות, מאחר שהשטחים האלה היו כלולים במלכות דוד. בכל הפרשנויות התלמודיות "ארץ ישראל" כוללת גם את האי קפריסין.

אמנה עתה כמה מהחוקים המיוחדים המתייחסים לגויים בארץ ישראל. הקשר בין החוקים האלה לבין הפרקטיקה הציונית ברור מאליו.

ההלכה אוסרת על יהודי למכור בארץ ישראל נכסי דלא ניידי – שדות ובתים –לגויים. בסוריה מותרת מכירת בתים (אך לא שדות).

השכרת בית בארץ ישראל לגוי מותרת בשני תנאים. הראשון, שהבית לא יהיה לשימוש כמקום מגורים אלא למטרות אחרות, כמו אחסנה. השניה, ששלושה בתים או יותר בסביבה לא יושכרו לגויים.

קיימים מספר כללים שניתן להסבירם כדלהלן: ... "כך שלא תרשה להם לחנות על האדמה, כי אם אין להם אדמה שהותם תהיה זמנית[1]". גם נוכחות זמנית של גוי עשויה להיות נסבלת רק "כאשר היהודים בגולה, או כאשר הגויים חזקים מן היהודים," אולם

כאשר היהודים חזקים מן הגויים אסור לנו להניח לעובד אלילים בינינו; גם ישיבת ארעי וגם עובר אורח רוכל לא יורשה להם לעבור באדמתנו אלא אם יקבל עלו שבע מצוות בני נוח[2] שכתוב:" לֹא יֵשְׁבוּ בְּאַרְצְךָ[3]" כלומר, גם לא ארעי. אם מקבל עליו שבע מצוות בני נוח יהיה גר תושב, אך אסור להרשותו מעמד גר תושב אלא בתקופת היובל [זאת כאשר בית המקדש בנוי ויש הקרבת קרבנות]. על כל פנים בזמנים שאין בהם יובל אסור לקבל שום אדם שאינו גר צדק[4].

ברור על כן – ובכך מדייקים המנהיגים והתומכים של תנועת גוש אמונים – שעל פי ההלכה, כל השאלה כיצד יש לנהוג בפלסטינים איננה אלא שאלה של עוצמת הכוח היהודי: **אם ליהודים יש די עוצמה, כי אז חובתם הדתית היא להגלות את הפלסטינים מן הארץ.**

כל החוקים האלה מצוטטים לעיתים קרובות על ידי רבנים ישראלים ותומכיהם הקנאים. כך לדוגמה, החוק האוסר על השכרת שלושה בתים סמוכים לגויים צוטט בכובד ראש בוועידה רבנית שהתכנסה בשנת 1979 כדי לדון בהסכמי קמפ דייויד. הוועידה גם הכריזה שעל פי ההלכה גם ה"אוטונומיה" שראש ממשלת ישראל מנחם בגין היה מוכן להציע

---

[1] הרמב"ם, שם, "עבודה זרה" 10, 3-4

[2] ר' הערה 2

[3] שמות, כ"ג, פסוק ל"ג

[4] הרמב"ם שם, עבודה זרה, 10, 6

לפלסטינים היא ליברלית מדי. להצהרות כאלה – שלמעשה מבטאות באופן נכון ומדוייק את עמדת ההלכה – לעיתים רחוקות מושמעת התנגדות מצד ה"שמאל" הציוני[1].

בנוסף לחוקים כמו אלה שהוזכרו עד עתה, המכוונים כנגד כל הגויים בארץ ישראל, השפעה רעה אף יותר יש לחוקים המיוחדים כנגד הכנענים ועמים עתיקים אחרים שהתגוררו בפלסטין לפני כיבושה על ידי יהושע, וכנגד העמלקים. נגזר שאת כל האומות האלה יש להשמיד באופן סופי. התלמוד והספרות התלמודית חוזרים ומצטטים את ההטפות התנ"כיות לרצח עם ואף בהתלהמות יתירה. רבנים רבי השפעה שיש להם מהלכים רחבים בין קציני צבא בישראל מזהים את הפלסטינים (או אף את כל הערבים) עם אותן אומות עתיקות, כך שכל מצווה והנחיה מהפסוקים כמו " לֹא תְחַיֶּה, כָּל-נְשָׁמָה[2]" מקבלת משמעות אקטואלית. למעשה, לעיתים לא נדירות מקבלים חיילי מילואים המשרתים ברצועת עזה "הרצאות חינוכיות" שבהם אומרים להם שהפלסטינים בעזה "דינם כדין העמלקים"[3]. בפרשת טבח קיביה [1953] מצא רב ישראלי חשוב[4] לנכון לצטט בכובד ראש את פסוקי התנ"ך הקוראים

---

[1] *ה"שמאל הציוני" כיום מזוהה עם תמיכה ב"פתרון שתי המדינות", אולם בזמן כתיבת הספר על ידי פרופסור שחק היה שותף פעיל למפעל ההתנחלויות.

[2] דברים, פרק כ' פסוג ט"ז. ראה גם הפסוקים בהערה 11 לעיל

[3] *הערה כמעט נבואית של המחבר. במהלך מבצע "עופרת יצוקה" בשנת 2009 הוקלט הרב הצבאי הראשי אביחי רונצקי מצטט את דברי הרמב"ם בשיחה עם חיילי צה"ל. בהקלטה נשמע רונצקי כשהוא מצטט תחילה את הרמב"ם, ומציג **"פסוק מירמיה שהרמב"ם מייחס אותו לאותו אחד שלא נלחם בכל ליבו וכל נפשו. ואומר שם הרמב"ם, על מי שלא נלחם כמו שצריך ש'ארור עושה מלאכת ה' רמייה וארור מונע חרבו מדם'. דברים מאוד חריפים, לפעמים החרב והדם זאת מלאכת ה' ... עד כדי כך"**. לאחר מכן, הוסיף רונצקי את הפרשנות שלו לדברי הרמב"ם. **"יש זמנים כאלה שאנחנו שיושבים בבית המדרש, עוסקים בעניינים של קודש, אמורים לדעת את זה שישנם זמנים כאלו, עת מלחמה ועת שלום, שנמצאים בעת מלחמה, אז מי שלא נלחם בכל ליבו ובכל נפשו יש עליו קללת ארור אם הוא מונע חרבו מדם, כשהוא חס על אויב במקום שלא צריך לחוס על האויב".**

רונצקי הזכיר בהקשר הזה את האופן בו נלחם צה"ל במבצע עופרת יצוקה. "ברוך ה' שעם ישראל מאוחד לאחרונה סביב ההבנה הפשוטה איך עם ישראל צריך להילחם. אחד החידושים הגדולים באותו מבצע היה התנהלות של מלחמה, לא כמו באיזשהו מבצע או מעצר וזאת בשונה ממבצעים אחרים שהתנהלו בגזרות אחרות וגם בעזה. אנו זוכרים את תחילתה של המלחמה, עם התקפה גדולה של 80 מטוסים שהפציצו שם מקומות כאלו ואחרים ואחר כך ירי של תותחים ומרגמות וטנקים וכן הלאה כמו במלחמה... כל אחד נלחם בכל ליבו בכל נפשו, זה כולל גם אומץ לב כמובן, אך גם לחימה עם כל האמצעים שיש לך להילחם כדי באמת להכריע את המערכה "הארץ" מיום 15.11.09]

[4] ר' שאול ישראלי, "תקרית קיביה לאור ההלכה", ב"התורה והמדינה", כרך 5, 1953/4

לג׳נוסייד של כל עם המדיינים[1], והציטוט זכה לתהודה רחבה בצבא הישראלי. יש מקרים רבים אחרים של התבטאויות צמאות דם של רבנים כנגד פלסטינים, בהתבסס על החוקים הדתיים האלה.

גידופים

תחת הכותרת הזאת אני מבקש לדון בדוגמאות לחוקי הלכה שאינם בהכרח מצוות מסויימות שיש לפעול לפיהן כנגד גויים או להפלותם, אלא שכל עיקרם לחזור ולשנן את הצורך ביחס של בוז ושנאה לגויים. בהתאם, בחלק זה לא אגביל עצמי לציטוטים מן המקורות ההלכתיים הסמכותיים ביותר (כפי שעשיתי עד כה) ואכלול גם ספרים שאינם בהכרח ספרי יסוד, אך משמשים בכל זאת כחלק מהלימוד הדתי.

נתחיל במלל של כמה מן התפילות הנפוצות ביותר. באחד הקטעים הראשונים של תפילת הבוקר היומית, כל יהודי אדוק מודה לאלוהים ״ברוך שלא עשאני גוי[2]״. קטע הסיום של התפילה היומית (שגם מהווה חלק מהחלק הקדוש ביותר של תפילת ראש השנה ויום כיפור) נפתח בהכרזה ״עלינו להלל ולשבח את אדוני על כל... שלא עשאנו כמו כל הגויים של כל הארצות... שהם משתחווים לאין ולאפס ומתפללים לאלוהים שאין ממנו ישועה[3].״ המשפט האחרון צונזר מתוך ספרי התפילה, אך במזרח אירופה נהגו להוסיפו בעל פה, והוא הוחזר ושוחזר לתוך רבים מספרי התפילה הנדפסים בישראל. בקטע החשוב ביותר של התפילה השבועית – ברכת שמונה עשרה – יש קללה מיוחדת, שבמקור היתה מכוונת כנגד נוצרים, כנגד יהודים שהמירו את דתם לנצרות, וכופרים יהודים אחרים: ״ולמשומדים[4] לא תהיה תקווה, וכל

[1] במדבר ל״א פסוקים י״ג-כ; במיוחד יצויין פסוק י״ז: וְעַתָּה, הִרְגוּ כָל-זָכָר בַּטָּף; וְכָל-אִשָּׁה, יֹדַעַת אִישׁ לְמִשְׁכַּב זָכָר--הֲרֹגוּ.

[2] הברכה ממשיכה במילים ״ברוך שלא עשאני עבד״, ובהמשך על גבר להוסיף את הברכה ״שלא עשאני אשה״ ואילו אשה תאמר ״שעשאני כרצונו״

[3] במזרח אירופה היה זה נוהל מקובל עד השנים האחרונות בין יהודים לירוק על הרצפה בשלב זה של התפילה, כאות לבוז. אולם זו לא היתה חובה אף פעם וכיום רק האדוקים ממשיכים לנהוג כך.

[4] משומדים

הנוצרים כרגע יאבדו". הנוסח הוא מסוף המאה הראשונה, כשהנוצרים עדיין היו כת קטנה ונרדפת. קצת לפני המאה ה-14 עודן הנוסח אל: "ולמינים לא תהי תקווה, וכל הזדים רגע יאבדו ". אחרי לחץ נוסף השתנה הנוסח ובמקומו נקבע: "ולמלשינים לא תהי תקווה, וכל הזדים כרגע יאבדו". אחרי הקמת מדינת ישראל חל הליך הפוך, ובספרי תפילה חדשים רבים הוחזרה הנוסחה השניה, שגם הוכתבה על ידי מורים רבים בבתי ספר דתיים בישראל. אחרי שנת 1967 חזרו מספר קהילות קרובות לגוש אמונים לגירסה הראשונה (בשלב ראשון בעל פה בלבד ולא בדפוס) ועתה הם מתפללים מדי יום שהנוצרים "כרגע יאבדו". התהליך הזה של שחזור הגירסה הקודמת התרחש באותה תקופה שבה הכנסיה הקתולית (תחת האפיפיור יוחנן ה-23) הסירה מתפילת יום הששי הטוב תפילה שבה התבקש אלוהים לרחם על יהודים, כופרים ואחרים. אותה תפילה נחשבה על ידי רוב המנהיגים היהודים כפוגעת, מעליבה ואנטישמית.

לצד תפילות היום הקבועות, יהודי אדוק חייב להשמיע מספר ברכות מיוחדות בהזדמנויות שונות, לטוב ולרע (למשל כשלובשים בגד חדש, אוכלים לראשונה פרי העונה באותה שנה, רואים אור חזק, שומעים בשורות רעות וכו'). כמה מהתפילות המיוחדות האלה משמשות כלי לשינון שנאה ובוז כלפי הגויים. הוזכר בפרק 2 הכלל שעל פיו יהודי אדוק חייב לקלל כשהוא עובר ליד בית קברות של גויים, ממש כשם שעליו לברך את אלוהים בכל פעם שהוא עובר ליד בית קברות יהודי. כלל זהה מתייחס גם לחיים: וכך כאשר רואים [מקום ובו] אוכלוסיה יהודית גדולה, על יהודי אדוק לברך את אלוהים, ואילו כאשר הוא רואה אוכלוסיה גויית גדולה עליו לבטא קללה. גם בניינים אינם פטורים: התלמוד קובע[1] שיהודי העובר ליד בית לא-יהודי שאין מתגוררים בו צריך לבקש מאלוהים להרוס את הבית הזה, ואם הוא עובר על יד הריסות של בית כזה עליו להודות לאל הנקמות (כמובן הכללים מתהפכים לגבי בתים של יהודים). הכלל הזה היה קל עבור איכרים יהודים שגרו בכפריהם או לדרי קהילות עירוניות קטנות או רבעים עירוניים שהיו מאוכלסים רק ביהודים. בתנאים של היהדות הקלאסית, לעומת זאת, הדבר הפך להיות פחות פרקטי ועל כן הוגבל לכנסיות ומקומות של תפילה של דתות אחרות (חוץ מהאיסלם)[2]. בהקשר הזה הכלל חוזק על ידי נוהג: הפך למנהג לירוק (בדרך כלל שלוש פעמים) כאשר רואים כנסיה או צלב, כשיפור

[1] מסכת ברכות, ע' 58 ב'

[2] על פי מקורות רבניים רבים הכלל המקורי עדיין חל במלואו בארץ ישראל

וחיזוק הנוסחה המחייבת של הבעת רוגז[1]. לעיתים הוסיפו גם פסוקים מעליבים מן התנ״ך[2].

יש גם סדרה של כללים האוסרים כל הבעת שבח לגויים על מעשיהם, אלא כאשר השבח משמעו שבח אף רב יותר ליהודים ולדברים שעשו יהודים. הכלל הזה עדיין נשמר על ידי יהודים דתיים אורתודוכסים. למשל, הסופר ש״י עגנון, כאשר ראיינו אותו בקול ישראל עם שובו משטוקהולם שם הוענק לו פרס נובל לספרות, שיבח את האקדמיה השוודית, אך מיהר להוסיף: ״אין אני שוכח שאסור לשבח את הגויים, אולם כאן יש סיבה מיוחדת לשבח״ – כלומר, שהרי הם העניקו את הפרס ליהודי.

באופן זהה, חל איסור להצטרף להפגנה כלשהי של שמחה עממית של גויים, אלא במקרים שבהם אי הצטרפות עלולה לגרום ל״איבה״ כלפי היהודים, ובמקרה כזה הפגנת מידה ״מינימלית״ של שמחה מותרת.

בנוסף לכללים שנזכרו עד כה, יש עוד רבים אחרים שהשפעתם נועדה לבלום ידידות אנושית כלשהי בין יהודי לבין גוי. אזכיר שתי דוגמאות: הכלל העוסק ב״יין נסך״ והכלל על הכנת מזון עבור גוי בימי חג יהודים.

ליהודי דתי אסור לשתות יין שבהכנתו היה לגוי חלק כלשהו. יין בבקבוק פתוח, גם אם הוכן ויוצר אך ורק על ידי יהודים, הופך לבלתי כשר אם גוי נגע נגיעה כלשהי בבקבוק או העביר את ידו מעליו. הסיבה שנותנים הרבנים היא שכל הגויים אינם רק עובדי אלילים אלא ההנחה היא שהם מרושעים מטבע ברייתם, כך שסביר מאוד שהם יקדישו את היין שהיהודי עומד לשתות (בלחישה, במחווה או במחשבה) כנסך לאליליהם. החוק מתייחס באופן מוחלט לכל הנוצרים, ויש לו גירסה מעט מרוככת יותר לגבי מוסלמים (בקבוק יין פתוח שנגע בו נוצרי יש לשפוך מיד, אך אם נגע בו מוסלמי ניתן למכור אותו או להעניק אותו במתנה, אך אסור שישתה ממנו

---

[1] המנהג הזה גרם לתקריות רבות בהסטוריה של יהודי אירופה. אחת התקריות המפורסמות ביותר, שתוצאותיה נראות לעין עד עצם היום הזה, אירעה במאה ה-14 בפראג. המלך קרל הרביעי מבוהמיה (שהיה גם קיסר האימפריה הרומית הקדושה) הקים צלב מפואר במרכזו של גשר בנוי אבן שבנה ואשר עדיין קיים בעיר. נמסר לו שיהודי פראג נוהגים לירוק בכל פעם שהם חולפים על פני הצלב. בהיותו אחד המגינים המפורסמים של היהודים, הוא לא פתח בהליכים נגדם, אלא הטיל על היהודים לשלם עבור חריטת המילה ״יהווה״ על הצלב באותיות עבריות מזהב. לאור קדושת המילה חדלו היריקות. אירועים אחרים הקשורים באותו נוהג הסתיימו באופן הרבה פחות משעשע.

[2] הפסוקים הנפוצים ביותר בשימוש למרה זו כוללים מילים המכילות הטיות שונות של השורש ש.ק.ץ. כך למשל מספר דברים פרק ז כ״ו ״שַׁקֵּץ תְּשַׁקְּצֶנּוּ וְתַעֵב תְּתַעֲבֶנּוּ, כִּי-חֵרֶם הוּא״.ככל הנראה השימוש במונח ״שקץ״ (שייגץ) כדי לתאר את כל הגויים (ר׳ פרק 2) נובע מהמנהג הזה.

יהודי.) ההלכה מתייחסת באופן זהה לגויים אתאיסטים (איך אפשר להיות בטוחים שהם חסרי דת?) אך לא ליהודים אתיאיסטים.

החוקים האוסרים ביצוע עבודה בשבת חלים במידה מרוככת מעט על ימי חג דתיים אחרים. הבדל עיקרי הוא שביום חג שאינו חל בשבת מותר לעשות כל עבודה הקשורה בהכנת מזון המיועד לאכילה בחג. מבחינה הלכתית ההגדרה היא הכנת "אוכל נפש" אולם "נפש" מתפרש גם כ"יהודי" ולכן "גויים וכלבים" באופן מפורש אינם נכללים בהיתר הזה[1]. יש, עם זאת, התר לטובת גויים בעלי עוצמה, שאיבתם יכולה להיות מסוכנת; על כן מותר לבשל מזון ביום קדוש עבור אורח השייך לקטגוריה זו, בתנאי שאין מעודדים אותו באופן פעיל לבוא לארוחה.

לכל החוקים האלה יש השפעה חשובה – ללא קשר ליישום שלהם בחיי היומיום – מפני שהם מהווים חלק מהלימוד הנמשך של ההלכה, לימוד הנחשב ביהדות הקלאסית לחובה דתית עליונה. פירוש הדבר שיהודי אורתודוכסי לומד כבה מימי נעוריו הרכים, כחלק מלימודי הקודש שלו, שגויים שווים לכלבים, שאין לשבח את מעשיהם וכן הלאה וכן הלאה. למעשה, מבחינה זו לספרי הלימוד עבור הגילאים הרכים יש השפעה רעה אף יותר מהשפעתם של התלמוד וספרי ההלכה התלמודיים הגדולים. אחת הסיבות לכך היא שספרי הלימוד למתחילים מעניקים הסברים יותר מפורטים, מנוסחים בדרך שנועדה להשפיע על הנפשות הצעירות בראשית חינוכן. מתוך מספר גדול של טקסטים כאלה בחרתי את הספר שכיום הוא הפופולרי ביותר בישראל וזוכה להרבה הדפסות בהוצאות זולות רבות ובסבסוד כבד של ממשלת ישראל. זהו "ספר החינוך" שנכתב על ידי רב אנונימי בספרד של ראשית המאה ה-14. הספר מסביר את תרי"ג (613) המצוות ביהדות בסדר שבהן לפי ההנחה הן מובאות בחומש על פי הפרשנות התלמודית (שנדונה בפרק 3). את השפעתו המתמשכת והפופולריות של "ספר החינוך" אפשר לייחס לסגנונו הקל ולעברית הברורה שבה נכתב.

מטרה מרכזית ודידקטית של הספר הזה היא להדגיש את הפרשנות ה"נכונה" של התנ"ך בכל הנוגע למונחים כמו "חבר", "ידיד" או "אדם" (גם על כך עמדנו כבר בפרק 3). כך למשל בסעיף רי"ט המוקדש לחובה הדתית הנובעת מהפסוק "ואהבת לרעך כמוך", הכותרת היא: "מצוות אהבת ישראל", וההסבר:

---

[1] תלמוד בבלי, מסכת ביצה עמוד 21 א, ב; משנה ברורה על שולחן ערוך, אורח חיים, 512; פרשנות נוספת (מגן אברהם) מוציאה מכלל זה גם קראים.

"לאהוב כל אחד מישראל אהבת נפש , כלומר שנחמול על ישראל ועל ממונו כמו שאדם חומל על עצמו וממונו, שנאמר ואהבת לרעך כמוך , ואמרו זכרונם לברכה דעלך סני לחברך לא תעביד . ואמרו בספרי אמר רבי עקיבה זה כלל גדול שבתורה , כלומר שהרבה מצוות שבתורה תלויין בכך , שהאוהב חבירו כנפשו לא יגנוב ממונו ולא ינאף את אשתו ולא יונהו בממון ולא בדברים ולא יסיג גבולו ולא יזיק לו בשום צד ,וכן כמה מצוות אחדות תלויות בזה .ידוע הדבר לכל בן דעת".

בסעיף של"ב העוסק בחובה להשאיר עבד גוי ("כנעני") בעבדות לצמיתות ("**מצוות עבודת עבד כנעני לעולם**" - בעוד עבד עברי יש לשחרר אחרי שבע שנים) ניתן ההסבר הבא:

ומשדשי המצוה לפי שעם ישראל הם מבחר המין האנושי ונבראו להכיר בוראם:ולעבוד לפניו וראויים להיות להם עבדים לשמש אותם , ואם אין להם עבדים מן האומות על כל פנים יצטרכו להשתעבד באחיהם ולא יוכלו להשתדל בעבודתו ברוך הוא ,על כן נצטוינו להחזיק באילו לתשמישנו אחד שהוכשרו ונעקרה עבודה זדה מפיהם ולא יהיו למוקש בבתינו[1] , וזהו שאמד הכתוב אחר כן ובאחיכם בני ישראל איש באחיו לא תרדה"[2] כלומר ובכן לא תצטרכו להשתעבד באחיכם ותהיו נבונים כולכם לעבודת השם.

בסעיף תקמ"ה העוסק במצווה לגבות ריבית על כסף שניתן כהלוואה לגויים, ההלכה מתחילה בהסבר שיש חובה לקבל ריבית מהגויים כשמלווים להם כסף, ויש גם הסבר:

"שנצטוינו לבקש רבית מן האומות כשנלוה להם ,ולא לווה להם בלא רבית' ועל זה נאמר לנכרי תשיך , מצות עשה ,ולאחיך לא תשיך לא תעשה. משרשי המצווה שאין ראוי לנו גמול חסד זולתי אל העם יודעי האל ועובדים לפניו , ובהמנע החסד משאר בני האדם ונעשה אותו לאלו נבחן כי עיקר האהבה והחמלה עליהם

---

[1] על פי ההלכה, עבד גוי שנקנה על ידי יהודי צריך לגייר אותו ליהדות, אך הדבר אינו הופך אותו ליהודי לכל דבר.

[2] ויקרא, פרק כ"ה, מ"ו, וּבְאַחֵיכֶם בְּנֵי-יִשְׂרָאֵל אִישׁ בְּאָחִיו, לֹא-תִרְדֶּה בוֹ בְּפָרֶךְ.

מצד החזיקם בתורת אלהים יתברך .והנה עם הכוונה הזאת יהיה לנו שכר במניעת החסד מהם כמו בעשותינו אותו אל בני עמינו".

ובמילים פשוטות: כדי לקיים את המצווה יש לקחת ריבית מהגויים כי **מניעת** החסד מהם פירושה חסד ואהבה לאחינו בני ישראל(!).

אבחנות דומות מובאות באינספור קטעים אחרים. באיסור על הלנת שכרו של עובד (רל"ח) המחבר נזהר לציין שהחטא חמור פחות אם השכיר הוא גוי[1]. האיסור על קללות (רל"ט) הוא תחת הכותרת: "**שלא לקלל אחד מישראל בין איש בין אשה**". בצורה דומה, האיסורים על נתינת עצה מכשילה ("**שלא להכשיל תם בדרך**"), על שנאה ("**שלא לשנוא שנאת הלב אחד מישראל**") גרימת בושה ("**שלא להלבין פני אחד מישראל/שלא לבייש אחד מישראל**") ושלא לנטור איבה ("**שלא לנטור, כלומד שנמנענו מלנטור בלבבינו מה שהרע לנו אחד מישראל**") (ר"מ, רמ"ה,רמ"ו,רמ"ז) חלים רק על "אחד מישראל".

האיסור על "**ללכת בחוקות הגויים**" (רס"ב) פירושו שיהודים צריכים לא רק "למנוע עצמם" מחברתם של גויים אלא גם לגנות את מנהגיהם "**משרשי המצוה כדי להתרחק מהם ולגנות כל הנהגותיהם ואפילו במלבוש**".

יש להדגיש שההסברים המצוטטים לעיל משקפים נכונה את לימודי ההלכה. הרבנים – ואף יותר מזה, "חוקרי יהדות" המסנגרים על ההלכה יודעים את כל זאת טוב מאוד ומסיבה זו אין הם עושים שום נסיון לעורר ויכוח על הנושא בתוך הקהילה היהודית; וכמובן אין הם מזכירים זאת לעולם מחוץ לקהילה. במקום זה, הם מגנים כל יהודי המעלה דיון בנושאים אלה בטווח שמיעה של לא יהודים, ומגיבים בהכחשות כוזבות המביאות את אמנות כפל הלשון לשיאים חסרי תקדים. כך למשל מאוד פופולרי להדגיש ולשבח את החשיבות שמוענקת ביהדות לחסד ורחמים; אך תמיד שוכחים לציין שעל פי ההלכה "חסד" פירושו חסד ליהודים.

כל מי שחי בישראל יודע כמה עמוקות ונפוצות גישות אלה של שנאה וזלזול כלפי כל הגויים בקרב רוב של האוכלוסיה היהודית[2]. גישות אלה

---

1 [אמרי זכרונם לברכה בכובש שכר שכיר על דרך האזהרה שעובר משום בל תעשוק ובל תגזול ובל תלין ומשום לא תבא עליו השמש, ואמרו בגר תושב שיש בו משום ביומו וגומר ,אבל אין עוברין בו משום בל תלין]

2 * כיום (2011) אלפי טוקבקים מדי יום באתרי האינטרנט המובילים בישראל חושפים שנאת זרים תהומית במימדים היכולים להיות מוסברים רק בסוג החינוך שמתאר פרופסור שחק.

הוסוו בעבר מן העולם החיצון, אולם הקמתה של מדינת ישראל, מלחמת 1967 ועלייתו לשלטון של מנחם בגין בשנת 1977, הביאו לכך שמיעוט משמעותי של יהודים בישראל ומחוצה לה החל בהדרגה לחשוף אותן בגילוי רב יותר. התפיסה הבלתי הומנית שעל פיה "טבעי" שהגויים יהיו משועבדים ליהודים ["חוטבי עצים ושואבי מים"] מצוטטת בפומבי בישראל גם בראיונות בטלוויזיה עם חקלאים יהודים המנצלים עבודה ערבית, ובעיקר עבודת ילדים. מנהיגי גוש אמונים ציטטו לא פעם תפיסות דתיות שעל פיהן מותר ליהודים לדכא את הגויים, כהצדקה לנסיונות לרצוח ראשי ערים פלסטינים וכהרשאה אלוהית לתכניות להגלות את כל הערבים מפלסטין.

ציונים רבים דוחים פוליטית את העמדות האלה, אולם במקרים רבים נימוקי הנגד שהם מביאים מבוססים על חישובי תועלתיות והאינטרס היהודי ולא על עקרונות אוניברסליים של אנושיות ומוסר. כך למשל, הם טוענים שניצול ודיכוי של פלסטינים על ידי ישראלים נוטה להשחית את החברה הישראלית; או שהגירוש של פלסטינים אינו פתרון מעשי בתנאים הפוליטיים הנוכחיים; או שמעשי טרור ישראליים כנגד פלסטינים גורמים לבידודה של ישראל בזירה הבינלאומית. בעיקרון, למרבה הצער, כל הציונים – וזה כולל את ה"שמאל הציוני" – שותפים לעמדות העוינות כלפי לא-יהודים שהיהדות האורתודוכסית מקדמת במרץ רב[1].

היחס לנצרות ולאיסלם

לעיל הובאו פה ושם מספר דוגמאות של יחס הרבנות לשתי הדתות האלה. אולם כדאי לסכם את העמדות האלה.

היהדות חדורה בתחושת שנאה עמוקה מאוד לנצרות, המשולבת בבורות גמורה אודותיה. התחושה הזאת בוודאי הושפעה והוחמרה בגין הרדיפות של נוצרים נגד יהודים, אולם יש לה יסודות עצמאיים נרחבים. למעשה, מקורותיה בתקופה שבה הנצרות היתה עדיין דת חלשה ונרדפת (בין השאר על ידי יהודים), והיו שותפים לה יהודים שמעולם לא רדפו אותם

[1] * כדוגמה אקטואלית אפשר לציין את ההנמקה להצטרפותם של ציוני שמאל נאמנים להפגנות נגד פינויים של תושבי שייח' גראח הפלסטינים מבתיהם לטובת יהודים הטוענים לזכות קניין עליהם. המפגינים הציונים מתריעים שאם תוכר זכותם הקניינית של יהודים על נכסים שאותם נטשו בשנת 1948, הדבר עלול להביא לדרישה להכיר בזכויות קניין של פלסטינים מאותה תקופה – ואלה כוללות נדל"ן בהיקף עצום בישראל שבתוך גבולות 1967.

נוצרים או שאף קיבלו עזרה מנוצרים. כך למשל הרמב״ם, שסבל מרדיפות מוסלמיות תחת שלטונה של שושלת האלמוהאדים ברח מהם קודם כל אל מלכות הצלבנים בירושלים, אולם הדבר לא שינה את דעותיו כהוא זה.

הגישה השלילית העמוקה לנצרות מבוססת על שני יסודות עיקריים:

היסוד הראשון - *שנאה והשמצות כלפי ישו*. יש להבחין בבירור בין הדרך שבה היהדות ראתה את ישו לבין הויכוחים חסרי השחר בין אנטישמים לבין אפולוגטים יהודים בכל הנוגע ל״אחריותם״ של היהודים להוצאתו להורג של ישו. רוב החוקרים בני זמננו המתמחים בתקופה ההיא מודים שבהעדר דיווחים מקוריים מאותו הזמן, הכתיבה המאוחרת של הבשורות השונות של הברית החדשה, והסתירות בין הבשורות השונות, אין למעשה מידע מדוייק על נסיבות ההוצאה להורג של ישו. הרעיון של אשמה קולקטיבית העוברת בירושה הוא בכל מקרה אבסורדי ומרושע כאחד. אולם הנושא שלפנינו אינו העובדות האמיתיות אודות ישו אלא הדיווחים הבלתי מדוייקים ואף המשמיצים אודותיו בתלמוד ובספרות הפוסט-תלמודית – ואלה הם הדיווחים שיהודים האמינו בהם עד המאה ה-19. יהודים רבים, בעיקר בישראל, ממשיכים להאמין בדיווחים אלה גם היום. מפני שהצגת הדברים בתלמוד ובספרות התלמודית מילאה ללא ספק תפקיד חשוב בהבנית היחס היהודי אל הנצרות.

על פי התלמוד, ישו הוצא להורג על ידי בית דין רבני מוסמך בגין עבודת אלילים, הסתה של יהודים אחרים לעבודת אלילים, ובזיון הסמכויות הרבניות. כל המקורות היהודיים הקלאסיים המזכירים את ההוצאה להורג הזאת מקבלים ברצון את האחריות לביצוע; בדיווחי התלמוד הרומאים כלל אינם מוזכרים.

הדיווחים היותר עממיים – שעם זאת זוכים להתייחסות די רצינית – למשל הספר הידוע לשמצה ״תולדות ישו[1]״ – הם גרועים אף יותר, מפני

[1] *על פי ויקיפדיה: ״ספר תולדות ישו הוא ספר עברי שנפוץ בימי הביניים וסיפר את קורותיו של ישו בצורה לעגנית. החיבור משתייך לזרם ההיסטוריה שכנגד, כלומר הוא חיבור שמטרתו לשים ללעג ולקלס את עיקריה של הנצרות על ידי מתן פרשנות חדשה ושלילית לאירועי הברית החדשה. החיבור הוא אנונימי, ולא ידוע מועד כתיבתו. כתבי היד המוקדמים ביותר שקיימים הם מהמאה ה-16, ידוע שנוצרים הכירו אותו כבר במאה ה-9 וריימונדוס מארטיני מצטט קטעים ממנו בספרו ״פגיון האמונה״ שנכתב במאה ה-13. יש המשערים שחובר עוד בסוף המאה ה-3, בתקופת התלמוד. דבר תמוה הוא שאין היצירה מוזכרת כלל במקורות העבריים. נראה שנעשה מאמץ, מסיבות מובנות, לשמור אותה בסוד.

שבנוסף לפשעים לעיל ישו מואשם בהם גם בביצוע מעשי כשפים. עצם השם "ישו" עבור יהודים היה סמל לכל מה שמשוקץ, ומסורת עממית זו עדיין נפוצה ומקובלת[1]. הברית החדשה נחשבת לפרסום מתועב, ואסור לצטט ממנה (וכמובן לא ללמד אותה) גם בבתי הספר המודרניים בישראל[2].

היסוד השני - סיבות תיאולוגיות, המעוגנות בעיקר בבורות. נצרות כדת מקוטלגת כעבודת אלילים על פי ההוראה הרבנית. קביעה זו מבוססת על פרשנות חסרת תחכום של רעיון השילוש הקדוש הנוצרי, ורעיון החזרה לחיים של ישו. כל הסמלים הנוצריים והדימויים האמנותיים הקשורים לדת הנוצרית נחשבים ל"עבודת אלילים" – גם על ידי אותם יהודים שבעצמם מייחסים קדושה לחפצים כמו מגילות, אבנים או כלים השייכים ל"רבנים קדושים" או שקיבלו את ברכתם.

העמדה של היהדות כלפי **האיסלם** היא מתונה, יחסית לעמדותיה כלפי הנצרות. למרות שהכינוי המקובל שניתן למוחמד הוא "המשוגע", זהו במקור כינוי מעליב הרבה פחות ממה שאפשר להבין ממשמעותו כיום. בכל מקרה הוא מעודן יחסית לגידופים המוטחים בישו. באופן דומה גם הקוראן – שלא כברית החדשה – אינו נדון לשריפה. אין מכבדים את הקוראן ביהדות בדרך המקבילה לכבוד שהאיסלם נוהג במגילות היהודיות הקדושות, אולם מתייחסים אליו כאל ספר לכל דבר. רוב ברי הסמכא ברבנות מסכימים שהאיסלם **אינו דת של עובדי אלילים** (למרות שכיום כמה ממנהיגי גוש אמונים בוחרים להתעלם מכך). לכן קובעת ההלכה שאל ליהודים לנהוג במוסלמים בצורה גרועה יותר מהדרך שבה מתייחסים לגויים "רגילים" - אולם גם לא בצורה טובה יותר. שוב, הרמב"ם יכול להוות דוגמה. הוא אומר במפורש שהאיסלם אינו עבודת אלילים, ובעבודותיו הפילוסופיות הוא גם מצטט בכבוד רב רבים מהפילוסופים המוסלמים החשובים. הרמב"ם היה, כפי שהזכרתי כבר, רופאם האישי של סלאח א-דין ושל בני משפחתו, ועל פי הוראתו של סלאח א-דין הוא מונה לראש כל יהודי מצרים. למרות זאת,

---

[1] לפי מסורת יהודית מקובלת השם ישו הוא ראשי תבות של "ימח שמו וזכרו", קללה קשה במיוחד. אצל קבוצות אנטי-ציוניות קיצוניות כמו נטורי קרתא היה מקובל לכנות את הרצל "הרצל ישו" ולעומת זאת מצאתי אצל ציונים דתיים ביטויים כמו "נאצר ישו" וגם "ערפאת ישו".

[2] *משרד החינוך אמנם אינו כולל את הברית החדשה בתכניות הלימודים, אך יש פה ושם מורים המציגים את הטקסט לפני תלמידיהם, ואלה משיגים את הספר בדרך כלל דרך אחת מחנויות המסיון

ההלכות שפסק בנושאי הצלת חייהם של גויים (למעט במקרה שיש בכך למנוע סכנה ליהודים), חלות גם על המוסלמים.

פרק 6

משמעויות פוליטיות

להתייחסות העקבית של היהדות הקלאסית אל לא-יהודים יש השפעה רבה מאוד על כל מי שקשור אליה, בין אם אלה יהודים חרדים ובין אם מדובר בציונים, הממשיכים את דרכה. באמצעות הציונות, להתייחסותה של היהדות הקלאסית ללא יהודים יש השפעה מכרעת על המהלכים הפוליטיים של מדינת ישראל. מאז 1967, ככל שישראל הופכת להיות יותר ויותר "יהודית", כך גם מהלכיה הפוליטיים מושפעים יותר מאידיאולוגיה יהודית מאשר מחישובים קרים המבוססים על אינטרסים אימפריאליים. מומחים זרים בדרך כלל אינם מבחינים בהשפעה האידיאולוגית הזאת, ונוטים להתעלם מחשיבותה של השפעת הדת היהודית על הפוליטיקה הישראלית או להמעיט בערכה. עובדה זו מסייעת להבין מדוע רוב התחזיות של המומחים האלה אינן נכונות.

בדיקה מגלה שרוב המשברים הממשלתיים בישראל נובעים מסיבות דתיות, לעיתים זניחות למדי. גם המקום שמקדישה העתונות העברית לדיונים אודות בעיות דתיות או סכסוכים בין דתיים לבין חילונים, נרחב יותר ממה שמוקדש לכל נושא אחר, להוציא עיתות מלחמה או מתחים בטחוניים אחרים. הדברים האלה נכתבים באוגוסט 1993. כמה מהנושאים העומדים בראש מעייניהם של קוראי העתונים בעתונות העברית הם: האם חיילים שנהרגו בפעילות מלחמה, שהם בנים לאמהות לא-יהודיות ייקברו בשטח נפרד בבתי הקברות הצבאיים? האם חברות הקבורה היהודיות המחזיקות במונופול על קבורתם של כל היהודים - למעט חברי קיבוצים - יורשו להמשיך בנוהג של מילת גוויות של יהודים שלא נימולו לפני שמביאים אותן לקבורה (בלא לשאול את רשות בני המשפחה)? האם היבוא של בשר לא כשר לישראל, שהאיסור אליו מאז הקמת המדינה לא עוגן בספר החוקים, ייאסר כחוק? יש עוד נושאים רבים מאוד מסוג זה שמעניינים את הציבור

היהודי ישראלי הרבה יותר מאשר, למשל, מצב המשא ומתן עם הפלסטינים או עם סוריה[1].

גם נסיונות שעשו מספר פוליטיקאים ישראלים להתעלם מגורמי ה"אידיאולוגיה הדתית" לטובת אינטרסים אימפריאליים טהורים הסתיימו בכשלון מוחלט. בתחילת שנת 1974, לאחר תבוסתה החלקית במלחמת יום הכיפורים, היה לישראל אינטרס חיוני בעצירת חידוש השפעתו של אש"ף, שאז עדיין לא הוכר על ידי מדינות ערב כנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני. ממשלת ישראל הגתה תכנית לתמיכה בהשפעה הירדנית בגדה המערבית שהיתה משמעותית באותה תקופה. כאשר נעשתה פניה אל המלך חוסיין כדי שיתמוך בתכנית, הוא דרש תגמול הולם. סוכם שתומכו המרכזי בגדה המערבית, השייח' געברי מחברון, ששלט באגרוף ברזל בחלק הדרומי של הגדה המערבית ונהנה מתמיכתו של מי שהיה אז שר הבטחון משה דיין, יערוך מסיבה לנכבדי האיזור בחצר מעונו המפואר בחברון. במסיבה, לרגל יום הולדתו של המלך, היו דגלים ירדנים אמורים להתנופף וזו היתה אמורה להיות תחילתו של קמפיין פרו-ירדני. אולם המתנחלים הדתיים של קרית ארבע הסמוכה שבאותה תקופה מנו רק קומץ מבוטל, שמעו על התכנית ואיימו על ראש ממשלת ישראל גולדה מאיר ועל משה דיין שהם יקיימו מחאה קולנית משום שדגל של "מדינה לא יהודית" כפי שהם הציגו זאת, המונף בתוך השטח של מדינת ישראל, עומד בסתירה לעקרון שעל פיו הארץ "שייכת" ליהודים. הממשלה נאלצה להכנע לדרישות המתנחלים מתוך הכרה שמדובר בעקרון ציוני בסיסי, ועל השייח' ג'עברי נאסר להניף את הדגל הירדני. ג'עברי, שהושפל עמוקות, ביטל את המסיבה, ובכינוס הליגה הערבית בפז שבמרוקו שהתקיימה זמן קצר אחר כך הצביע המלך חוסיין בעד הכרה באש"ף כנציג הלגיטימי היחיד של העם הפלסטיני – תוצאה שהיתה בבחינת כשלון מוחלט למדיניות הישראלית. מבחינת רוב הציבור היהודי-ישראלי המשא ומתן המתמשך אודות "אוטונומיה" פלסטינית מושפע באופן דומה יותר מאידיאולוגיה דתית יהודית מאשר מכל גורם אחר.

---

[1] * ב-18 השנים שעברו מאז הרשימה לא הצטמצמה, בעת התקנת התרגום לדפוס הנושאים ה"בוערים" על סדר היום בענייני דת ומדינה הם הגידול המסיבי במספרם של תלמידי הישיבות, קצבאות לאברכים, שחרורם משירות צבאי ושאלת יציאתם למעגל העבודה. גם נושא הגיור ממשיך לייצר כותרות, וכמובן השאלות הרגילות של שעון הקיץ, אתרי קבורה עתיקים שאסור לבנות עליהם, מינוי דיינים בבתי הדין הרבניים וזכותם של בתי ספר חרדיים להפעיל סלקציה על בסיס עדתי.

ניתוח של מהלכים מדיניים ישראליים שאינו מביא בחשבון קודם כל את האופי המיוחד של המדינה כ"מדינה יהודית" יהיה תמיד שגוי. שגויה במיוחד היא השוואתה של ישראל למקרים אחרים של אימפריאליזם מערבי או למדינות קולוניאליות.

דוגמה: בתקופת האפרטהייד, דרום אפריקה חולקה רשמית ל-87 אחוזים שהיו "שייכים" ללבנים ו-13 אחוזים שבאופן רשמי היו אמורים להיות "שייכים" לשחורים. בנוסף לכך, הוקמו יישויות מדיניות שנודעו כ"בנטוסטאנים" שבאופן רשמי היו אמורות להיות מדינות ריבוניות, ושקיבלו את כל הסמלים החיצוניים של ריבונות. אולם ה"אידיאולוגיה היהודית" אינה יכולה לחיות אפילו עם מצב כזה, ותובעת ששום חלק מארץ ישראל לא יוכר כ"שייך" ללא-יהודים, וששום סממנים של ריבונות פלסטינית לא יוצגו על אדמת ארץ ישראל. עיקרון "גאולת" הקרקע משמעותו היא שבמצב האידיאלי, כל הארץ – ולא, למשל, רק 87 אחוזים ממנה – "תיגאל", כלומר תעבור לבעלותם של יהודים.

האידיאולוגיה היהודית אינה מאפשרת את העיקרון הנוח מאוד של האימפריאליזם, שכבר הרומאים הכירו אותו וכל כך הרבה אימפריות חילוניות הלכו בעקבותיהם, כניסוחו של לורד קרומר: "אין אנו מושלים במצרים. אנו מושלים במושליה של מצרים". האידיאולוגיה היהודית מתקשה להשלים עם יחס מכבד ל"מושלים לא יהודים" כלשהם בתוך "שטחה של ארץ ישראל". כל המערך של מלכים-נתינים, סולטנים, מהרג'ות וצ'יפים, או – במונחים של הזמן המודרני – של דיקטטורים בחסות השלטון, שהוא נוח כל כך למקרים אחרים של הגמוניה אימפריאלית, אינו יכול להיות בשימוש בישראל בתוך האיזור שמוגדר כארץ ישראל. כל זה אומר שגם הפחדים של הפלסטינים, שבסופו של דבר יציעו להם מין "בנטוסטנים" אינם מבוססים.

ה"אידיאולוגיה היהודית" משפיעה לא רק על המדיניות הישראלית אלא גם על חלק משמעותי מאוד של יהודי התפוצות. מאחר שהיישום המעשי של האידיאולוגיה היהודית תלוי ביכולתה של ישראל להיות מעצמה רבת כוח, הדבר הופך את ישראל לתלויה במידה רבה בתמיכה שהיא מקבלת מיהודי התפוצות, ובעיקר מיהודי ארצות הברית. התדמית של יהודי התפוצות ויחסם אל לא-יהודים שונה לחלוטין מהעמדות של היהדות הקלאסית שתוארו לעיל. במדינות דוברות האנגלית, למשל, עוסקים דרך קבע בזיוף תדמיתה של היהדות. המצב גרוע במיוחד בארצות הברית ובקנדה, שתי מדינות שתמיכתן במדיניותה של ישראל, כולל תמיכה במעשים פוליטיים המפירים באופן גלוי ביותר את זכויות האדם של לא-יהודים, היא האיתנה ביותר.

ישראל תלויה לחלוטין בתמיכתה של ארצות הברית, אך את רמת התמיכה האמריקאית בישראל אי אפשר להסביר אך ורק כתוצאה של אינטרסים אימפריאליים אמריקאים. המדיניות המזרח תיכונית של ארצות הברית מושפעת באופן מכריע מפעילות הקהילה היהודית המאורגנת בארצות הברית. התופעה הזאת בולטת אף יותר במקרה של קנדה, שהאינטרסים המזרח תיכוניים שלה אינם כה משמעותיים, אך נאמנותה לישראל היא אף גבוהה יותר מזו של ארצות הברית. בשתי המדינות האלה (וגם בצרפת, בבריטניה, ובמדינות רבות אחרות) אירגונים יהודיים תומכים בישראל במידת נאמנות דומה לזו שהוענקה לברית המועצות על ידי מפלגות קומוניסטיות במשך שנים ארוכות.

מוזרה במיוחד היא התופעה של יהודים רבים שלכאורה מגלים פעילות רבה בהגנה על זכויות אדם ומאמצים דעות רדיקליות על נושאים רבים אחרים, אולם ברגע שהנושא הוא ישראל הם נוקטים עמדה טוטליטרית פרו ישראלית ונמצאים תמיד בחזית ההגנה הישראלית. עובדה ידועה היא בישראל שמידת הלאומנות והקנאות שמגלים יהודים מאורגנים בגולה בתמיכה בישראל היא גבוהה יותר אף מהלאומנות של הישראלי הממוצע. הקנאות הזאת בולטת בעיקר בקנדה ובארצות הברית אך בגין החשיבות הגדולה הרבה יותר של ארצות הברית אתמקד במה שקורה בארץ זו. אציין עם זאת שיש גם יהודים שדעותיהם אודות מדיניותה של ישראל אינן שונות מהדעות הרווחות בחברה בכלל (תוך התחשבות בגורמים כמו מיקום גיאוגרפי, רמת הכנסה, מעמד חברתי וכו׳)[1].

מדוע מטפחים יהודים אמריקאים מסויימים לאומנות יהודית, ולפעמים אפילו לאומנות קיצונית, בעוד אחרים אינם שותפים לרגשות האלה? נתחיל בהתבוננות בחשיבות החברתית – ועל כן גם פוליטית – של האירגונים היהודיים. מעצם הגדרתם מדובר באירגונים אקסקלוסיביים ומתבדלים: כעיקרון יסוד, הם אינם מקבלים לתוכם לא-יהודים. הבדלנות הזאת עומדת כמובן בניגוד משעשע למדי לדרך שבה הם רודפים ומוקיעים כל מועדון לא יהודי ולו השולי ביותר שאינו מקבל יהודים לשורותיו.

---

[1] * בנושא זה חל שינוי מסויים בין יהודי ארצות הברית. כיום יש אירגונים כמו JStreet שאינם מוכנים עוד לקבל את הקו המקובל על ממשלת ישראל ונמצאים בעימות חריף עם הקהילה המאורגנת, שעדיין מפעילה בעוצמה רבה את מערך התמיכה בישראל, בציונות ובכיבוש. אך גם קבוצה זו אינה עוסקת בהערכה חדשה של ההלכה היהודית או בביקורת גזענות ההלכה.

אנשים שניתן לכנותם "יהודים מאורגנים", מבלים את רוב זמנם הפנוי מחוץ לעבודתם בעיקר בחברתם של יהודים אחרים, ועל כן יש להניח שיהיו בעלי דעות לאומניות יהודיות וישָמרו את היחס של היהדות הקלאסית ללא-יהודים. בנסיבות הקיימות הם אינם יכולים לבטא בגלוי עמדות כנגד לא-יהודים בארצות הברית, שם לא-יהודים מהווים כ-97 אחוזים מהאוכלוסיה. הפיצוי לכך הוא ביטוי רגשותיהם האמיתיים ותמיכתם ב"מדינה היהודית" וביחס שמדינה זו מעניקה ללא-יהודים במזרח התיכון...

כיצד אפשר להסביר את ההתלהבות שהפגינו כל כך הרבה רבנים אמריקאים בתמיכה, למשל, במרטין לותר קינג, בהשוואה לחוסר כל תמיכה בזכויות הפלסטינים, גם לא בזכויות האדם הבסיסיות שלהם כאנשים פרטיים? איך אפשר להסביר את הסתירות הבוטות בין היחס של היהדות הקלאסית כלפי לא-יהודים - בין השאר ההוראה שאין להציל את חייהם אלא כאשר הדבר עולה בקנה אחד עם האינטרס היהודי, עם התמיכה של הרבנים האמריקאיים ואירגונים יהודיים בזכויותיהם של שחורים? אחרי הכל, מרטין לותר קינג ורוב השחורים בארצות הברית אינם יהודים. גם אם נאמר שרק הרבנים האורתודוכסים והקונסרבטיביים של ארצות הברית, שביחד מהווים את רוב היהודים המאורגנים באמריקה, אמורים להחזיק בדעות המסורתיות על לא יהודים, הרי אותם יהודים מאורגנים, כמחצית הקהילה לפחות, השייכים ליהדות הרפורמית, מעולם לא הצהיר על התנגדותו לדעות האלה, ולעניות דעתי מפגינים את העובדה שהם די מושפעים מהן[1].

למעשה יש הסבר פשוט לסתירה הזאת לכאורה. יש לזכור כי היהדות, ובעיקר בצורתה הקלאסית, הינה טוטליטרית מטבעה. התנהגותם של תומכי אידיאולוגיות טוטליטריות בזמננו אינה שונה מזו של היהודים האמריקאים המאורגנים. גם סטלין ותומכיו מעולם לא חדלו לגנות את האפליה כנגד השחורים בארצות הברית או בדרום אפריקה, בעיקר תוך כדי ביצוע הפשעים הגרועים ביותר בתוככי ברית המועצות. משטר האפרטהייד בדרום אפריקה לא חדל מהוקעת הפרות זכויות האדם שבוצעו תחת משטרים קומוניסטיים או משטרים אפריקניים, וכך עשו גם תומכי המשטר הזה מחוץ לדרום אפריקה. אפשר להביא דוגמאות דומות רבות נוספות[2].

תמיכה בדמוקרטיה או בזכויות אדם היא על כן חסרת משמעות או אף מזיקה וכוזבת כאשר אינה מתחילה בביקורת פנימית ותוך תמיכה בזכויות

---

[1] * ר' הערה בעמוד הקודם

[2] * בדומה לכך ישראלים שמשטר הדיכוי בשטחים הכבושים אינו מטריד את מנוחתם, מגלים דאגה רבה למצב זכויות הנשים בחברה המוסלמית.

אדם כאשר הן מופרות בקבוצה שלנו עצמנו. כל תמיכה של יהודי בזכויות אדם "באופן כללי" שאינה כוללת תמיכה בזכויות האדם של לא-יהודים אשר זכויותיהם מופרות על ידי ה"מדינה היהודית" היא לכן כוזבת, ממש כמו הקריאות של המשטר הסטליניסטי לשמור על זכויות אדם במדינות אחרות. ההתלהבות לכאורה שהפגינו רבנים אמריקנים או אירגונים יהודיים בארצות הברית בשנות החמישים והששים בתמיכה בשחורים בדרום היתה מונעת רק משיקולים של אינטרס יהודי עצמי, ממש כשם התמיכה הקומוניסטית באותם שחורים עצמם. המטרה בשני המקרים היתה לנסות ולזכות בתמיכתה הפוליטית של הקהילה השחורה, ובמקרה היהודי, להוביל לתמיכה ללא מחשבה יתירה במדיניות הישראלית במזרח התיכון.

על כן, המבחן האמיתי העומד לפני יהודים בישראל ובתפוצות כאחד הוא המבחן של ביקורת עצמית שחייבת לכלול גם ביקורת על העבר היהודי. החלק החשוב ביותר של ביקורת כזאת חייב להיות עימות מלא ואמיתי עם היחס היהודי ללא-יהודים. ב-40 השנים האחרונות מספרם של לא-יהודים שנהרגו על ידי יהודים גדול בהרבה ממספרם של יהודים שנהרגו על ידי לא-יהודים. מידת הרדיפות והאפליה כנגד לא-יהודים שנגרמו מטעם ה"מדינה היהודית" בתמיכתם של אירגונים יהודים בתפוצות היא ללא שיעור גדולה יותר מהסבל שנגרם ליהודים על ידי משטרים העוינים אותם. למרות שהמאבק כנגד האנטישמיות (וכנגד כל הצורות האחרות של גזענות) אסור לו שייפסק לעולם, המאבק כנגד לאומנות יהודית ובדלנות יהודית, שחייב לכלול ביקורת על היהדות הקלאסית, הוא בעל חשיבות זהה אם לא גדולה אף יותר.

אחרית דבר
ישראל שחק

אפריל 1933 ורשה, יולי 2001, ירושלים

בחודש יולי 2001 מת באופן פתאומי פרופ' ישראל שחק, הומניסט, לוחם וותיק לזכויות אדם, דמוקרט ואנטי ציוני עקבי. כנאמן למסגרת חשיבה הומניסטית-אוניברסלית זו, דגל ישראל שחק בפתרון הסכסוך בין ישראל וסביבתה דרך הקמת מדינה חילונית דמוקרטית בכל שטח הארץ, כולל כמובן את זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים.

את שנות ילדותו בילה ישראל שחק בגטו ורשה ובמחנה ברגן בלזן. הוא למד שם לדבריו שני דברים. האחד: כי הסבל שאנשים עוברים אינו הופך אותם בהכרח לטובים יותר או למתנגדים לסבלם של אחרים והשני: כי אין שום קשר בין מוצאו של אדם ובין תכונותיו האנושיות. כילד חווה לא פעם מצבים שבהם שוטר יהודי התגלה כגרוע הרבה יותר מחייל גרמני על לקחים אלה חזר לא פעם גם בניתוחיו הפוליטיים.

שחק בא מבית דתי וציוני. אביו, שהוסמך לרבנות, סרב לעשותה קרדום לחפור בו ובעקבות הפתגם "אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות", פנה לעסוק במסחר עם שותף פולני. שותפות זו הועילה לו גם אחרי גירוש יהודי ורשה לגטו. שותפו העביר לו כספים מחלקו בעסק לאורך כל תקופת שהותו בגטו ורשה, וכך ניצלה המשפחה ממוות ברעב. האב נספה באושוויץ, ולאחר המלחמה הגיעו שחק ואמו לפלשתינה המנדטורית. ישראל למד בכפר הנוער הדתי, עד שנאלץ לחזור לתל אביב ולעזור בפרנסת אמו, תוך שהוא ממשיך את לימודיו בגימנסיה הרצליה.

בתקופה זו חל שינוי עמוק ביחסו לדת. את המהפך ייחס ישראל להשפעת כתבי שפינוזה שבהם נתקל במהלך קריאתו הרעבתנית. קריאה מחודשת בתנ"ך לאור התובנות החדשות שלו, ובעיקר בספר יהושע, גרמה לו זעזוע עמוק. יהוה, אלוהי ישראל, מצווה שם במפורש על השמדת עמים שלמים כולל תינוקות, וההוראה הזאת הזכירה לו את התורה הנאצית. היכרותו העמוקה עם ההלכה היהודית המזלזלת בגויים, המתירה לרמותם ואף להתייחס להריגתם כמעשה שאינו נחשב רצח, הפכה את ההלכה היהודית לשנואת נפשו. מבחינה פוליטית הוא היה עדיין ציוני. הוא תמך בקנאות בבן גוריון והחזיק בעמדה אנטי דתית נחרצת.

כתלמיד מצטיין התקבל לאוניברסיטה העברית ללימודי כימיה אורגנית. לאחר סיום לימודיו ככימאי אורגני, נסע ישראל לארה"ב ללימודי פוסט דוקטורט. בתקופה זו נתקל בפעילות של ציונים הנשענים בתעמולתם על עקרונות הדת היהודית, כלומר על צדדיה הגזעניים של ההלכה. הרעיון שארץ ישראל שייכת כולה לעם היהודי, וכל האחרים הנמצאים בה הם זרים הוא אקסיומה דתית המשמשת בסיס לתעמולה הציונית. מתוך הבנת ההקשר ההלכתי החל ישראל להבין כי הציונות מהווה גם תאוריה וגם פרקסיס גזעניים ביותר.

בשלב זה גיבש ישראל שחק את התפיסה שתלווה אותו לאורך חייו, שעל פיה החטא הקדמון של הציונות טבוע בה כבר בלידתה, שכן היא מאמצת כהנחת יסוד את קיומה של האנטישמיות כתופעה נורמלית ונצחית. בבסיסה של הציונות עומדת כעקרון יסוד הטענה האנטישמית שהיהודים ס מהווים גורם זר בכל מקום ובקרב כל אומה. הפרדת היהודים מן האחרים - כלומר מן הגויים - וריכוזם במקום אחד, היא המשימה שהציונות מקדשת. לצד האנטישמיות אימצה הציונות ליסודותיה הרוחניים גם את גזענות ההלכה היהודית ושנאת הגויים שלה.

הציונות אמנם מצפה במעטה חילוני את עקרונותיה המרכזיים של הדת היהודית ומתחזה לצאצא לגיטימי של תנועת ההשכלה החילונית, אולם היא רחוקה שנות אור מעקרונותיה של התנועה הזאת. ביקורת על הדת קיימת בציונות - אך זו ביקורת אך ורק על דתות אחרות... בעיקר הנצרות והאיסלם.

כמו כל התנועות הפשיסטיות חילנה הציונות את מושגי היסוד של הדת היהודית ווהכריזה עליהם כ"לאומיות". כך קודם הרעיון שפלסטין ההסטורית שייכת כולה לבני "העם היהודי", כלומר לאלה שנולדו לאם יהודיה. מי שנולדו לאמהות לא יהודיות יכולים להצטרף ל"עם" זה על ידי המרת דתם לדת היהודית...

חוקי מדינת ישראל בנויים כך שרק יהודים הם במעמד אזרחיה ה"אמיתיים". מאחורי תפיסה זו עומד עקרון "המחשבה הכפולה" שהוא מבלבל ביותר. ישראלים שאינם מקיימים את מצוות הדת היהודית - אך זכאים לתואר "יהודי" על פי הדת הזאת – מצליחים להמשיך ולראות עצמם כ"יהודים חילוניים". לבלבול זה תורמים מדי יום ביומו יצרני האידאולוגיה הציונית, שאותם מייצג נאמנה למשל השופט העליון בדימוס מאיר שמגר באמירה: **"היותה של ישראל מדינה יהודית אינו מונע ממנה מלהיות מדינה דמוקרטית, כשם שהיותה של צרפת מדינה צרפתית אינו מונע ממנה להיות דמוקרטית".** כבוד השופט היה צודק כמובן לו תיקן את התיבה "צרפתית" במשפט לתיבה "קתולית". זה היה הופך את שני המשפטים לברי השוואה. הם היו כמובן שגויים באותה מידה.

שחק היה אחד ההוגים הראשונים שהגדירו את ישראל כמדינת אפרטהייד. כדבריו, מדינה המבדילה בין אזרחיה על פי מוצאם האתני – ליתר דיוק על פי דתה של אמם- היא מדינת אפרטהייד מובהקת. אחד התחומים בהם מתבטא האפרטהייד הישראלי הוא בשאלת הקרקע וזמינותה לשימוש יהודים ולא יהודים.

איבתו הגדולה של שחק נשמרה לשמאל הציוני, אשר הכיסוי "הסוציאליסטי" שלו הקל עליו לנשל ולחמוס את קרקעות הילידים הפלסטינים. קרקעות אלה הוענקו ביד רחבה ליישובי "ההתיישבות העובדת" היהודית כמובן, כמו קיבוצים ומושבים, שרובם כיום מספסרים בהן בשוק הפרטי.

עד מלחמת יוני 1967 לימד ישראל שחק כימיה באוניברסיטה העברית בירושלים וכמעט שלא נודע בציבור. בשנת 1965 הוא כתב והפיץ חוברת שנקראה "למען יהדות של אמת וצדק" ובה גינה את יחסה של יהדות ההלכה לנוכרים וגרים. (האיסור לחלל שבת כדי להציל לא יהודי ממוות; וראית הגיורת כזונה גם לאחר גיורה). שמו החל להתפרסם בקרב הציבור שנאבק בכפיה הדתית ודרש הפרדת הדת מן המדינה. לאחר המלחמה החל להפיץ מידע על התנהגות ישראל בשטחים הכבושים, ופעל יחד עם מתנגדי הכיבוש בארץ ובחו"ל. הוא הקים את הוועד נגד מעצרים מינהליים ופעל נגד הריסת בתים בשטחים שנכבשו במלחמה.

בשנת 1970 נבחר שחק ליושב ראש הליגה לזכויות האדם והאזרח בישראל שעד אז עסקה בהתלהבות בהגנה על זכויות יהודי ברית המועצות, והפך אותה למוסד הממלא את יעודו. דוח"ות הליגה על עינויים, הגליות, גירושים ועונשים קולקטיביים היו הראשונים מסוגם שהופצו בארץ ובחו"ל באופן רצוף. שחק הוזמן לכנסים בינלאומיים בשאלת המזרח התיכון, הפלסטינים וישראל, וזכה להערכת פלסטינים ואחרים. בנוסף לכך הפיץ כל חודש חומר מתורגם מן העתונות העברית, מה שהביך את משרד החוץ הישראלי ואת שליחי הסוכנות היהודית בעולם. הוא קשר ידידות קרובה עם אדוארד סעיד, איברהים אבו לוגוד, הישאם שרעבי ועשרות אינטלקטואלים פלסטינים בפלסטין ובעולם. הוא לא היה סוציאליסט אך שיתף פעולה עם ארגונים סוציאליסטים ברחבי העולם. במסגרת הליגה לזכויות האדם והאזרח שיתף פעולה עם המפלגה הקומוניסטית הישראלית, למרות שמפלגה זו הגדירה את אש"ף כארגון טרור עד שקיבל עליו את עקרון החלוקה, והתיישר עם העמדה הסטליניסטית בנושא זה.

כאשר פעיל זכויות האדם, המשורר והעתונאי פאוזי אל אסמר התקשה למצוא מו"ל לספרו "להיות ערבי בישראל" שנכתב תוך כדי מעצר בית שגזרו עליו שירותי הבטחון הישראלים בשנת 1972, שחק הוציא לאור את הספר (שבהמשך הפך לרב מכר בחו"ל) בעצמו ועל חשבונו.

ההלם שגרמה פעילותו של ישראל שחק לציבור הישראלי השטוף באופורית ניצחון ותחושת עליונות היה עצום. הוא הותקף כמעט יום יום בעתונות וכונה אנטישמי ויהודי שונא עצמו. הטענה המרכזית כלפיו היתה שהוא "מוציא את הכביסה המלוכלכת החוצה" (שהרי החומרים שהפיץ פורסמו במקורם בתקשורת העברית של התקופה). האינפורמציה שסיפק חיבלה בנסיון הישראלי להציג את הכיבוש החדש כליברלי והומני, והממסד חיפש כל דרך אפשרית לפגוע בפעילותו.

כדי להמציא משקל נגד להשפעתו של שחק ולגישתו האנטי-ציונית הבלתי מתפשרת, חברו בשנת 1972 מספר ליברלים ציונים להקמת האגודה לזכויות האזרח בישראל. למעשה האגודה המוכרת לנו כיום חייבת את קיומה לפעילותו המבורכת של פרופסור שחק, והיא הצליחה לסלק מעל פני השטח את הליגה לזכויות האדם והאזרח. אחד מאויביו המושבעים של שחק היה המשפטן הליברלי אמנון רובינשטיין שמאוחר יותר היה שר המשפטים של מדינת ישראל. בשנת 1974 פנה הליברל הציוני בכתב להנהלת האוניברסיטה העברית ותבע לפטר את ישראל שחק. הוא הציע גם לשלול את אזרחותו הישראלית ואת דרכונו.

בראשית שנות השמונים חלה שחיקה ביחסים בין ישראל שחק ובין ידידיו בהנהגת אש"ף והתומכים בה. בחדרי חדרים הוסבר לו שהסיבה לכך הם היחסים החדשים עם השמאל הציוני ובעיקר עם אורי אבנרי. אבנרי, שהאמין כי ערפאת הוא המפתח לשמירה על בטחון ישראל ושלמותה של המדינה הציונית בגבולות 67, הזהיר את חבריו הפלסטינים החדשים מכל מגע עם אנטי ציונים יהודים כמו "מצפן" וישראל שחק. החשש של הציונים היה שביקורתם של האנטי ציונים, המכירים היטב את הציונות, תמנע מהפלסטינים לקבל את תוכניות ההנהגה הציונית, כלומר את חזון תכנית הבנטוסטאן שהפכה בסופו של דבר לתכנית אוסלו ולמדיניות של הנהגת אש"ף המעוניינת להשתלב בסדר האזורי. השמאל הציוני קיווה, בנוסף לכך, שיהיה יותר קל למכור להמונים בישראל את ההסדר כ"תכנית שלום", אם האנטי ציונים יידחו מראש וביקורתם לא תשפיע. הרומן בין האליטה הפלסטינית והאליטה היהודית פרח, והאנטי ציונים הורחקו כדי שלא ישמיעו שוב ושוב את האזהרה שקבלת עקרונותיו של השמאל הציוני פירושה קבלת האפרטהייד המובנה במדינה היהודית והשלמה עם מצב הכיבוש והאפליה בכל חלקי הארץ.

נקודות המוצא הפלסטיניות סומנו מחדש, תוך התעלמות מוחלטת מצרכי ההמונים הפלסטינים. "תכנית שתי המדינות" הפכה לבסיס לדיונים על פתרון השאלה הפלסטינית. ההנהגה הפלסטינית, מנותקת מההמונים בעקבות תבוסתה בביירות, נחתה בחיקו של האימפריאליזם האמריקני והאירופי שהשמאל הציוני מזדהה איתו כליל. בתקופה זו אימץ שחק באופן מלא את תוכנית המדינה החילונית הדמוקרטית בכל שטח הארץ כמכשיר היחידי למאבק נגד האפרטהייד הציוני. הוא ננטש גם על ידי חבריו מרק"ח. רשימת המנויים בחו"ל לתרגומיו מן העתונות העברית הלכה והצטמקה, וכל ידידיו לשעבר הגדירו את עמדותיו העקרוניות כתוצאה של טירוף שמקורו בשואה...

את משטרו של ערפאת בשטחים שהוקם במסגרת הסכמי אוסלו תיעב ישראל שחק תיעוב מר. בעיניו היה זה משטר שהיה שותף מלא לתוכניות האפרטהייד של ישראל בפיקוח הסי. איי. אי.. החתימה על הסכם אוסלו, שנתן אישור מלא למניעת חירויות דמוקרטיות וזכויות אזרח לפלסטינים היתה בעיניו ההוכחה לכך שערפאת ואנשי חצרו קיבלו את עקרונות הציונות כבסיס לגיטימי. השחיתות הפלסטינית שפרחה באותה עת היתה תוצאה מתבקשת מקבלת העקרון שפלסטינים אינם

צריכים ואינם זכאים לזכויות שוות ליהודים, ומנכונותו של ערפאת להקים בנטוסטאן של משוללי זכויות בחסות ישראלית ואמריקנית.

שחק ציפה שהפלסטינים יסלקו את משטר ערפאת במסגרת המאבק לדמוקרטיה, אך נואש מן האינטליגנציה הפלסטינית ששמחה לחבור לשמאל הישראלי הציוני. קשריו עם שארית חבריו הפלסטינים נותקו, וביקורתו על חברו האחרון אדוארד סעיד הלכה והחריפה. סעיד, שתמך בעבר בפתרון של מדינה חילונית דמוקרטית בפלסטין ההסטורית, שינה את טעמו כנראה בלחץ חוגים אמריקנים פלסטינים ואימץ את רעיון ה"מדינה הדו לאומית" כפתרון אפשרי. בעיני ישראל שחק נראה הדבר כבגידה בעקרונות אוניברסליים וקבלת הרעיונות הציוניים. הוא היה מתוסכל מהעובדה שסעיד לא היה שותף לניתוח שעל פיו משטר העדות הבלתי דמוקרטי של ישראל הוא אינטרס מובהק של ארצות הברית לצורך המשך הסכסוך ושימור מוטת השליטה האימפריאליסטית.

במדינה "דו-לאומית" - טען ישראל - מקבלת כל עדה, המוגדרת כ"לאום", זכויות על פי גודלה וכוחה. מבנה כזה עשוי להביא לשוויון פורמלי בין ההנהגות, אך לא לשוויון של האזרחים. אזרחות המותנית במוצא עדתי מקבעת נחיתות, לעומת אזרחות שוויונית הנובעת מכח הישיבה בטריטוריה.

אי אפשר לדבר על ישראל שחק בלי להזכיר שהוא היה במהותו איש אשכולות בסגנון המזכיר את ענקי הרנסנס. תחומי תרבות שונים ורבים הי מוכרים לו על בוריים. בנוסף לספרות ההלכה שבה עסק כל חייו, הוא היה מומחה להסטוריה, גם של המזרח הרחוק וממלכות אפריקה, לארכיאולוגיה, פילוסופיה, ולאדריכלות. במוסיקה קלאסית היו לו תובנות ייחודיות שזכו להערכה רבה של המומחים בתחום זה.. במשך שנים רבות נבחר שוב ושוב למרצה הטוב ביותר לא רק בכימיה אורגנית אלא אף בפילוסופיה של המדע.

מותו הפתאומי הותיר חלל עמוק בקרב קומץ הדמוקרטים העקביים החיים בארץ הזאת. אלה ממשיכים להוקיר את זכרו בדרך היחידה האפשרית: מאבק למען ביטול המדינה היהודית והחלפתה במדינה חילונית דמוקרטית בכל השטח שבין הירדן לים התיכון.

אלי אמינוב
יוני 2011